

**CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)**

**ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)**

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1996

Technical and Bibliographic Notes / Notes technique et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming are checked below.

- Coloured covers / Couverture de couleur
- Covers damaged / Couverture endommagée
- Covers restored and/or laminated / Couverture restaurée et/ou pelliculée
- Cover title missing / Le titre de couverture manque
- Coloured maps / Cartes géographiques en couleur
- Coloured ink (i.e. other than blue or black) / Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- Coloured plates and/or illustrations / Planches et/ou illustrations en couleur
- Bound with other material / Relié avec d'autres documents
- Only edition available / Seule édition disponible
- Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin / Le reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure.
- Blank leaves added during restorations may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming / Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.

- Additional comments / Commentaires supplémentaires: **Text in Russian.**

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modifications dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- Coloured pages / Pages de couleur
- Pages damaged / Pages endommagées
- Pages restored and/or laminated / Pages restaurées et/ou pelliculées
- Pages discoloured, stained or foxed / Pages décolorées, tachetées ou piquées
- Pages detached / Pages détachées
- Showthrough / Transparence
- Quality of print varies / Qualité inégale de l'impression
- Includes supplementary material / Comprend du matériel supplémentaire
- Pages wholly or partially obscured by errata slips, tissues, etc., have been refilmed to ensure the best possible image / Les pages totalement ou partiellement obscurcies par un feuillet d'errata, une pelure, etc., ont été filmées à nouveau de façon à obtenir la meilleure image possible.
- Opposing pages with varying colouration or discolourations are filmed twice to ensure the best possible image / Les pages s'opposant ayant des colorations variables ou des décolorations sont filmées deux fois afin d'obtenir la meilleur image possible.

This item is filmed at the reduction ratio checked below/
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

	10X		14X		18X		22X		26X		30X	
	12X		16X		20X		☒		24X		28X	32X

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

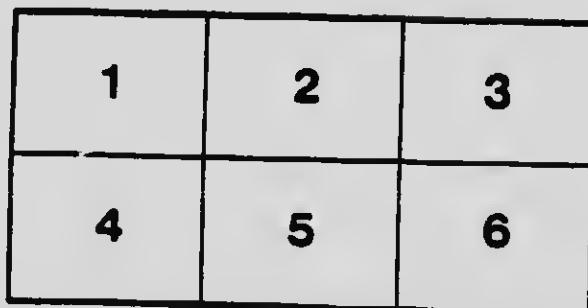
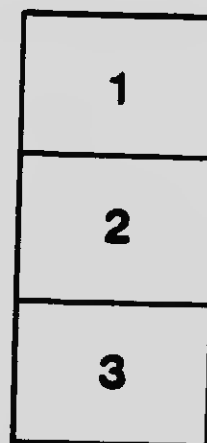
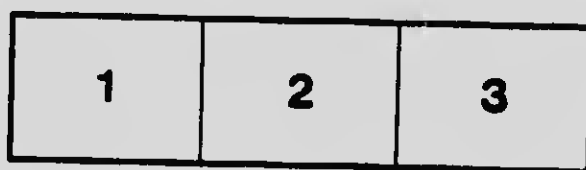
National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shell contains the symbol \rightarrow (meaning "CONTINUED"), or the symbol ∇ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

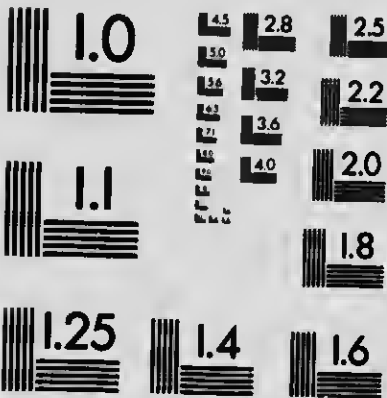
Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaître sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole \rightarrow signifie "A SUIVRE", le symbole ∇ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIEC IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 286 - 5989 - Fax

Микола Гоголь.

Тарас Бульба

ПОВІСТЬ

З ІЛЮСТРАЦІЯМИ.

ПЕРЕКЛАВ СТ. ВІЛЬ.

НАКЛАДОМ «РУСЬКОЇ КНИГАРНІ»
848—850 Мейн Ст.

Вінніпер, Ман.

Про полові справи.

Книжочка лікарська котру кожній повинен нечеситати і научити ся дечого пожиточного для свого життя. — Ся книжка кождому придатна. — Ціна..... 30ц

Порадки Лінарський. — Ціна..... 20ц

З Житя Первісного Чоловіка і Сучасних Дикунів. — В. Лункевич. — Переклала Олена Охримович-Залізничанка. — З 23 рисунками в тексті.

Вже сам заголовок книжки каже сподівати ся, що говорять ся там про дуже цікаві річи, бо і хтож не цікавий знати, як жили наші прародичі або й теперішні дикі люди, про яких такі дзвонять кожний чує ще в дитинстві. Книжочка поділена на три чотири розділи, а в кождім з них говорить ся про якусь иншу сторону життя наших поселенців або теперішних дикунів. До кождого розділу додано кілька образків, які пояснюють ще ліпше то, що написано. — Ціна..... 25ц

Житє. — Написав Гнат Хоткевич.

Книжочка не велика, написана однак дуже інаво і легко. — Що таке житє? Питанє легке а так трудно на него відповісти. А прецінь нема місця на землі, де би не було віякого житя. Чи підете на далеку північ, в царство вічних снігів та ледів, чи до згорілих під сонцем пустинь полудня, де на тисячі миль нема каплі води, чи підіймете ся на високі, найвисші на землі гори, чи спустите ся на яку тільки можливо глибину — всюди знайдете житє. — Питанє: що таке житє? — Ціна..... 15ц

Поміж Землею а Небом. — Написав Микола Чайковський.

Автор приступно розвідує про найважливіший здобуток людського розуму, про завойованє людною полдуха. На пстуні дав загальні відносини про літання взагалі: длячого оліви сотворили літають а другі ні, про воздух і воздушні тіла, як літають птиці, різні роди приладів до літання. В кінці говорить про балони і літаки себто машини до літання. Численні ілюстрації улекнуть зрозуміне прочитавого. — Ціна..... 10ц

Важкіші Права Какади. — Зібрані для українських фермерів і робітників. — Ціна..... 35ц

RUSKA KNYHARNIA

848-850 Main St.

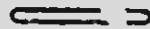
Winnipeg, Man.

Микола Гоголь.

Тарас Бульба

ПОВІСТЬ

З ІЛЮСТРАЦІЯМИ.

ПЕРЕКЛАВ СТ. ВІЛЬ.

НАКЛАДОМ «РУСЬКОЇ КНИГАРНІ»
848—850 Мейн Ст. Вінніпег, Ман.

PG3334

U5

T3

1910

P***

I.

— А обернись лишень сиину. Який же ти смішний! Що се на вас за попівські підрясики? І так всі в академії ходять?

Такими словами пострічав старий Бульба двох синів своїх, що вчилися в київській академії і приїхали домів до батька.

Сини щойно позлазили з коний. То були два здорові юнаки, що дивили ся ще зпід лоба, як недавно випущені семинаристи. Їхні дужі, здорові обличчя були покриті першим пухом волосся, до якого ще не торкалась бритва. Вони були дуже збентежені привітом батька і стояли нерухомо, потупивши очі в землю.

— Стійте, стійте! Нехай я роздивлю вас гарненько, — промовляв старий далі, повертаючи їх. Які-ж довгі на вас свити! Ніу, тай свити, свити! Таких свит ще й на світі не бувало. А побіжи по котра з вас! Я побачу, чи не гепиеть ся він об землю, запутавшись в полі.

— Не смій ся, батьку, не смій ся! — сказав нарешті старший син.

— Дивись лишень який буидючийий! А чом би не сміятись?

— А так, хоча ти мені й батько, а як будеш сміятись, то, ії — Богу, попобую!

— Ах ти, сякий-такий сиину! Як? . . . Батька?.. — сказав Тарас Бульба, оступивши з дива кілька кроків назад.

— А хочби й батька. За обиду не позважаю на нікого.

— Як-же ти хочеш битись зо мною? Хиба на п'ястуки?

— Та вже як попадеть ся.

— Ну, давай на п'ястуки! — говорив Бульба, засукавши рукави. — Побачу я, що ти за чоловік в п'ястучі!

І замість привіту по довгій розлуці, почали батько й син насажувати один одному стусанив в боки і в крижі і в груди, то відступаючи й оглядаючись, то знову наступаючи.

— Ну, давай, на п'ястуки! — говорив Бульба, заєскавши рукави. (Ст. 3).

— Дивіть ся, люди добрі! Здурів старий! Зовсім з глузду зсуив ся! — говорила бліда, худощава і добра на виду мати, що стояла біля порога і не встигла ще обняти коханих дїтей своїх. — Діти приїхали до дому, більш як рік їх не бачили, а він вигадав незнать що: на п'ястуки битись!

— То виі славно беть ся! — сказав Бульба, з'упииившись. — Йй Богу, гарно, — так, що й не дуже пробуй. Добрий козак буде! Ну, здоров, сиіку! Почоломкаємось! — І бацько з сиіном

стали цілувати ся. — Добре, синку! Отак тузуй всякого, як мене тузував; нікому не спускай! А все-ж таки убрале на тобі смішне; що се за мотуз висить? А ти, бейбас, чого стоїш з опущеними руками? — говорив він, обертаючись до молодшого. — Що-ж ти, собачий сину, не побеш мене?

— Он ще що вигадав! — говорила мати, обнімаючи між тим молодшого. — І влізе таке в голову, щоб рідна дитина батька била! Та невже-ж і до того тепер: дитина молода, проїхала таку дорогу, втомилася... (тій дитині було двацять літ з накладом і рівно сячень росту), йому би відпочати, похарчувати чогонебудь, а він силує його битись!

— Е та ти — материн мазунчик, як я бачу! — промовив Бульба. — Не слухай, синку, матері: вона баба, вона нічого не знає. Які вам пестоші? Ваші пестоші — чисте поле та добрий кінь: от ваші пестоші! А бачите отсю шаблюку? От ваша мати! А те все бридня, чим набивають вам голови: й академія і всі ті книжки, букварі філософія, і все те: ка-зна-що — начхать мені на те!... Тут Бульба припечатав таким словом, що й переказати сором. — А от краще я вас сього-ж тижня ввряджу на Запороже. От де наука! От де ваша школа; тільки там ви наберетесь розуму.

— І лиш один тиждень бути їм дома? — промовила, жалуючи, із сльозами на очах худощава стара мати. — І не доведесь їм, бідним, погуляти і мені не доведесь надивитися на них!

— Годі, годі голосити, стара! Не на те козак, щоб воловодитись з бабами. Ти би сховала обох під спідницю тай сиділа-б на них, як квочка на яйцях. Йди лишень, йди та швидко покладь нам на стіл усього, що там є. Та не треба пампушків, медяників, маківників і прочих пундиків; тягни нам цілого барана, козу давай, меду сороклітні! Та горівки більш усього, не тої з прибагами, не з родзинками та всякими втребеньками, а чистої, пінявої, щоб грала й клекотіла як скажена!

Бульба повів своїх синів в комнату, звідкіля моторно вибігли дві дівчата-наймички в червоних намистах, що прибирали комнату. Вони, мабуть, налякалися приїзду паннів, котрі не любили дарувати нікому, або скорше хотіли додержати ді-

вочого звичаю: крикнути і мотнутись прожогом, побачивши мушину, й відтак довго закривати ся рукавом від сорому.

Комната була прибрана по смаку того часу, що живі спомини про нього остали ся тільки в піснях та иаредніх думках, яких уже не співають на Україні сліпі кобзарі, тихо побренькуючи на байдурі перед гурмою народа, — по смаку того боевого тяжкого часу, коли на Україні почали розгравати ся герці і битви за уїю. Все було чисто вимазано барвистою глиною. На стінах — шаблі, нагайки, сіти на птахів, неводи, і зброя, майстерно вироблений ріг на порох, золота уздечка на коя, і пуга з срібними бляхами. Вікна в комнаті були малеські, з круглимн, тьмавими шибамн, що подибують ся нині тільки по старинних церквах; крізь них годі було дивити ся, не піднявши кватирку. Вікна і двері були обведені червоними обводами. На полицях по кутах стояли збанки, бутильки і пляшки з зеленого й синього шкла, всякі срібні кубки, позолочувачі чарки різної роботи: венеціанської, турецької, черкеської, — занесені в комнату Бульби ріжними дорогами через треті й четверті руки, що нерідко лучало ся в ті лицарські часи. Берестові лави довкола цілої комнати; під образамн в передному куті величезний стіл; широка піч із запічками, уступали й виступали, покрита пестрими кахлямн, — все те було дуже знаоме нашим двом юнакам, що приходили до дому що року на вакації, приходили тому, бо в ннх не було ще своїх коийн, і тому, що не було звичаю позваляти школярам їздити верхи. В ннх були тільки довгі чуби, за котрі мав право посмикати їх кожний козак, що носив уже шаблюку. Аж тепер, коли скінчив академію, післав їм Бульба пару молодих лошаків із свого табуна.

Ради приїзду синів Бульба звелів скликати всіх сотииків і всю полкову старшину, хто тільки був поблизу і коли прийшли два з них і осавул Дмитро Товчак, його старий товариш, він представив синів, промовляючи:

— Ось, дивіть ся, які молодці! Незабаром я їх пішлю на Січ.

Гості поздоровкали ся з Бульбою і з обома синами і сказали їм, що добре діло роблять і що немає ліпшої науки для молодого чоловіка, як Запорожська Січ.

— Нумо, пани брати, сїдайте кождий, де кому лїпше, за стїл. Ну, сиики, поперед усього, випемо горівки! — говорив Бульба. — Боже благослови! Здорові були: і ти, Остапе, і ти, Андрію! Дай Боже, щоб ви на війїі все були відважїї, щоб бурсурмеїїв били, і Турків били і Татарів били; а як Ляхи зачеплять иашу віру, то й Ляхів щоб били! Ну, иаствляй свою чарку; що добра горівка? А як по латиїі горівка? Ото, сиину, дурїі були Латїїїці; воїи й не знали, що є на світїі горівка. Як бо того звали, що латиїські вірші писав? Я в грамотїі не битий, то й не знаю: Горациїі, чи як?

»Ач, який батько, — подумав старший сиин Остап, — усе, старий собака, знає, а ще й прикидаєть ся!

— Меїі бачить ся, що архимаїдрит не давав вам і нюхати горівки, — говорив далїі Тарас. — А признаїтесь, сиїи, добре шмагали вас березїяком і свїжим вишїяком по спиїі і по всьому, що лиш є в козака? Чи може — коли ви стали вже великорозумїі, чи може й плетеницїями чухрали? А чей не тїьки по суботах, а дісталавось і по середах і по четвергах?

— Не треба, батьку, згадувати, що було, відповів спокїїно Остап: — що було, мїиуло!

— Най попробує тепер, — сказав Андрїї. — Най тепер хто иебудь тїьки зачепить. От иай тепер иаверїєть ся яка иебудь татарва, буде знати, що таке козацька шабляка!

— Добре, сиину! Йї Богу, добре! Та коли иа те пішло, то й я з вами поїду! Йї Богу поїду! Якого чорта ждати меїі тут? Шоб стати гречкосїєм, домоводом, доглядати овець та безрог та бабити ся з жїїкою? Та пропади воиа: я — козак, не хочу! І що з того, що иема вїїїї? Я її так поїду з вами на Запороже — погуляти. Йї Богу, поїду! — І старий Бульба мало-по-малу горячив ся, врештїі зовсїм горячив ся, встав із за стола і по-статїївши, тупиув иогою. Таки завтра їдемо! Нащо відкладати? Якого бїса ми можемо висидїти тут? Нащо ся хата? Нащо иам все те? Нащо тїі горшки? — і з тїими словами вїи почав бити і шпурляти горшкїями і пляшкїями.

Бїдиа старуха, що вже привикла до таких учиїків свого мужа, з болем дивила ся, сидячи иа лавїі. Воиа не смїла говорити иїчого; але почувши таке страше для иеї рішїє, воиа не

могла спинити сліз; поглянула на своїх дітей, що з ними мала так скоро розлучити ся, — й ніхто-б не в силі описати всю безмовну снлу її горя, що здавалось тремтіло в її очах і в заціплених губах.

Бульба був упертий без краю. То була одна з тих натур, які виховувались тільки в XV. віку в пів-кочовому закутку Європи, коли вся південна, первобутня Україна-Русь, покіннута своїми князями, лежала спустошена, випалена до пня невпинними набігами монгольських хижаків; коли втративши хату і стріху, ставав тут відважний чоловік; коли поселяв ся на пожарнищах, не вважаючи на грізних сусідів і вічну небезпеку і прибирав дивитись їм просто в очи, забуваючи навіть, що таке страх; коли боевим полум'ям розгорів ся від віку мирний славянський дух, і повстала козаччина — широкий, гулящий розмах української вдачі, — і коли всі поріччя, перевози, луки і байраки засіялись козаками, яким і ліку ніхто не знав, і їхні сміливі товариші мали право відповісти султанові, що бажав дізнатись, скільки їх: »Хто їх знає! У нас їх розкидано по всьому степу: що байрак, то козак«. То було справді незвичайне явище української сили: його викресало з народньої груди кресало лихолітя. На місці колишніх уділів, дрібних городів, наповнених царями і ловчими, замість дрібних князів, що ворували і торгували городами, повстали грізні оселі, курені й околиці, повязані спільною безпекою й ненавистю до нехристів-хижаків. Усім відомо з історії, як вони вічною боротьбою і тяжким життям вратували Європу від невпинних нападів, що грозили їй руїною. Польські королі, що замість удільних князів опинили ся власниками, хоч і далекими й слабкими, тих широких земель, зрозуміли вагу козаччини і користь з такого боевого сторожкого життя. Вони потурали і владувались їм. Під королівською далекою властю гетьмани, що вибирали ся з посеред самих таки козаків, перетворили околиці й курені в полки і правильні округи. То не було рядове зібране військо; його не бачив ніхто; але на випадок війни і загального руху до воєнних днів, не далі, кожний являв ся на коні, в повній зброї, маючи від короля тільки один червінець плати, і до двох неділь ставало таке військо, якого не сила зібрати ніякої рекрутчини.

А скінчив ся похід — вояк ішов на луги і ниви, на дніпрові перевози, ловив рибу, торгував, варив пиво і був вольший козак. Не диво, що тогочасні чужоземці дивувались його незвичайним здібностям. Не було ремесла, якого-б не знав козак: накурити вииа, зробити віз, намолоти пороху, впорати ся з ковальською, слюсарською роботою і в додаток загуляти до пропалого, пити-байдувати, як міг тільки один козак — все те було йому по душі. Крім лейстрових козаків, що мали: обовязок являти ся на випадок війни, можна було кожного часу в більшій потребі набрати цілі товпи доброволців: досить тільки було, щоб осаули прейшли по рниках і майданах усіх сіл і місточок і гукнули на весь голос, стоячи на возі: »Гей, ви пивоварники, броварники! Годі вам пиво варити та валяти ся по запічках та годувати своїм товстим тілом мух! Виходьте, слави лицарської і чести добувати! Ви плугатарі, гречкосії, вівчарики, баболуби! Годі вам за плугом ходити та валяти в землі свої жовті чоботи, та воловодитись з жінками, і губити свою силу лицарську! Пора добути козацької слави!« І ті слова були як іскри, що падали на сухе дерсво. Плугатар ломив свій плуг, броварники й пивоварники кидали свої кади і розбивали бочки, ремісник і крамар слав до чорта і ремесло і крамницю, бив дома горшки, миски, — і все, що жило, сідало на коний. Одним словом, тут українська вдача розвернулася, розмахнулася могутно і широко.

Тарас був одним з коміриих, старих полковників: він весь був так і сотворений для боевої тревоги й визначав ся твердою і прямою вдачею. Тоді між українською старшиною почав уже проявляти ся вплив Польщі. Мало було таких, що переймали польські звичаї, заводили в себе роскоші, величаву послугу, соколів, ловчих, обіди, двори. Тарасови було те не влад. Він любив просте козацьке житте і посварив ся з тими своїми товаришами, що нахилились на польський лад, називаючи їх холопами польських пайів. Вічно невгамовний, він уважав себе правовим заступником православної віри. Самоправно входив у села, де тільки жалувались на утиски арендарів і на придачу нового димного. Сам із своїми козаками творив над ними суд і поклав собі за закон, що в трьох випадках треба все бра-

ти ся за шаблю: Коли комісарі не повважали в'чімнебудь старший і стояли перед ними в шапках; коли насміхались над православною вірою і не пошанували предківських звичаїв; і врешті коли ворогами були бусурмани і Турки, проти яких він уважав в кождім випадку за річ дозволену підняти оружжя на славу християнства.

Тепер він тішив ся загоді думкою, як то він появить ся з двома синями на Січі і скаже: »Ось дивить ся, яких козаків я вам привіз!« як представить їх усім старим, загартованим в боях товаришам; як буде дивитись на їхні перші подвиги в бою і гулятиці, яку теж мав за головну прекмету лицаря. Зразу хотів післати синів самих, але на вид їхньої свіжости, росту, могутньої фізичної сили спалахнула його лицарська душа, і він рішив на другий таки день їхати й собі з ними, хоч сього було треба тільки його впертій волі. І вже він побивав ся, давав накази, вибирав коні і зброю для молодих синів, заглядав і в стайню і в комору, назначив наймитів, що мали завтра їхати з ними. Осаулі Товкачеви передав свою власть і твердий приказ, негаючись явити ся з цілим полком, як тільки він подасть вистку із Січі. Хоч він був і під чаркою, і в його голові крутило ся від хмелю, а проте не забув нічого; навіть звелів напоїти коней і дати їм в ясла що найліпшої пшениці, й вернув ся втопленний від тих турбот.

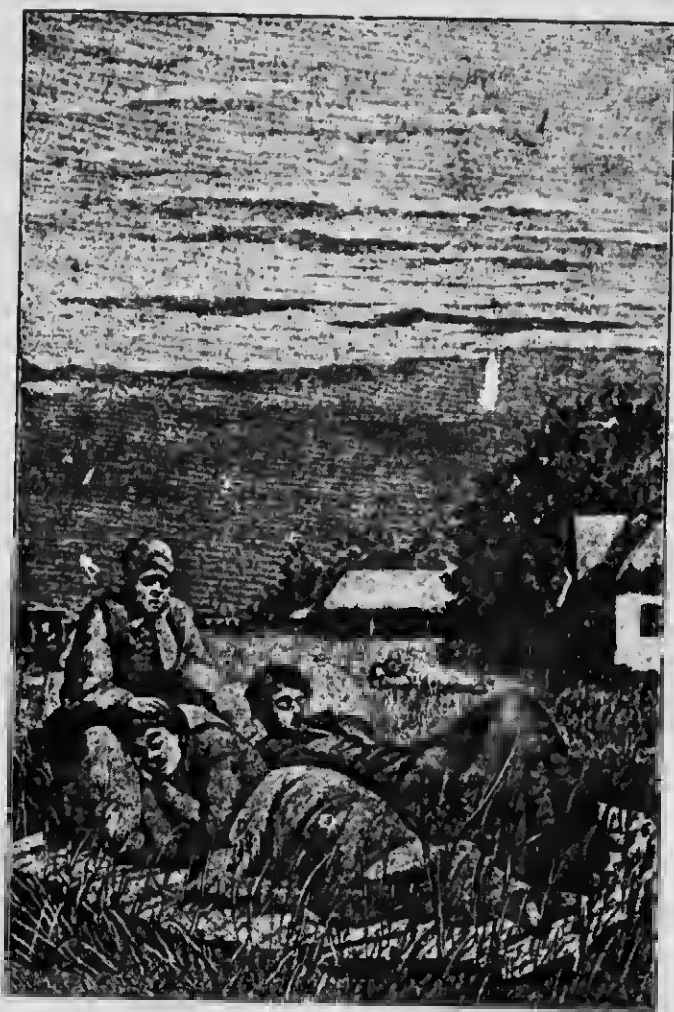
— Ну, діти, тепер пора спати, а завтра, що Бог дасть. Та не стели нам постелі! Нам не треба постелі: ми будемо спати на дворі.

Ніч тільки що накрила небо; але Бульба усе лягав спати рано. Він розкнивав ся на килимі, накрив ся баранячим кожухом, бо нічне повітря було досить холодне, та Бульба таки любив накрити ся тепліїше, коли був дома. Незабаром він захропив, а за ним увесь двір; все, що лежало по різних кутах, захропіло і засвистало. Найперше заснув сторож, бо він за всіх напив ся ради приїзду паннів.

Тільки нещасна мати не спала. Вона припала в головах дорогих синів, що лежали рядом, вона розчісувала гребенем їхні молоді, недбало скудовчені кучері і зрошула їх слізмами. Вона дивилась на них уся, дивилась усіми чуттями, немов обернула

ся в один погляд, і не могла надивити ся. Вои́на виплекала їх власною грудю, вои́на зростила, злеліяла їх — і тільки на одну мить бачить їх перед собою. »Сини мої, сини мої милі! Що буде з вами? Що жде вас?« промовляла вона, і сльози потекли по морщинах, що відмінили її колись чарівне обличчє. Справді, вона була нещасна, як кожда жінка того удалого віку. Вои́на тільки хвилину жила любовю, тільки в першій захваті молодости, а там суворий зводитель її серця кидав її для шаблі, для товаришів, для гулятики. Вона бачила мужа два-три дні на рік, а відтак кілька літ не було про нього і слуху. Та й коли вона бачила ся з ним, коли вои́ни жили в купі, якє було її житє? Вои́на терпіла зневаги, а то й побої; вона зазнала милування тільки з ласки; вои́на була якоюсь дивною істотою в тім зборі нежонатих лицарів, що на них гуляще Запороже кинуло свій суворий характер. Молодість безрадосна майнула перед нею, і її вродливе обличчє і груди відцвили без поцілуїв і перед часом покрили ся морщинами. Вся любов, всі почуття, все, що ніжного і палкого у жінки, — все перемінило ся у неї в материну любов. Вона, як степова чайка, вила ся над своїми дітьми з жаром, з палкою любовю, з сльозами. Її синів, її милих соколів забирають від неї, — забирають на те, щоб не побачила їх ніколи! Хто знає, може у першій битві Татарин зрубає їм голови, й вона не знати-ме, де лежать їхні покинуті тіла, потрі розклюють хижі птахи; а за кожду краплю їхньої крови віддала-б вона всю свою. Плачучи, дивилася вона їм в очі, коли всемогучий сон вже почав їх стуляти, і думала: »Може таки Бульба, прославшись, відложить від'їзд на днів зо два; може він тому тільки рішив ся так скоро їхати, що випив за багато«.

Місяць з високого неба давно вже освітив двір наповнений спящими людьми, густу купу верб і високий бурян, що в ньому тонув паркан який обгороджував двір. Вона все сиділа в головах у своїх милих синів, ні на хвнлю не зводила з них очий і не думала про сон. Вже коїї, чуючи досвідок, полягали на траву й перестали їсти; листе на верхках верб почало шелестіти, і звільна шелестяча хвнля спустила ся ними до самого долу. Вона проснділа до самого світу, ні трохи не втомившись, і бажала в душі, щоб ніч протягнула ся як мога довше. В степу роз-

Вона все спділа в головах у своїх малих синів, пі на хвлю не зводила з них очей і не думала про сон. (Ст. 11).

дало ся дзвінке іржане лошати; червоні пасмуги заясніли на небі.

Раптом Бульба пробудив ся й підняв ся. Він дуже добре памятав усе, що звелів учера.

— Ну, хлопці, годі спати! Пора, пора! Напійте коний! А де стара? (так він звичайно називав свою жінку). Швидче, стара, готуй нам їсти: дорога перед нами далека!

Бідна старуха втративши остатню надію, сумно поплела ся до хати. І між тим, як вона, плачучи, варнла сніданок, Бульба роздавав накази, мстущив ся в стаїні і сам вибрав для своїх снів найкрасше убранє.

Бурсаки наче переродились: замість брудних чобіт явнли ся на них сафянові, червоні, з срібними підковами; шаравари, завширшки в чорне море, з безлічю складів, зборок, були перевязані золотим очкуром; до очкура були пречеплені довгі ремінці з китицями і бляшкою задля люльки. Кармазинові жупани з яркого як вогонь сукна, були підсрезані квітчастим поясом; биті турецькі пістолі засунені за пояс; шаблі брязкали при боці.

Їхні обличчя, ще не дуже опалені сонцем, вже погарніли, побіліїшали; молоді чорні вуси тепер немов дужче відбивали їмню білість і здорову, могутню краску молодости; і такі гарні були вони під чорними с. ранячими шапками з золотим верхом! Нещасна мати! Побачивши їх, вона й слова не могла промовити, і сльози зупнились в її очах.

— Ну, сини, все готово! Нічого гаятись — промовив нарешті Бульба. — Тепер по християнському звичаю присядьмо всі перед дорогою.

Всі сіли, навіть хлопці, що з пошаною стояли коло дверей.

— Тепер благослови, мати, своїх дітей! — сказав Бульба. — Проби Бога, щоб воювали хоробро, щоб боронили всегда лицарської честн, щоб стояли за віру Христову, а колн ні — нехай красше пропадуть, щоб і сліду не стало по них на світі! Підійдїть, діти, до матері: матернна молитва зо дня моря вертає і на землі ратує.

Матн, ледви стояла на ногах, обняла їх, виїняла дві невеликі иконки, й плачучи, надїла їм на шию.

— Нехай береже вас... Божа Мати... Не забувайте, сини, матір вашу... Пришлїть хоч вісточку про себе...

Далі вона не змогла говорити.

— Ну, ходїмо, діти! — сказав Бульба.

Біля ганку стояли осідлані коні. Бульба скочив на свого чорта, який мов скажений кинув ся в бік, почувши на собі двацятьпудовий тягар, бо Бульба був незвичайно важкий і грубий.

Коли мати побачила, що вже й сини її сіли на коний, вона кинулась до молодшого, у якого в чертах лица було більше ніжності; вона вчепилась його за стремена, вона припала до його сідла і з розпукою у всіх чертах не випускала його з рук. Днох чужих козаків взяли її обережно й понесли до хати. Але коли вони виїхали за ворота, вона мов легконога дика коза, не вважаючи на свої старі літа, вибігла за ворота, з неймовірною силою зупинила коня й обняла одного із синів з якоюсь божевільною, безчуттєвою палкостю. Її відвели знову.

Молоді козаки їхали сумні і здержували сльози, боячись батька, який теж був трохи збентежений, але силкував ся не показати того. День був сірий; зелень полискувала яскраво; птахи щебетали якось не влад. Проїхавши трохи, вони оглянулись назад; їхній хутір наче в землю провалив ся; тільки й видно було над землею два димарі їхньої батьківської хати та верхи дерев, по сучках яких вони лазили колись як вивірки, ще перед ними розстилав ся той дуг, що нагадував їм всю історію їхнього життя, від тих років, коли вони качались по його заросеній траві, до років, коли вони вижидали в ній чорнобривої козачки, яка боязливо перебігала його на свіжих, бистрих ногах. Ось уже тільки журавель над криницею з привязаним колесом самотою сторчить в небі; вже долина, яку переїхали, здаєть ся з далека горою, і все собою закрила.

Прощайте, дитячі літа, і забави, і все, і все!

II.

Всі три їздці їхали мовчки. Тарас думав про давнє: перед ним проходила його молодість, його літа, — минулі літа, за котрими все плаче козак, бажаючи, щоб його ціле життя була одна молодість. Він думав про те, кого з давних товаришів застає на Січі. Він лічив, котрі вже повмирили, котрі живуть ще. Сльоза тихо світнла ся на його повіках, і посивіла голова журливо понурилась.

Його сини були захоплені іншими думками. Але треба розказати дещо про його синів. На дванайцятім році життя їх віддали в київську академію, бо все тогдїшне значє козацтво уважало конечиою річю дати своїх синів у науку, хоч се

робило ся задля того, щоб опісля забути її зовсім. Хлопці були тогді, як усі, що входили до бурси, дикі, виховані на волі, і то їх звичайно трохи вигладжували й випускали щось загально подібне одио на друге. Старший Остап, почав свою науку з того, що зараз таки першого року утік. Його заперили, висікли страшио й посадили за книжку. Чотири рази він закопував свій буквар в землю, і чотири рази, прочухравши його немилосерно, купували йому новий. Але певно він зробив би те саме і в п'яте, якби не те, що батько пообіцяв йому приєднудно, що подержить його цілих двацять літ монастирським послушником, і покляв ся свято, що він не побачить Запорожя до віку, коли не вивчить ся в академії всіх наук. Цікаво, що се говорив той самий Тарас Бульба, який лаяв усю науку й радив як ми бачили дітям, зовсім про неї не дбати. З того часу почав Остап з незвичайною пильністю висиджувати за книжкою і незабаром дігнав найліпших. Тогочасна наука страшио розминала ся з життем: ті схолястичні, граматичні, риторичні й логічні тонкості рішучо не доторкали ся часу і ніколи не повторяли ся в життю. Всі, хто вчив ся їх, не міг до нічого пришепити своє знаиє, хочби й не таке схолястичне. Самі тогочасні вчені були невіжі більш за других, бо не мали ніякого досвіду. Крім того республіканський устрій бурси, страшениа сила молодих, дужих, здорових людей, — все те мусіло наводити їх до діяльності, що не мала нічо спільного з наукою. Иногді лихе удсержанне, иногді часті кари голодом, иногді ниші потреби, що будили ся в свіжим, здоровім, молодечім тілі, — все те разом виростало в них ту сміливість, яка відтак розвивала ся на Запорожі. Голодна бурса гаиялась по вулицях Київа й заставляла всіх мешканців берегти ся. Сидухи на базарі закривали руками свої пироги, бублики, гарбузяники, наче орлиці своїх дітей, скоро тільки побачили проходячого бурсака. Коизуль, якого обовязок був наглядати за підвласними собі товаришами, сам мав такі величезні кишеї в штапах, що міг вмістити туди весь крам задч дої сидухи. Ті бурсаки ставовили зовсім окремий світ: у великі дуги, що складали ся з польських і українських дворян, їх не пускали. Навіть воевода Адам Кисіль, дарма, що був покровителем академії, не вводив їх в суспільство і велів

держати як мога суворо. Правду кажучи, сього й не треба було, бо ректор і професори-черці не жалували лезини, і нераз на їх приказ лектори так жестоко чухрали своїх конзулів, що сі по кілька педіль чухали свої шаровари. Богатьом з них все те не значило нічого і здавалось не багато чим міцнійше як добра горівка з перцем: але иншим обридали врешті сі безупинні прочухани, й вони тікали на Запороже, коли вміли ийти дорогу і коли їх не переймали по дорозі. Не дивлячись на те, що Остап Бульба почав старанно вчити льогіку й навіть богослове, він ніяк не міг захистити себе від лоз. Природно, що те все мусіло запекти й засталити вдачу, якою визначали ся козаки. Остап уважав ся одним з найліпших товаришів. Він рідко коли проводив бурсацькою ватагою в походах на чужий сад або город, але за те він перший ставав під стяг : важного бурсака, ніколи, в жаднім випадку, не зрадив своїх товаришів; ніякими побоями не можна було привести його до зради. Він давив у собі суворо инші почуття, крім віри й гуляння: бодай, про ніщо инше й не думав. Він був щиро з рівними. Він був добрий у такій мірі, в якій можна було б. си при його вдачі і в тодішній вік. Його зворушнли дуже сльозн нещасливої матері, й тільки се одно почутте бентежнло його і в задумі хнлило його голову.

Його молодший брат, Андрій, мав чутя живійші, наче більше розвинені. Він учивсь охотнійше і без тої натуги, з якою звичайно береть ся тяжка і дужа вдача. Він був більш вигадливий за свого брата, частійше проводив у досить небезпечних походах, і деколи, дякуючи хнтрим вдумкам, викручував ся від карн, тогді як його брат Остап, відложивши, як кажуть, попеченіє, скндав з себе свиту й лягав на долівку, : не думаючи просити ласки. Він теж горів жадобою лицарських подвигів, але в його душі будили ся инші почуття. Потреба любови сплaxнула в ньому живво, коли йому минуло вісімнайцять літ, і все частійше почала жіноча постать з'являтись в його палких мріях; слухаючи фільозофічних диспут, він бачив її що-хвилини: свіжу, чорнооку, ніжну. Перед ним без упину вириснала її ясна, туга грудь, ніжна, прегарна, гола рука; навіть її одежа, що обліплювала її дівочі але дужі членн, дихала в його мріях якоюсь

невимовною розкішю. Він шильно ховав перед товаришами ті зворушення налкої, молодечої душі, бо в той вік уважало ся соромом і нечестю для козака думати про жінку і любов, не бувши в битві. Загалом останніми роками він рідше виступав провідником ватаг, за те частійше бродив денебудь в самотнім закутку Київѧ, що тонув у вишневих садах, з яких визирали низенькі хати на вулицю. Иногдї він заходив і на вулицю аристократів, в инішнім старім Київї, де жили українські й польські пани і де дома були побудовані з деякою вибагливістю. Раз якось, коли він загавнв ся, на нього трохи не наїхала коляска якогось польського пана, і візник із страшеними вусами, що сидїв на козлах, швигонув його таки добре батоюм. Молоднїй бурсак закипів: з безумною смїлвістю ухопив він своєю дужою рукою за задне колесо і задержав колясу. Але візник, боячись заплаати, нагнав конї; вони сїпнули, — й Андрїй, що встиг, на щастє, вхопити руку, заорав носом прямо в багнюку. Незвичайно дзвікий і гармонїйний смїх розляг ся над ним. Він підвів очі і побачив у вікї красуню, якої ще з роду не бачив: чорпооку її білу як сніг, осяяний райнім румянцем сонця. Вона смїялась від усеї душі, і той смїх надавав яскраво-слїпучу силу її чарівній красї. Він остовпїв. Він дивив ся на неї, зовсім забувшись, і несамохіть згортав з обличя болото, яке ще гірше його замазувало. Хто була ся краля? Він хотїв дізнати ся у двірні, що купою у богатих убраннях стояла за ворїтьми, обступивши молодого кобзаря. Але двірня, побачивши його замазану пилку, підняла його на смїх і не дала нїякої відповідн. Врештї він таки дізнав ся, що то була дочка ковенського воеводи, що приїхав не на довгий час до Київѧ. Таки другої ночі він з питомою бурсацькою смїлвістю перелїз паркан до саду, вилїз на дерево, що розложило віти аж на дах дому; з дерева перелїз на дах і димарем пропхав ся просто в опочивальню до красунї, яка в той час сидїла перед свїчкою і виймала з вух свої дорогї сережки. Вродлива Ляшка так злякалась, побачивши нечаяно перед собою незнакогого чоловіка, що не могла вимовити слова; але помітивши, що бурсак стоїть з потупленими очима й не смїє рукою ворохнутн, пізнавшн, що се той самий, що гелнув ся на її очах на вулицї, вона знову зайшла ся смїхом. До того в чер-

тах Андрія не було нічого страшного, навпаки: він був дуже гарний собою. Вона сміяла ся від душі, довго забавляючись ним. Красуна була доволі вітрогонна, як Ляшка; але очі її, очі чудові, проиизлвно ясні, кидали погляд довгий, як вічність. Бурсак не міг ворохиути рукою, немов звязаний в мішку, коли дочка воеводи підійшла до нього, покклала йому на голову свою блискучу диядему, повісила на губи його сережки й наділа на нього серпанкову, прозору шемизетку з фестоіаіаи, шитими золотом. Вона убирала його її робила з ним безліч дурощів з свободою дитини, якою визначають ся вітрогонні Ляшки й яка ще дужче бентежила бідного бурсака. Він був смішний з розкритим ротом і нерухомо вдивлений в її сліпучі очі. Стук, що почув ся в ту хвилю коло дверній, злякав її. Вона звеліла йому сховати ся під постіль, і скоро тільки несупокій миву ся, покликкала свою горничну, положиену Татарку, її приказала її вивести його обережно в сад і звідтіля виправити через паркан. Але на сей раз нашому бурсакови не пощастило ся: сторож пробудив ся і порядно засягнув його по ногах, а двірня, що збігла ся, довго товкла його вже на вулиці, поки не понесли його швидкі ноги. Після сього було дуже небезпечно проходити біля дому, бо двірній у воеводи було чимало. Він зустрів її ще раз в костелі: вона запримітила його її дуже мило усміхнула ся як до давиього знакомого. Він бачив її на швидку ще одии раз, відтак ковеиський воевода виїхав, і замість гарної чорноокої Ляшки виглядала з вікон якась груба морда. От проща думав Андрій, звівши голову й потупивши очі в гриву свого коія.

А тимчасом степ уже давио приняв їх у свої зелені обійми, й висока трава, обступивши, закрила їх, тільки чорні козацькі шапки мигали між її колосям.

— Е, е! Що се ви, хлопці, так притихли? — промовив на-решті Бульба, прокинувшись від своєї задуми, — неначе черці які! Нуте враз всі думки до чорта! Беріть лишень в зуби люльки, та закуримо та потиснемо коний та полетимо, щоб і птиця нас не догнала!

І козаки нагнулись до коний і пропали в траві. Вже й чор-

— Е, е! Що се, ви хлопці, так притихли? — промовив нарешті Бузьба. (Ст. 18).

них шапок не стало видно, тільки струя розщепленої трави показувала слід бистої їзди.

Сонце давио вглянуло на чистім небі й живучим, теплотворним світлом залгло цілий степ. Все, що сумного й соиного було в козаків на душі, вмить пропало; їхні серця стрепенулись, як птахи.

Чим далі, степ усе красшав. Тоді весь південь, вся та простороць, що становить нинішню Новороссію, до самого Чор-

ного моря, була зелсною пустинсю. Ніколи плуг не проходив по безмірних хвилях диких рослин; тільки коні, ховаючись у них, мов у лісі, топтали їх. Нічого в світі не було й не буде красшого; вся поверхня землі виглядала як зелено-золотий океан, по яким бризнули мільйони різних квітів. Крізь тонкі, високі стебла трави проглядали блакитні, сині й лілейні волошки, жовта зїновать проскакувала в гору своїм мірамідальним вершиком; біла кашка пестріла парасольковатими шапочками на поверхні; Бог знає звідкіля занссений колос пшениці наливав ся в гущині. Під їхніми тонкими корінцями шмигляли куропатви, витягнувши тонкі шиї. Повітре було переповнене тисячу різних пташиних свистів. В небі стояли нерухомо шуліки, розложивши крила й нерухомо вперши очі в траву. Крик диких гусий, що осторонь летіли хмарою, відкликав ся Бог знає в яким далекім сєрі. З трави підимали ся рівними махами чайки і з любовстю купались у синіх хвилях повітря. Ось вона пропала в високости й мигтить тільки мов чорна точка; ось вона персвернулась крильми, блиснувши до сонця... Ех, чорт вас по-бери, степи, які чарівні ви...

Наші подорожі зупинились усього на кілька хвилин, щоб пообідати, й тогді ватага козаків, що їхала з ними, злазила з коний, відвязувала дерев'яні боклажки з горівкою й тикви, що заступали посуду. Їли тільки хлїб з салом та коржі, пили тільки по одній чарці, бо Бульба недозволяв ніколи напивати ся в дорозі, і знову їхали до вечера. У вечері степ зовсім відміняв ся: вся різнобарвна просторонь його займала ся остаинім ясним відблиском сонця й поволи темніла, так що було видко, як тїнь біжить по ній, і вона стає темио-зелена; пара вставала густійше; кождий цвіт, травка дихала амброю, і весь степ курив ся пахощами. По блакитно-темнім небі немов велитенською рукою були наляпані широкі смуги рожсвого золота; тут то там біліли ся клапті легких і прозорих облаків, і свіжий, як морські хвилі звабливий зітерець ледви гоїдав ся на вершках трави й ледви доторкав ся лица. Вся музика, що дзвєйла за дня, втихала, зміняла ся другою. Рябенькі суслики вилазили з нор, ставали на задні лапки й наповияли степ свистом. Сюркіт трав'яних коників ставав чутийший. Деколи з якого самот-

ного озера вилітав кряк лебедя і срібною хвиллю котився в повітрі. Подорожні, зупинившись серед степів, вибрали нічліг, розклали вогонь, ставили казани й варили собі куліш; пара підіймалась і крутила ся в повітрі. Повечерявши, козаки лягали спати, а коний, спутаних, пускали в траву. Вони розвертали ся на жупанах. На них просто дивили ся нічні звізди. Вони чули ухом весь безчисленний світ комах, що наповняв траву: весь її тріск, свист, сюрчанє, — все те голосно розлягало ся серед ночі, чистило ся в свіжій повітрі й заколихувало дрімучий слух. Коли-ж хтонебудь з них підіймав ся і вставав на хвилину, то степ здавався йому наче засіяний блискучими іскрами світляків. Іногді нічне небо було в різних місцях освітлене далекою загравою від випалюваня сухого очерету по ріках і дугах, і темний ключ лебедів, що літали на північ, освічував ся нечаяно срібно-рожевим світлом, і тогді здавало ся, наче червоні хустки летять по темнім небі.

Подорожні їхали без ніякої пригоди. Нігде не попадались їм дерева: все той самий безконечний, вольний, прегарний степ. Тільки часом з'являлись на боці сині верхи далекого ліса, що тягнув ся берегами Дніпра. Лиш один раз показав Бульба сином маленьку точку, що чорніла далеко в траві і промовив:

— Дивіть ся, діти, он скаче Татарин!

Маленька головка вліпнула здалека прямо на них свої вузкі очі, понюхала повітре, як гонча собака, і, мов серпа, щезла, побачивши, що козаків було трицять люда.

— А нуте, діти, спробуйте догнати Татарина! . . . І не пробуйте — по вік не здгоните: у нього кінь бистрійший від мого Чорта.

Одначе Бульба перестеріг ся, боячись донебудь схованої татарської засідки. Вони прибігли до невеликої річки, що зваля ся Татаркою й допливала до Дніпра, кинулись у воду з кінями і довго пливали, щоб затратити свої сліди, й тоді вже, вийшовши на беріг, їхали далі.

Через три дні після сього вони були вже недалеко від місця, що було метою їх подорожі. В повітрі похолодніло: вони почули, що Дніпро блнзько. Ось він блнщить у долні й темною смугою вривав ся на краєвді. Він дихав холодними хви-

лями і розливав ся ближше, ближше, й нарешті обхопив половину всеї поверхні землі. Се було те місце, де він, досі завалений порогами, врешті перемагав і шумів як море, розлившись по волі; де кинені серед нього острови розпирали його ще ширше з берегів, і його хвилі котили ся широко по землі, не стрічаючи ніяких перепон. Козаки позлазили з коний, сіли на пором і за три години причалили до берегів Хортинці, де тогді була Січ, яка часто міняла своє житло.

Юрба народу лаялась на березі з перевізниками. Козаки підпопружили коний. Тарас постатнів, ступув на собі дужче пояс і гордо розправив рукою вуса. Молоді сини теж оглянули себе від ніг до голови з якимсь острахом і неясною втіхою, і всі разом в'їхали в присіч, що була з на пів верстви від Січі. При в'їзді заглушило їх півсотні ковальських молотів, що гремели в двадцять п'яти кузнях, викопаних в землі і покритих дерниною. Дужі кожумяки сиділи під острішками, що виходили на вулицю і м'яли своїми твердими руками волові шкіри; крамарі під ятками сиділи з купою кременів, огнивами й порохом; Вірменин розложив дорогі плахти; Татарин смажив на рожнах баранину; Жид, витягнувши шию, цідив горівку з бочки. Але перший, хто попав ся на зустріч, був Запорожець, що спав на серед дороги, розкинувши руки й ноги. Бульба не зміг, щоб не зупинтись і не полюбуватись ним.

— Ех, як важно розвернув ся! Цур тобі, яка пишиа фігура! — промовив він, зупиняючи коня.

Справді, то був досить цікавий образ: Запорожець як лев розвернув ся на дорозі; гордо закинутий чуб займив на пів аршина землі; шаровари з червоного дорогого сукна були замазані дегтем, щоб показати повну зневагу до них. Полюбувавшись, Бульба протискав ся далі по тісній вулиці, що була вся завалена майстрами, які тут же справляли своє ремесло і людьми всякої віри, що наповняли присіч, яка подобала на ярмарок й яка одягала і живила Січ, що знала тільки гуляти та греміти з мушкетів.

Нарешті вони минули присіч і побачили кілька курелів, покритих дерниною, або, по татарськи, повстю. Деякі були вряжені гарматами. Нігде не було видно ні частоколу ні тих ни-

зеньких хаток з піддашнями на низеньких деревляних стовпках, що були на присічі. Невеликий вал і засіка без ніякої оборони показували страшну безпечність. Кілька дужих Запорожців, що лежали з люльками в зубах на самій дорозі, подивилися на них байдуже і навіть не ворохнулись. Тарас, оберсжно проїхав поміж ними, промовивши:

— Здорові були, панове!

— Доброго здоров'я й вам, — відповіли Запорожці.

Всюди, по всім полю, були розкидані купи народа. По опалених лицях було пізнати, що вони всі були загартовані в битвах, засмакували всяких невзгоди. Так отсе вона, Січ! Отсе те гніздо, звідкіля вилітають ті горді і дужі, як льви! От звідкіля розливається козацька воля на всю Україну!

Подорожні виїхали на широкий майдан, де звичайно збиралася рада. На великій перевернутій бочці сидів Запорожець без сорочки; він держав її в руках і повагом латав на ній діри. Їм зиову заступила дорогу ціла юрба музикантів, серед яких вибивав гопака молодий Запорожець; зложивши на бакир шапку й розкладаючи руками, він тільки вигукував:

— Швидче грайте, музики! Не жалуй Хома, горівки православним християнам.

І Хома з підбитим оком наливав усякому, хто хотів, по здоровеним кухлі. Довкола молодого Запорожця чотири старих вибивали досить дрібно ногами, кидались як вігер у бік, трюхи не на голову музикам і потім били своїми срібними підковами втопану землю. Земля глухо гуділа на весь округ, і в повітрі лунали далеко гопак та дзвєїли підкови чобіт. Але оди жвавійше за всіх вигукував і летів за другими в танець. Чуприна розвівалася на вітрі, могуча груди була зовсім гола; на ній був теплий, зимовий кожух надітий в рукави й піт градом лився з нього, як з відра.

— Та скинь бодай кожух! — гукиув Тарас: — не бачиш як пражить!

— Не можна! — гукнув Запорожець.

— Чому?

— Не можна; в мене такий звичай: що скину, проплю.

А шапки вже давно не було на ньому, ні пояса на жупаї, ні шитої хустки: все пішло, куди слід. Юрба більшала; до танцюристів приставали другі, і не можна було дивити ся без звушення, як всі витинали танець, найбільш вольний, найбільш скажений, який колисьбудь бачив світ і який від тих, що його видумали, прозвано козаком.

— Ех, як би не кінь, — гукнув Тарас, — пішов би й я, їй Богу, пішов би в танець!

А тимчасом у юрбі стали зустрічати ся й поважні, заслугами знатні, сиві чуби, що бували не раз старшинами. Тарас швидко зустрів багато знайомих козаків. Остап і Андрій чули тільки здоровкання: »А се ти, Печериця!« — »Здоров був Козолуп!« — »Звідкіля Бог несе тебе, Тарасе?« — »Ти як сюди забрів, Долото?« — »Здоров, Кирдяга!« — »Здоров, Густий!« — »Чи надіявсь я побачити тебе, Ремінь?« І витязі, що зійшли ся з усього гулящого світа східної України, цілювали ся одні з другим, і тут же пішли розпитуваня: »А що Касиян? Що Бородавка? Що Колопер? Що Підсишок?« І чув у відповідь Тарас Бульба, що Бородавку повісили в Талопані, що з Колопера здерли шкіру під Кизикирмсом, що Підсишкову голову посолмили в бочці й вислали до самого Царгорода. Похилив голову старий Тарас і сумно промовив: »Добрі козаки були!«

III.

Вже з тиждень Тарас Бульба жив з синами на Січі. Остап і Андрій не дуже то інтересували ся військовою наукою. Січ не любила морочити себе військовими вправами і тратити час; молодь виховувалась тільки на ділі, в бою на війні, яка через те вела ся майже без упину. Козаки уважали за річ иудну учити ся якій небудь дисципліні; хиба тільки стріляти до мети та деколи гарцювати на конях, ганяючись за звірем в степах на лугах. Остатній прочий час проводили на бенкетах, що так припали до широкої козацької душі. Вся Січ була якимсь надзвичайним явищем: то було якесь невинне бенкетуваннє, що почало ся гучно й загубило свій конець. Дехто ремісникував, дехто держав крамилиці і торгував; але більша частина гуляла від

ранку до вечера, поки в кишені дзвеніло й поки здобуде добро не помандрувало в руки торговцям і шникарям. Се загальне беикстуване мало в собі щось чаруючого. То не був збрід п'янюг, що заливали ся з горя, але весела її бучиа гулятика. Кождий, хто проходив сюди, забував і кидав усе, чим досі жив. Віи як то кажуть, чхав иа свою минувшину і без журби віддавав ся товариству таких, як він, гуляк, що не мали ні роду її кутка, хиба вільне небо над собою та невпинне бенкетоване. Се й породило ту божевільну веселість, що не могла-б зародитись де ииде. Оповіданя і теревені серед юрби козаків, що ліниво спочивали на землі, бували ииоді такі сміщні її дихали такою силою житя, що треба було мати натуру Запорожця, щоб, слухаючи все те, иавіть вусом не моргнути, — різка черта, якою й досі виріжияеть ся Україиець від других Слявян. Веселість була п'яиа, бучиа, але то не був чорий шинок, де понуровбійчою веселостю забуваєть ся чоловік: то був паче тісний круг шкільних товаришів. Ріжниця була тільки у тім, що замість сидіти з указкою та слухати нудких толків учителя, воиисрбили похід иа пяти тисячах коиий; замість лугу, де грають ся в мяча, в них був иевартований безкрай степ, на який часто Татари: витикав свою мстку голову, й иерухомо, суворо дивив ся Турок в своїй зеленій чалмі. Ріжиця була в тім, що замість силуваного едианя в школі, вои самі покинули батьків і материй і втекли з батьківських домів; що тут мали притулок і ті, яким уже лоскотав шию мотуз її воиш, замість блідої смерти, побачили жите і волю; що тут жили й ті, в яких по благороднім звичаю не держалась в кишені копійка; що були й ті, що колись червінец уважали за богацтво, і в яких, з ласки жидіворсидарів, кишейі можиа було вивертати, не боячись, щоб звідтіля випало щонебудь. Тут були всі бурсаки, що не змогли терпіти академічних лоз і не вииесли із школи иї титли; але разом з ними були й такі, що знали, що таке Горацій, Цицерон і римська республіка. Тут було багато тої значної стзршнии, що мали повагу і в королівськiм війську; тут було багато вчених досвідних вояків, які мали перекоиане, що все одио, де воювати, аби тільки воювати, бо не гоже благородній людний жити, не воюючи. Богато було й таких, що приходили тільки для то-

го на Січ, щоб відтак сказати, що ось то й вони були на Січі і через те гартовані лицарі. Та кого тут не було? Ся дивна республіка була потрібна в той вік. Охочі до воєнного життя, золотих кубків, богатих парч, дукатів і реалів могли кожного часу найти тут роботу. Тільки одні баболоби не мали чого шукати тут, бо навіть на присічі не сміла з'являти ся иїя-ка жінка.

Остапови й Аидрієви здавалось надзвичайно чудним, що вже при них приходило на Січ сила народу, і хоча-б хто спитав, звідкіля ті люди, хто вони і як називають ся. Воини приходили сюди, иначе до свого дому, звідкіля тільки години тому винішли. Приходеиь ішов тільки до кошового, який звичайно казав:

— Здоров був! У Христа віруєш?

— Вірую! — відповів приходеиь.

— І в Тройцю святу віруєш?

— Вірую!

— І до церкви ходиш?

— Ходжу!

— А иу, перехрестись!

Приходеиь хрестив ся.

— Ну, добре, — казав кошовий, — іди-ж, у який сам хочеш куріиь.

На тім кічила ся вся церемонія. І ціла Січ молилась в одній церкві й готова була боронити її до остатньої каплі крови, хоч про якісь пости і слухати иїхто не хотів. Тільки Жиди, Вірмени й Татари, жадні до иаживи, мали відвагу жити й торгувати на присічі, бо Запорожці иїколи не торгували ся, а скільки гроший вииняла рука з кишеиї стільки й платили. Зрештою, доля тих грошелюбних крамарів була дуже бідолашиа: воини були подібні до тих, що поселяли ся у підиіжя Везува, бо, скоро тільки в Запорожців не ставало гроший, воини гульвіси розбивали іхні крамииці і брали все даром. Січ складала ся з більше як шістьдесять курейиь, які дуже були подібні на окремі, незалежні республіки, а ще більше на школу і бурсу діттиь, що живуть з усього готового. Ніхто про нічо не дбав і иїчого не держав у себе; все було у руках у куріиьного отамана, який за

те звав ся батьком. У його в руках були гроші, одія, весь харч, саламаха, каша й навіть топливо; йому віддавали й гроші на сховок. Иногді лучала ся між куренями сварка; тогді вмиць доходило до бійки. Курені висипали на майдаи і кулаками оббивали один-одному боки, поки одні не перемогли і тогді все кінчилось бенкетом. Така то була та Січ, що так надила тогочасну молодь.

Остап і Андрій киулись з усею палкістю молодої душі у те бурливе море і вмиць забули і батьківський дім і бурсу і все, що хвилювало вперед їхні душі, й потонули в новім житю. Все манило їх: гулящі звичаї Січі, нескладна оруда і закони, що здавались їм ииколи иавіть иадто суворими в такій самовольній республиці. Коли козак прокрив ся, вкрив якунебудь дурицию, так се уважалось зневагою усего козацтва: його, як безчесника, привязували до стовпа на майдані і клали біля нього киі, якими кождий прохожий повинен був ударити його, поки не забивали на смерть. Довжника що не платив довги, привязували лаицюхами до гармати, і там він сидів доти, доки хтоиєбудь з товаришів не згодив ся викупити його, заплативши за нього довг. Та більш за все потрясла Андрія страшиа кара, постаиовлеиа за вбийство. Тут таки, на його очах, викопали яму, спустили туди живого вбийника й поклали на нього домовиину з тілом убитого, й відтак обох засипали землею. Довго відтак уявляв ся йому страший звичай кари, і все стояв перед иим той живцем закопаний чоловік з страшиою домовииною.

Швидко оба молоді козаки придбали гарну славу в козаків. Часто разом з другими товаришами з свого куріиа, а ииогді й з усім куріиєм і сусідніми куріиами, воии виїздили на ловаи в степ, де водилось безліч степового птаства, олсиїв, кіз; а бо ходили на озера, ріки й протоки, що були призначені жеребом на кождий курінь, закидати сіти й волоки й витягати повиі той риби на харчі всього куріиа. Хоч тут і не було справжньої науки, з якої пізиати козака, але вони вже визначали ся між другими молодими козаками своїм завзятем і вдатністю. Вони влучио стріляли до ціли, перепливали Диіпро проти води — вчинок, за який иовика торжествеино приймали в козацьке товариство.

Але Тарас готував їм нищу діяльність. Йому не по душі було таке святочне жите — йому хотіло ся справжнього діла. Він міркував, як би підняти Січ на якусь сміливу справу, де-б можна погуляти як слід лицареві. Нарешті одиого дня він прийшов до кошового і сказав йому прямо :

— А що, кошовий, пора б погуляти Запорожцям?

— Нігде погуляти, — відповів кошовий, зийнявши з рота коротеньку люльку і чвиркиувши на бік.

— Як то нігде? Можна піти на Туреччину, або на Татарву.

— Не можна ні в Туреччину ні в Татарву, — відповів кошовий, взявши знову байдужно люльку в рот.

— Чому не можна?

— Тому. Ми обіцяли султанови мир.

— Адже-ж він — бусурмеи, а бусурмена й Бог і святе письмо велять бити.

— Не маємо права. Якби ще не присягались нашою вірою, то може-б і можна; а так ні, не можна.

— Як не можна? Що се ти кажеш, не маємо права? Та от у мене два сини, оба молоді, ще ні разу ні той ні другий не були на війні, а ти кажеш — не маємо права, а ти кажеш — не треба їти Запорожцям.

— Ну, вже не годить ся так.

— Так, значить, годить ся, щоб маріе пропадала козацька сила, щоб чоловік погибав, як собака, без жадного діла, щоб ні рідному краєви ні християнству не було з нього ніякого пожитку? Так якщо-ж ми живемо, на якого чорта ми живемо? — Розтолкуй мені се! Ти — чоловік розумий, тебеж не даром за кошового вибрали: розтолкуй мені, якщо ми живемо?

Кошовий не відповів на се питає. То був упертий козак. Він трохи помовчав і згодом сказав:

— А війни одиако не буде.

— Так не буде війни? — запитав знову Тарас.

— Ні.

— Значить, і думку треба кинути?

— І думку кинути.

— Стривай же, чортово голова, — промовив Бульба до се-

бе, — ти ще менс помятаеш! — і тут же поклав ся дозолити кошовому.

Змовившись з одним-другим, справив їм бейкет, і підхмелені козаки повалили просто на майдаи, де стояли привязані до стовпа литаври, в які били, скликаючи раду. Не наїшовши паличок, що були сховані у довбуша, вои вхопили в руки поліно й почали бити в литаври. На сей гук прибіг перший довбуш, високий на зріст чоловік з одним тільки оком, той то страшенно заспаиим.

— Хто тут сміє бити в литаври? — крикиув він.

— Мовчи! Бери свої палички та бий, коли велять! — відповіла підхмелена старшина.

Довбуш виняв у ту мить з кишені палички, які він взяв з собою, знаючи добре, чим кінчать ся такі історії. Литаври загули, й незабаром на майдаї стали збирати ся мов чмелі, чортів купи Запорожців. Всі стали в коло, і після третього гуку литавр вийшла старшина: кошовий з булавою в руці, судия з військовою печатю, писар з каламарем і осавул з перначем. Козакам, що стояли гордо, взявшись за боки.

— Що се за рада? — Чого вам, панове? — сказав кошовий. Лайка і крики не дали йому говорити.

— Клади булаву! Клади, чортів сиину, в сю мить булаву! Не хочемо тебе більше! — кричали з юрби козаки.

Деякі тверезі курії хотіли, як бачилось, протестувати; але курії, й пняі й тверезі, почали бійку. Крик і гук підняв ся з усіх боків.

Кошовий хотів щось говорити, але знаючи, що озвірена, самовільна юрба може за те побити його на смерть, як воно бувало в таких випадках, вклоиивсь низенько, поклав булаву і сховав ся в юрбі.

— Чи звелите, панове, й нам класти свої клейноди? — спитались судия, писар і осавул і готувались уже класти каламар, військову печать і пернач.

— Ні, ви оставайтесь, — закричали з юрби, — нам треба було тільки кошового прогнати бо він — баба, а нам чоловіка треба на кошового!

— Кого-ж тепер виберете за кошового? — спитала старшина.

— Кукубенка виберемо! — гукала одна частина.

— Не хочемо Кукубенка! — гукала друга. — Завчасу йому, ще молоко на губі не висло!

— Шило най кошовим буде! — гукали одні. — Шила за кошового!

— В потилицю тобі шило! — гукала, лаючись, юрба. — Що він за козак, коли прокрив ся, собачий син, як Татарин? Чортові в зуби пияницю Шила!

— Бородатого, Бородатого виберім за кошового!

— Не хочемо Бородатого! К' нечистій матері Бородатого!

— Кричить Кирдягу! — шепнув Тарас декому.

— Кирдягу, Кирдягу! — кричала юрба. — Бородатого! Бородатого! Кирдягу! Кирдягу! Шила! К'чорту з Шилом! Кирдягу!

Всі кандидати, почувши свої ймена, зараз виходили з юрби, щоб і позору не дати, наче-б вони особистою участю помагали в виборі.

— Кирдягу! Кирдягу! — розлягало ся сильнійше всіх. — Бородатого!

Нарешті діло дійшло до кулаків, і Кирдяга переміг.

Ідїть за Кирдягою! — загукали.

З десяток козаків вийшло з юрби; деякі з них ледви держали ся на ногах, — так встигли иалити ся, — і пішли до Кирдяги, щоб звістити йому про вибір.

Кирдяга хоч старезний, але розумний козак, вже давио сидів у своїм курені і наче-б то й не знав, що діялось.

— А що, паиове? Чого вам треба? — спитав він.

— Иди, тебе за кошового вибрали!

— Змилуйте ся, паиове, — сказав Кирдяга, — куди мені до такої чести! Який з менс кошовий! Та в мене й розуму не старчить задля такого уряду. Так наче й не нашли нікого ліпшого у всім війську?

— Иди, коли велять! — кричали Запорожці.

Два з них ухопили його попід руки, і хоч як він опирав ся ногами, таки приволікли на майдаи, лаючи й підтовкуючи з за-

ду кулаками, та приговорюючи: »Не пручай ся, чортів сню! Приймай, собако честь, коли дають!« Таким чином завелн Кирдягу в козацьку раду.

— А що, панове, загукали на весь мнр ті, що привелн Кирдягу — згодні ви, щоб сей козак був у нас за кошового?

— Всі згодні! — загукала юрба, і той гук довге лунав на все поле.

Однн із старшиннн взяв булаву й підніс її новому кошовому. Кирдяга по козацькому звичаю відрік ся. Старшина підніс

Мокра земля потекла з голови нь вусах і о шоках і замазала болотом все обличчє. (Стор. 32).

її в друге. Кирдяга зрік ся і в друге й відтак уже, за третім разом прийняв булаву. Радісний крик залунав по всій юрбі, і знову далеко застогнало все поле. Тоді виступили з юрби чотири найстарші, сивоусі й сивоголові козаки (дуже старих не було на Січі, бо жаден Запорожець не вмирав своєю смертю) і взявши жменю землі, яка на той час від дощу розмокла в болото, поклали йому на голову. Мокра земля потекла з голови по вусях і по щоках і замазала болотом все обличчя. Але Кирдяга стояв, не поступаючись з місця, і дякував козакам за честь.

Так закінчила ся та шумна рада з якої, не знати, чи так радів хто другий, як Бульба: се була відплата старому кошовому; до того-ж Кирдяга був його давний товариш, бував з ним в одних сухопутних і морських походах, поділяючи труди і пригоди воєнного житя. Юрба розбрила ся зараз празнувати вибори і пішла гулятика, якої досі ще не бачили Остап і Андрій. Шинки з вином рознесли до одного; мід, горівку і пиво забирали такн так, без грошній; шинкарі раді були, що хоч самі остались живі. Цілу ніч лунали кринки та пісні, в яких співалось про подвиги козаків, і місяць ще довго бачив товпи музик, що ходили по вулицях з бандурами, торбанами, круглими балалайками, та співців, яких держали на Січі, щоб співали в церкві та славли запорожські подвиги. Нарешті хміль і втома сгали перемагати міцні голови і можна було бачити, як тут та там падав на землю козак; як товариші обнявши один одного, і заплакавши сердечними сльозами, падали разом до долу. Там юрбою лягала ціла купа; там дехто добирав місце, де-б ліпше лягти, і падав прямо на деревяну колоду. Остатній, що був найміцнійший, мимрив ще якісь недоладні слова; врешті й його підкосило похміле, повалив ся й він, — і заснула вся Січ.

IV.

А другого дня Тарас Бульба вже радив ся з новим кошовим, як підняти Запорожці на якебудь діло. Кошовий був розумний і хитрий козак, знав Запорожців вздовж і впоперек і сразу сказав:

— Не можна присяги ломати, ніяк не можна. — А далі, по-

мовчавши, додав: — Ба ні, можна; присяги ми не зломаем, а так придумаем дещо. Нехай тільки зсруть ся козаки, та не так, щоб на мій приказ, а прямо по своїй волі, — ви вже знаєте, як се робить ся, — а ми із старшиною зараз і прибіжимо на майдан, наче нічого її не знаєм.

Не пройшло й години після їхньої розмови, як вже загули литаври. Найшли ся нараз і п'яні і нерозумні козаки. Міліон козацьких шапок у мить висипав ся на майдан. Підняв ся гомін: »Хто?... Чого?... З якої речі бють на раду?« Ніхто не відповідав. Нарешті то там, то сям почались наріканя: »От гине марно козацька сила: війни нема!... От старшина засиділась, аж очі заплили їм салом! Нема, мабуть, правди на світі!« Інші козаки слухалн зразу, а далі й собі сталн дорікати: »А й справді, де та правда на світі!« Старшина удавала з себе здивовану такими розмовами. Нарешті кошовнй вийшов на перед і промовив:

— Позвольте, панове Запорожці, річ держати!

— Держи!

— От скажемо хочби про се, панове добродії, та ви, певно, й самі красше те знаєте, що богато Запорожців понавинювало в шинках Жидам та й своїм братам стільки, що ніякий чорт тепер і віри не йме. Відтак у друге скажемо і проте, що є чимало молодого козацтва, яке й на очі не бачило, що таке війна, а ви самі добре знаєте, панове, — що молодому чоловікови без війни жити не можна. Який же Запорожець з нього, коли він ще ні разу не бив бусурмена?

»Він добре говорить«, подумав Бульба.

— Не думайте, панове, що я все те кажу задля того, щоб мир нарушити: Борони Боже! Я тільки так кажу, для прикладу. До того-ж у нас храм Божий — гріх і сказати таке: от скільки вже літ, по милости Божій, стоїть Січ, а й досі, не кажу вже, щоб церква з надвору, а то й образи не мають ніякого вбраня; хочби срібну ризу здогадавсь хто викувати для них! Тільки й того, що при сповідн завіщали деякі козаки; та й то ті дарунки не богато варт, бо все, що дорогого мали за життя, попропивали. Так от я йду не до того, щоб починати війну з бусурменами: ми обіцяли султанови мир, і гріх великий взяли-б на душу, бо присягли по нашому закону.

— Що се знову він плете? — сердивсь про себе Бульба.

— То, як бачите, панове, війни починати не можна: лицарська честь не велить. А я, своїм дурним розумом, ось що міркую: чи не пустити-б з човнами самих молодих, нехай трохи пошарпають береги Натолії. Як думаєте, панове?

— Веди, веди всіх! — загукала юрба з усіх боків. — За віру ми всі положимо голови!

Кошовий злякавсь: йому не було й на думці піднимати все Запороже: розірвати мир здавалось йому в сім випадку ділом несправедливим.

— Позвольте, панове, ще одну річ держати!

— Годі, — кричали Запорожці, — ліпше не скажеш!

— Коли, так, нехай буде так. Я — слухаюсь вашої волі. Вже-ж бо відомо, і в писанні сказано, що глас народа — глас Божий. Вже розумнійше не придумаєш, що громада придумає. Тільки ось воно що, панове, вам відомо, що султан не подарує сеї юнацької забави, а ми-б тимчасом були на пеготові, і сили в нас були-б свіжі, і нікого-б ми не боялись. А коли ми всі рушимо, то й Татарва може напасти: вони, турецькі собаки, у вічі не кинуть ся і в хату, коли господарь дома, не посміють прийти, але вкусять з заду за литку, та ще й як вкусять! Та коли вже на те пішло, щоб говорити правду, то в нас і човнів немає стільки готових і пороху не намелено стільки, щоб можна було всім рушати. А я, нехай і так, я рад: я — весь у вашій волі.

Хитрий отаман замовк. Козаки стали радитись купами, курініні отамани собі; на щасте пяних було не багато, й через те рішили послухати розумної ради.

Зараз таки кілька чоловік переправилось на другий беріг Дніпра у військову скарбницю, де в недоступних схованках, під водою і в очеретах, переховував ся військовий скарб і запаси зброя. Інші кинулись до човнів оглядали їх і лаштували до походу. В мить юрба народа покрила беріг. Кілька теслів явились з топорами. Старі, опалені, широкоплечі, дужі Запорожці з сивизною на вусах і молоді, чорновусі, попідкочувавши шаровари, стояли по коліна в воді і стягали міцним канатом чайки з берега в воду. Інші двигали готові, сухі колоди і всякий матеріял. Тут обшивали човен дошками; там перевер-

нули його верх дном, глобили і засмолювали; онде, по козацькому звичаю, привязували до боків чайок вязанки довгого очерету, щоб морська хвиля не залила їх; по всім березі порозкладали огнища і топили в мідяних казанах смолу, щоб заливати човии. Бувалі і старі козаки иавчали молодих. Стукіт і гомін при роботі підняв ся на весь округ і беріг мов живий заворушив ся.

Якраз у сей час великий пором став підпливати до берега. Юрба людей, що стояла на нїм, ще з далека махала руками. То були козаки в обідраиих свитах; в богатъох не було нічого крім сорочки й коротенької люльки в зубах; се вбране свідчило, що сі люди або недовго тільки збули ся якоїсь великої біди, або прогуляли все, що було на тілі. З посеред них вийшов і став на переді присадкуватий, плечистий козак, літ з пятьдесять. Він кричав і махав руками дужше за всіх, але за стуком і криком робітників не можиа було розібрати нї слова.

— А з чим приїхали? — спитав кошовий, коли пором привернули до берега. Всі робітники, покинувши роботу, підняли топори й долота, дивили ся, вижидаючи.

— З бідою! — кричав з порома присадкуватий козак.

— А що там?

— Позвольте, панове Запорожці, річ держати?

— Держи!

— Чи може звелите зібрати раду?

— Кажі, ми всі тут.

Весь нарід збив ся в одну купу.

— А ви хиба не чули нічого про те, що коїть ся на Гетманщині?

— А що там коїть ся? — спитав один з курінних отаманів.

— Еге, що? видко, вам Татарин клейтухом вуха позатикав, коли ви нічого не чуєте.

— Та кажи-ж що там коїть ся?

— А таке, що й родились і хрестились, а такого не бачили.

— Та кажи бо нам, що коїть ся, собачий сину! — гукнув один з юрби, якому, видко, не стало терпцю.

— Таке у нас завелось, що вже церкви святі стали не наші.

— Як не ваші?

— А так, бо в Жидів на орендї. Як Жидови попередю не заплашиш, то й служби Божої відслужити не можна.

— Що ти верзеш?

— І коли собачий Жидюга не покладе нечистою рукою знака на святій пасці, то її паски святити не можна.

Бре́ше він, пани брати, сього не може бути, щоб Жид нечистий клав значок на святій пасці!

— Слухайте далі!... Я ще й не те розкажу: і ксьондзи їздять тепер по всій Україні в тарадайках. Та не біда, що в тарадайках, а те біда, що запрягають уже не коний, а православних християн. Слухайте ще не все сказав: Уже, кажуть, Жидівки шиють собі спідниці з попівських риз. Ось які речі діють ся на Україні, панове! А ви тут сидите на Запорожі та гуляете. Видко, Татарин нагнав вам такого страху, що вже у вас ні очий ні вух — нічого немає, і ви не чуєте, що діється на світі.

— Стій, стій! — перебив кошовий, що досі стояв з очима потупленими в землю, як усі Запорожці, що у важних справах ніколи не віддавались першим поривам, але мовчали, збираючи грізну силу обурення. — Стій!... І я скажу слово. А що-ж ви, — чорти би вашого батька!... — що-ж ви робили? Хиба шабель у вас не було, чи що? Якже ви потурали такому безправу?

— Еге, як потурали? А спробували-б ви, коли самих Ляхів було пятьдесят тисяч, та найшлись і між нашими собаки, що прийняли їхню віру.

— А ваш гетьман, а полковники що робили?

— Наробили полковники такого, що не дай Боже нікому.

— Як?

— А так, що вже тепер гетьмана спекли в мідянім бочку у Варшаві, а полковничі руки й голови розвозять по ярмарках на показ усьому миру. Ось що наробили полковники!

Заколихала ся вся юрба. Зразу по всім березі пролетіло мовчане, немов перед страшною бурею, а потім загомонів весь беріг.

— Як!... Щоб Жиди держали в орендї християнські церкви?... Щоб ксьондзи запрягали в голоблі православних християн!... Як!... Щоб потурали таким мукам на своїй землі від

проклятих недовірків!... Щоб от таке творили з полковниками і гетьманом!... Та не бути сьому, не бути!

Такі слова лунали по всім березі. Загули Запорожці і почували свою силу. То вже не було хвили чане нерозважного народа; то захвилювались характери тяжкі і кріпкі, що не швидко нагрівались, але нагрівшись, вперто і довго берегли в собі вогонь.

— Перевішати всю Жидову, — пронесло ся з юрби, — нехай не шийють з попівських риз спідниці своїм Жидівкам! Нехай не кладуть значки на святих пасках! Потопити їх усіх, поганих в Дніпрі! — Сі слова, кинуті кимсь із юрби, полетіли мов блискавка по всіх головах, і юрба кинула ся на присіч, щоб повірізувати всіх Жидів.

Бідні сини Ізраїля, втративши решту свого і так боязливого духа, ховали ся в пустих бочках, у грубах і навіть залазили під спідниці своїх Жидівок; але козаки находили їх всюди.

— Ясновельможні паии! — кричав один, високий і довгий як тичка Жид, висунувши з купи своїх товаришів злиденну морду, викривлену від страху. — Ясновельможні пани! Тільки одно слово дайте нам сказати, одио слово! Ми таке скажемо, що ви ще ніколи не чули, — таке важне, що й сказати не можна, яке важне.

— Ну, нехай скаже — промовив Бульба, який всегда любив вислухати винуватого.

— Ясиі пани! — залебедів Жид. — Таких панів ще ніколи ніхто не бачив, їй Богу ні! Таких добрих, гарних і хоробрих ще на світі не було! — Його голос завмирав і тремтів від страху. — Чи можна, щоб ми думали про Запорожців щось поганиого! Ті зовсім не наші, що ореидують на Україні! Їй Богу, не наші! То зовсім не Жиди; то чорт зна'що; то таке, що тільки начхати на нього, та й кинути! От і вони всі скажуть те саме. Правду я кажу, Шльома, або ти, Шмуль?

— Їй Богу, правду! — відповіли з юрби Шльома і Шмуль в подертих ярмурках, оба білі, як крейда.

— Ми ніколи ще, говорив далі довгий Жид, — не зиюхували ся з ворогами, а католиків і знати не хочемо: нехай їм чорт просиить ся! Ми з Запорожцями як рідні брати...

— Як? Щоб Запорожці були з вами брати? — гукнув хтось з юрби. — А не діждете, прокляті Жиди! В Дніпро їх, панове, всіх витопити, поганих!

Ті слова були гаслом. Жидів розхопили по руках і стали шпурляти у хвилі. Жалібний крик доносився з усіх боків, але жостокі Запорожці тільки сміялись, бачучи, як жидівські ноги в патинках і панчохах бовтаються в повітрі.

Бідний красномовець, що накликав сам на себе біду, вискочив з кафтана, за який його хопили, в одній перістій вузькій камізолі, ухопив за ноги Бульбу і жалібним голосом молив:

— Великий пане, ясновельможий пане! Я знав і брата вашого, покійного Дороша! Ой то був вояк на красу всьому лицарству. Я йому вісімсот цехимів зборгував, як треба було викупитись з турецької неволі.

— Ти знав брата? — запитав Тарас.

— Йй Богу, знав!... Ой що то був за пан.

— А як тебе звуть?

— Янкіль.

— Добре, — промовив Тарас, і потім, подумавши, звернувшись до козаків і так промовив: — Повісити Жиду все буде час, коли буде треба, а на нині віддайте його мені!

Сказавши се, Тарас повів його до свого табсру, де стояли його козаки.

— Ну, залазь під віз, лежи там і не ворушся; а ви братця, нильнуйте Жиду.

Промовивши се, він подався на майдан, куди почало сходити все козацтво. Всі митю кинули беріг і лаштоване човнів, бо тепер ждав їх не морський, а сухопутний похід, і не судна та козацькі чайки були потрібні, але вози і коні. Тепер уже всі готувалися в похід, і старі і молоді; всі, на раді старшини, курінних, кошового, і волею всього війська запорожського рішили йти прямо на Польщу, пімстити ся за все лихо і зиевагу віри її козацької слави, набрати добичі з міст, пустити пожар по селах і збіжах, розголосити про себе славу. Хто жив, підперезувався і узброювався. Кошовий виріс на цілий аршин. То вже не був той, що робив, що свавольне козацтво задумало; то був необмежений повелитель, то був деспот, що вмів ті-

— Повісти Жіда все буде час, коли буде треба, а на ніч відійте його мені. (Стор. 38).

льки приказувати. Всі самовільні і гулящі лицарі смирно стояли в рядах, з пошаною похиливши голови, і не сміючи підняти очий, коли кошовий роздавав накази; роздавав він по тихо, без крику і посніху, з перестанками, як старий бувалий козак, що не вперве никонує розумно задумане діло.

— Обдивіть ся, всі обдивіть ся гарненько! -- промовив він. — Поправте мажі, випробуйте зброю. Одежі багато з со-

бою не берить: по сорочці та по двоє штанів на козака, та по горшку саламахи й товченого проса — більш щоб не було в нікого! Про запас буде на мажах усього, їдї треба. По парі коний аби було в кожного козака. Та возьміть двіста пар волів, бо на перевозах та в болотах воии потрібні. Та лад додержуйте, панове, більш усього. Я знаю, між вами є й такі, шо аби Бог післав яку здобич, беруть ся драти на онучі і китайку і дорогі оксамити. Киньтє ту чортову звичку, геть усяке дранте, берить тільки зброю, як попадеть ся добра, та червінці або срібло, бо воии лекші для схову і придадуть ся при кожній нагоді. Та ось вам, панове, наперед кажу: як хто в поході упеть ся, то ніякого суду над ним не буде: як собаку звелю привязати до мажі, хто-б він не був, хочби найхоробрійший козак в усім війську; як собаку звелю застрілити на місці й кинути без похорону на жир птахам, бо паниця в поході не варт християньського похорону. Молоді, слухайтєсь у всьому старшим! Коли кого черкис куля або дряпне шабля по голові чи деєсбудь инде, ви не дуже зважайте на такі дрібниці: розмішайте набій пороху в чарці сивухи, випийте душком, і все минеть ся — навіть пропасниці не буде; а на рану, коли не дуже велика, прикладайте тільки землі, замісивши її слиною на долоні, в ту мить рана присхне. Нуте-ж за діло, хлопці, та не поспішайтєсь, повагом берить ся до діла!

Так промовив кошовий, і як тільки він скінчив, усі козаки негайно взялись до роботи. Вся Січ протверезилась, і нігде не можна було найти хоч одного п'яного, наче-б їх ніколи й не було між козаками... Одні обтягали обводи коліс і перемінляли осі у мажах: другі зносили на вози мішки з харчем, на інші наклали зброю; треті приганяли коний і волів. З усіх боків чув ся тупіт коний, пробива стрільба з рушниць, брязчали шаблі, ревіли воли, скрипіли мажі, гомоніли і кричали потоничі. І незабаром далеко-далеко ростягнув ся козацький табор на все поле. Довго прийшло-б ся бігчи тому, хто-б захотів перебігти від голови до хвоста. В малій деревняній церковці піп служив молебень; покропив усіх свяченою водою; всі поцілювали хрест. Коли рушив табор і потягнувсь із Січі, всі Запорожці обернули голови назад.

— Прощавай наша мати! — промовили всі якби в один голос. — Нехай тебе боронить Бог від усякого нещастя!

Ідучи через присіч, Тарас Бульба побачив, що його Жидек Янкіль розложив якусь крамницю з халабудкою і продавав кремінь, завертки, порох і всякі військові причандали, потрібні в дорогу, навіть хліб і колачі. »Ото чортів Жид!« подумав Бульба й, підїхавши до нього, промовив:

— Дурию, чого тут сидиш? Хочеш, щоб тебе застрілили, як воробця?

У відповідь на те Янкіль підійшов до нього ближше і зробивши руками так, якби хотів виявити йому щось таємне, сказав:

— Нехай пан тільки мовчить і нікому не каже. між козацькими возами є й один мій віз; я везу всякий по срібній припас для козаків і по дорозі буду постачати всякого харчу за таку дешеву ціну, як ще ні один Жид не продавав, їй Богу, так; їй Богу, так.

Здвигнув плічми Тарас Бульба, дивуючись меткій жидівській вдачі, і поїхав до табору.

V.

Незабаром весь польський півдсиний захід затремтів від страху. Всюди рознесла ся чутка: »Запорожці з'явилися!...« Все, що могло ратувати ся, ратувало ся. Все піднімало ся й розбігало по звичаю того небезпечного віку, коли чоловік не будував ні кріпости ні замку, а так, як попало, ставив на час своє солом'яне житло. Кождий думав: »Нащо тратити на хату роботу й гроші, коли й так її зруйнує Татарин!« Все сполохалось: одні міняли волів і плуг за коия і зброю й рушали у полки; другі ховались, забираючи худобу і все що тільки можна було забрати. Попадались по дорозі й такі, що збройно зустрічали гостей, але більше було таких, що повтікали заздальгідь. Усі добре знали, що їм годі міряти ся з буйною і войовничою силсю, що звала ся запорожським військом, яке в своїм поверховнім самовільнім безладю було обладуване на час війни.

Кінні їхали, не обважаючи й не томлячи коний, піші йшли

тверезо за возами, її цілий табор посував ся тільки в почі, а н день опочивав, вибираючи задля того пустині, незаселені місця її ліси, яких тогді було доволі. Наперед виспалали пластунів і сатн, щоб розвідували, де, що її як. І часто там, де їх ніхто не надіяв ся, вони з'являлись раптово, — і тогді прощало ся з життям усе живе: пожари обхоплювали села; товар і коїї, що не гнали за військом, вбивали на місці. Здавало ся, що вони більш бенкетують, як роблять похід. Тепер волосе всгалоб дубом від тих страшених звіств на пів дикого віку, що розисли всюди Запорожці. Побиті діти, обрізані груди у жінок, здерта шкіра з ніг по коліна в тих, що пускали на волю; одним словом, до рогаю ціною платили козаки своїм ворогам. Послат одиого монастиря почувши, що козаки наближають ся, пислав від себе двох черців сказати, що вони не так всдуть себе, як слід; що між Запорожцями її королівським правительством є згода; що вони исхтують смій обовязок супроти короля, а через те її усяке народис право.

— Скажи біскупови від мене її від усіх Запорожців, відновів кошовий, — нехай її він не боїть ся; се козаки тільки ще запаляють і закурюють свої люльки.

І швидко величавий монастир обгорнув всеруїуючий огонь, і всличезні готицькі вікна його суворо дивили ся крізь червої язики вогию, що розхияли ся. Юрби черців, Жидів, жінок раптом залюднювали ті міста, де була якасьбудь надія на залогу або міське рушене. Пізиа поміч, що виспалало правительство, складала ся з невеликих полків, які або не могли найти Запорожців або при першій стрічі завертали і тікали скільки сили було у їх коний. Трафляло ся, що королівські воеводи, які досі славились удачами на війні, пробували лучити свої сили її стати грудь на грудь проти Запорожців. От тогді більше всього випробували свої сили молоді козаки, що цурались грабежі, зиску і озброїиного ворога, а палили бажанем показати себе перед старими, поміряти ся з метким, чваєливим Ляхом, що пишав ся на гордовитім коні, розпустивши на вітрі вильоти контуша. Радісна була наука; вже вони здобули собі богато зброї, дорогих шабель і рушниць. За одии місяць повиростали її зовсім вміицись; недавно то були пташата в моху, а

тепер стали мужами; черти їхнього лица, в яких ще недавно було видно якусь молодечу мягкість, стали грізні і могуті. А старому Тарасови любо було дивити ся, як оба сини його були в боях найперші. Останови, здавало ся, вже з роду судив ся нояцький шлях і талан до військового діла. Нирз не стративши холодної розваги і не збентежившись ніякою пригодною, він з спокоем, що був майже неприродний у дваццагьдволітнього хлопця, в одну мить міг зміркувати всю небезиску і в туж мить знайти спосіб, викрутитись від неї і викрутитись так, щоб тим певнійше доконати її. Вже тепер з його певних рухів можна було вгадати будущего отамана. Могучою силою дихало все його тіло, а його лицарська відвага нагадувала відвагу льва.

— О, з сього буде згодом добрий полковник! — казав старий Тарас. — Ей — сїі, буде добрий полковник, та ще такий, що й батька за пояс заткне!

Андрій весь поринув у чарівну музику куль і шабель. Він не знав, що то значить обдумати або розрахувати чи заздалегідь зміряти свої і чужі сили. Він почував у битві якусь божевільну розкіш і чар: йому здавали ся бенкетом ті хвилі, коли в чоловіка розпалить ся голов. коли в очах усе мигтить і мутить ся, — лстять голови, з гуком пануть на землю коні, а він мчить ся, немов п'яний, серед свисту куль і блискавок шабель, рубає, кого попаде, і не чує чужих ударів на собі. Нераз батько дивував ся й Андрієви, бачучи, як він, тільки під впливом запалу, кидав ся на таке, на що-б ніколи не зважив ся спокійний і розважний козак, і тим скаженим напором робив чуда, яким дьвувались і старі, досвідчені в боях козарлюги. Дивував ся старий Тарас і мовив:

— І се добрий вояка, враг би його не взяв! Не те, що Остап, а все-ж добрий, добрий вояка!

Військо порішило йти прямо на місто Дубно, де як ходила чутка, було чимало скарбу й богатих міщан. За шівтора днів похід відбуто, й Запорожці з'явились персд містом. Міщани порішили боронити ся до остатніх сил і краще хотіли вмерти на майданах і вулицях перед своїми порогами, як пустити ворога в хати. Високий вал землі окружав місто; де вал знижав ся, там висували ся камінні стіни або дім, що служив за бате-

рню, або навіть дубовий частокіл. Залога була велика й розуміла, що діло важке. Запорожці жваво полізли були на вал, але їх привитали сильною пальбою. Міщане, видно, теж не хотіли сидіти дурно і стояли купами на валу. В очах у них горів вогонь розпучливого опору; навіть жінки порішили прийняти участь в обороні, і на голови Запорожцям полетіло каміне, бочки, горшки, горяча смола й нарешті мішки з піском, що засипував їм очі. Запорожці не любили мати діло з кріпостями, облога не для них була робота. Кошовий звелів відступити і сказав:

— Нічого, наші брати, ми відступимо; але нехай я буду поганець-Татарин, а не християнин, коли ми хоч одну живу душу випустимо з міста! Нехай, собаки, всі поздихають з голоду!

Військо відступило, облягло все місто й за браком діла стало пустошити околиці, палити близькі села, скирти хліба й пускати табуни коний на ниви, де як на те, хвилювалося повне колосе, що щедро надгороджувало всіх хліборобів. З міста дивилися з острахом, як вишшують засоби їх прожитку. А тим часом Запорожці обвели все місто в два ряди своїми мажми, розложилися куреннями, як у себе на Січі, курили люльки, мінялися зброєю, що здобули в бою, грали в чехарду і в кости та з убійчим спокоєм поглядали на місто. На ніч розпалювали вогні; кашовари варили для кожного куреня кашу в величезних мідяних казанках; коло вогнів, що горіли цілу ніч, стояла варта. Але Запорожці стали швидко нудьгувати від нероботи й довгої тверезости без ніякого діла. Кошовий звелів навіть подвоїти пай вина, що инігді водилося в війську, коли не було тяжкої роботи і рухів. Молодим, а найпаче синам Тараса Бульби не до вподоби було таке жите. Андрій помітно нудьгував.

— Нерозумна голово, — говорив йому Тарас: терпи козаке, отамаином будеш! Ще не той добрий вояка, хто в важкім ділі не забув голови, а той, хто й без діла не занудьгує, і хоч ти йому що хочеш роби, а він все таки покладе на своїм.

Але не згодитесь, палкому юнакови із старим: у кожного своя вдача, її не одними очима дивиться на те саме діло.

Тим часом надійшов полк Тараса, приведений Товкачем; з ним було ще два осаули, писар та пніша полкова старшина; всіх козаків набрало ся більш як чотири тисячі. Було між ними чимало й добровольців, що самі підняли ся, своєю полєю, без ніякого примусу, скоро тільки почули, н чім діло. Осаули привели сніам Тараса благословене від старенької матері й образки з кипарису від межигорського Спаса. Повбирали на себе святі образки два брати й задумались поисволі, згадавши свою стару матір. Що пророкує їм її благословене? Чи побіду над ворогом і веселій поворот з добнчю і славою, на вічний споми в піснях бандуристів, чи може?... Але невідома будучинна і стоїть вона перед чоловіком, немов осінній туман, що підняв ся з болота; мов подуріле літає в ній птаство то в гору, то в низ, черкаючи крильми, не пізнаючи одно одного: голубка не бачить шуліки, шуліка не бачить голубки, її ніхто не знає, як за далеко летить він від своєї погібелі...

Остап швидко взяв ся до свого діла й давно пішов до курсня, але Андрій, сам не знаючи чого, почував якусь нудьгу на серці. Вже козаки повечеряли. Вечір давно погас і липнева чужа ніч обгорнула повітре; але він не йшов до курсня й не лягав спати, а дивив ся, мов зачарований, на всю картину, що розложила ся перед ним. Небо було засіяне безлічю зірок, що мигтіли тонким і острим світлом. По полю далеко й широко були розложені вози з всячими мазницями, облитими дехтьом, з усяким добром і харчами, заграбованими у ворога. Коло возів, під возами й далі від возів, — усюди було видко купи Запорожців, що порозлягались на траві. Вони всі спали в мальовничих положеннях: дехто поклав під голову мішок, дехто шапку, а дехто й бік свого товарнша. Шаблі, рушніці, лиська з коротким цибухом, з мідяними бляшками й залізними протичками, кресало, кремій і губка — все було нерозлучно коло кожного козака. Тяжкі волн, підвернувши під себе ноги, лежали великими білявими купами й виглядали здалека мов сіре каміне, розкидане на полю. З усіх боків у траві вже хрипало спяче вояцтво, а з поля відкликались йому дзвінким іржанем козацькі коні, ремствуючи за свої спутані ноги. А тим часом щось величаво грізис мішало ся з красою липневої ночі. То була заграва по-

жарів, що догоряли по околицях. В однім місці полум'я спокійно і велично стелило ся по небі: в другім, зустрівши щось дуже горюче, зривалось воно як вихор, свистіло й летіло в гору до самих зір, і відірване кляччя його гасло далеко під небом. Там обгорілий, чорний монастир, як суворий, картезіянський чернець, стояв грізно, показуючи за кожним відблиском пожару свою понуру величиість; там горів монастирський сад; здавалось, немов було чути, як дерсва шкварчали, оббиваючись димом, і коли вогонь вилітав, він раптом освічував фосфоричним, лілейно-вогняним світлом доспілі гроша слив або обвивав червоним золотом там і сям жовтіючі груші; й тут таки серед них чоріло висяче на стіні будівлі або на гнязді тіло бідолашного Жидá або черця, що горіло разом з будівлею в огні. Над вогнем вили ся птахи, наче купа темних маленьких хрестиків на вогнянім полі. Обложене місто, здавало ся заснуло; його шпилі, дахи, частокіл і мури тихо виблискували від заграви далеких пожарів. Андрій обійшов козацькі ряди. Вогні, що біля них сиділа варта, от-от, здавало ся, погаснуть, таї самі вартові спали, попоївши чогонебудь на весь козацький смак. Він здивував ся трохи такій безпечности подумавши: »Добре, що нема близько сильного ворога, а то й нікого боятись«. Нарешті й сам він підійшов до одного воза, виліз на нього й ляг горілиць, підклавши під голову обі руки; але він не міг заснути і довго дивив ся на небо: воно все було перед його очима; чисте й прозоре було повітре; гущина зір, що складала молочиу дорогу й поясом ішла по небу, була вся залита світлом. Хвилинами Андрій наче забував ся, і якийсь легенький туман дрімоти застиляв на мить перед ним небо, відтак всьо прояснювало ся, й знову ставало видно.

В сю хвилю здавалось йому, наче перед ним майнуло якесь дивне чуже обличчя. Думаючи, що то була звичайна сонна мана, яка в сюж мить розійдеться ся, він дуще розплюшив свої очі й побачив, що над ним наче похилило ся якесь виснажене висохле лице й дивить ся йому прямо в очі. Довге, чорне як вуголь волосе, невбране, розпатлане вилазило з під темної накинutoї на голову плахти; страшний блеск погляду й мертвецьке смагляве обличчя, що вирізувало ся острими чертами, примушувало

думати, що се була мара з того світа. Він поиеволі схопив рукою пістолю й прошипів майже корчево:

— Хто ти? Коли нечистий дух — щези з очні; коли живий чоловік, то не в пору жарти задумав, — убу з одного прицілу.

Замість відповіді, мара приклала палець до губів і, бачилось, благала, щоб він мовчав. Він опустил руку і став придивляти ся до неї пильнійше. По довгим волосю шиї і пів-голих смуглявих грудях пізнав він, що то була жінка. Але вона не була тутешня; все лице її було смугле, виснажене недугою; широкі вилиці виступали над запалими щоками; вузенькі очі були дугою прорізані в гору. Чим більше він вдивляв ся в її черти, тим більше вона здавалось йому знакома. Нарешті він не втерпів і запитав:

— Скажи, хто ти? Мені здаєть ся, немов я тебе знав, або бачив десь?

— Два роки тому в Київі?

— Два роки тому... в Київі... проказав за нею Андрій, силкуючись нагадати все, що остало в його памяти з колишнього бурсацького житя. Він ще раз подивив ся на неї пильно і раптом гукнув на весь голос: — Ти Татарка! горничка у пайяки, дочки воеводи!

— Цсс! — прошептала Татарка, склавши благаючо руки; вона дрожала на всім тілі й оглядалась, чи хто не пробудив ся від голосного крику Андрія.

— Скажи, скажи, чого, як ти тут? — питав ся Андрій, задихано шепочучи й перериваючи раз-у-раз мову від внутрішнього хвилюваня. — Де пайячка? Живе ще?

— Вона тут, у місті.

— В місті? — проговорив він, знову трохи не крикнувши, й почув, що вся кров нараз ударила до його серця. — Чого-ж вона у місті?

— Того, що сам старий пай у місті: він уже півтора року, як сидить в Дубії воеводою.

— Що-ж вона замужна? Та говори-ж — яка бо ти чудна! що з нею тепер...

— Вона другий дець нічого не їла.

— Як?

— У нікого з міщан нема давио й шматочка хліба, всі вже давно їдять одну землю.

Андрій остовпів.

— Паниочка бачила тебе з міського валу разом з Запорожцями. Воиа сказала мені: »Йди, скажи лицареві: коли він пам'ятає мене, нехай прийде; а коли забудь, нехай дасть тобі шматок хліба для моєї старенької матери, бо я не можу бачити, як на моїх очах умре мати. Нехай красше я попередь, а вона пісья мене. Проси, обнимай його за коліна і ноги: в нього теж є стара мати, нехай ради неї дасть хліба!

Богато всяких почувань розбурхалось і спалахиуло в молодих грудях козака.

— Але як ти тут? Як ти прийшла?

— Підземним ходником.

— Хиба є підземний ходник?

— Є.

— Де?

— Ти, лицарю, не зрадиш?

— Кляиусь хрестом святим!

— Треба спуститись у яр і перейти потічок, там, де очерет.

— І він веде у саме місто?

— Прямо у монастир.

— Ходім, ходім зараз!

— Але Христа ради і святої Марії шматок хліба!

— Добре, буде. Стій тут, коло воза, або красше лягай на віз, тебе не побачить ніхто, всі спять; я зараз вернусь.

І він пішов до возів, де були припаси його куреия. Його серце стукотіло. Все минуле, все, що було досі заглушене козцькими походами, суворим житем, — все раптом виринуло на верх, потопивши в свою чергу теперішнє. Зиову виринула перед ним, як з темної глибини моря, горда жінка; зиову блиснули в його памяти її гарні руки, очі, сміючі ся уста, густе темне русяве волосє, кучерями розсипанє по грудях, і всі тугі, гармонійно зложені члени її дівочого стану. Ні, воии не згасли, не препали з його грудий воии тільки проступили ся, зробили на

якийсь час місце іншим могутім рухам; але часто, дуже часто бентежили вони глибокий сон молодого козака, і нероз, прокинувшись, лежав він без сну на постелі, не могучи виробити яка тому причина.

Він ішов, а серце в нього стукотіло все дужче від одної думки, що він побачить її знову, і тремтіли молоді коліна. Прийшовши до возів, він зовсім забув, чого прийшов: він підняв руку до чола і довго тер його, силкуючись нагадати, що він має зробити. Нарешті він здригнув ся і весь пройняв ся страхом: йому раптом прийшло на думку, що воно умирає з голоду. Він кинув ся до воза й ухопив кілька великих чорних хлібів під паху, але в ту мить подумав, чи сей харч, добрий для невибагливого Запорожця, не буде за грубий і негодящий для її ніжної істоти. Тут він пригадав, що вчора кошовий докоряв кашоварів за те, що зварили на один раз усю гречану муку на саламаху, тогді як її вистарчилоб на три дні. Зовсім певний, що він найде доволі саламахи в казанах, він витяг батьківський походний казанець і пішов з ним до кашовара свого куреня, що спав коло двох десятивідерних казанів, під якими ще тлів ся попіл. Глянувши в казани, він зачудував ся: вони оба були порожні. Треба було мати нелюдські сили, щоб усе те поїсти, тим паче, що в їх курені було менше людей як у других. Він заглянув у казани других куренів, — не було нічого. Мимоволі прийшла йому на голову приповідка: »Запорожці, як діти: коли мало — з'їдять, коли багато — теж нічого не лишать«. Що робити? Був одначе десь, мабуть на возі батькового полку, мішок з білим хлібом, що найшли, пограбувавши монастирську кскарню. Він пішов прямо до батькового воза, але мішка вже на возі не було: Остап поклав його собі під голову й простягнувшись на землі, храпів на все поле. Андрій ухопив мішок одною рукою й сіпнув його так, що Остапова голова впала на землю, і він сам схопив ся з просою, та сидючи з заплющеними очима, закричав, що було сили:

— Держіть, держіть проклятого Ляха, та ловіть коня, коня ловіть!

— Мовчи, бо вбю! — крикнув з ляку Андрій і замахнувся на нього мішком.

Але Остап і без того замовк, утих і захропів так, що аж трава, на якій лежав, захитала ся від його дихання.

Андрій боязко озирнув ся на всі боки, щоб побачити, чи не пробудив ся хтонебудь з козаків від сонного крику Остапа. Одна чубата голова наче піднялась була в недалекому курені, повела очима і знов положилась на землю. Андрію підждав зо дві хвилини її пішов далі з своєю ношею.

Татарка лежала, ледви дихаючи.

— Вставай, підем! Всі спять, не бій ся! А піднимеш ти хоч один сей хліб, колн мені буде ненаручно забрати всі?

Промовивши се, він закинув собі на плечі мішки, стягнув з одного воза ще один мішок з просом, взяв навіть в руки ті хліби, що хотів було дати нести Татарці, і трохи нагнувшись під тягарем, ішов сміливо між сонними рядами Запорожців.

— Андрію! — гукнув старий Бульба, — коли він проходив мимо нього.

Серце в Андрія завмерло; він зупинив ся, і тремтячи всім тілом, запитав тихо:

— А що?

— З тобою баба! Ой, випарю я тебе, як устану, на всі боки! Не доведуть тебе бабн до добра.

Промовивши се, обтер він голову на лікоть і став пильно вдивляти ся в закутану Татарку.

Андрій стояв ні живий ні мертвий, не сміючи глянути батькови в лице. Й аж відтак, коли підняв очи й подивив ся на нього, побачив, що старий Бульба вже спав, поклавши голову на долоню.

Він перехрестивсь. В мить його ляк відійшов від серця ще скорше, як прийшов. Коли-ж він повернув ся, щоб глянути на Тараса, вона стояла перед ним, наче темна гранітова статуя, вся закутана в хустку, і проблиск далекої заграви, спалахнувши, освітив тільки її очі, мутні, як у мерця. Він сіпнув її за рукав, і обоє пішли разом, невиинию оглядаючись назад себе, і нарешті спустились в низьку долину, — майже яр, що зветь ся подекуди балкою; на її дні ліниво повзав потічок, зарослий осокою та вкритий купинами. Спустившись в ту долину, вони зовсім сховали ся від поля, вкритого запорожським табором.

Серге в Андрія завмерло; він зупинився і, тремтячи всім тілом, запитав тихо: — А що? (Стор. 50).

Бо коли Андрій озирнувся, то побачив, що назад нього крутою стіною, заввишки в чоловіка, піднімалось узіре, на його верху колихалось декілька билин полевого зілля, і над ними стояв на небі серп місяця, мов з яро-червоного золота. Із степу дихнув вітрець, звіщаючи, що вже не довго до свитання. Але нігде не було чути, щоб кричали півні: ні в місті, ні в зруйнованій околиці не осталося ні одного півня. По невеликій кладці

перейшли вони через потік на другий беріг, що здавав ся висиний від того, що був назад них, і піднімав ся кручею. Здавало ся, що тут було сильніше і само по собі певніше місце кріпости; бодай земляний вал був тут низший, і з-за нього не виглядала залага. Але за те трохи далі піднімав ся грубий мур монастиря. Крутий беріг увесь поріс буряном, а в невеличкій долиниці між ним і потічком ріс високий очерет. На верху кручі виділи остажки плота, які показували, що тут був колись огород; перед ним широколистий лопух; з-за нього сторчала лободь, дикий колючий бодяк і соняшник, що піднімав гблову понад усіх. Тут Татарка, скинула з себе черевики й пішла боса, піднявши оберсжно спідницю, бо місце було багисте і залите водою. Продираючись очеретом, вони зупинились перед купою хворосту і фашин. Піднявши хворост, вони побачили в землі якись челюсти — дірку, мало чим більшу від челюстий в печі. Татарка схилила голову і пішла перша; за нею Андрій, зігнувшись як мога низше, щоб пролізти з своїми мішками, і швидко опинились обоє в непроглядній темряві.

VI.

Андрій на силу протискав ся в темній і вузкій пивниці, йдучи за Татаркою й несучи на собі мішки з хлібом.

— Швидко буде нам видійше, — сказала поварка: ми підходимо до місця, де я поклала світильник.

І справді, темні земляні стіни почали трохи освіщати ся. Вони дійшли до невеликої площинки, де була мабуть капличка, бо під стіною стояв вузенький столик у формі престола, а над ним було видко майже зовсім витертій, полинялий образка толицької Мадонни. Невелика срібна лямпадка, що висіла перед ним, ледви-ледви освіщала його. Татарка нахилилась і підняла з землі полишений нею мідяний світильник на тонкій високій ніжці з висячими кругом нього на ланцюжках кліщиками, шпилькою, щоб направляти вогонь, і гасилкою. Взявши його, вона засвітила вогнем з лямпадки. Світло збільшило ся, й вони, ідучи разом, то освіщали ся вогнем, то покривались темною, як вуголь, тіню, гагадуючи собою картини Герардо

dalle notti. Свіже, прегарне обличчя лицаря, від якого так і пашило здоров'ям і молодістю, становило сильний контраст з виснаженим і блідим обличчям його супутниці. Ходник став трохи ширший, так що Андрій міг трохи розігнути ся. Він з цікавістю оглядав ті земляні стіни, що нагадували йому київські печери. Так само, як і в печерах київських, тут було видно заглибини в стінах і стояли де-не-де гроби; подекуди навіть трапляли ся людські кістяки, що від вогкості стали м'яккі й розсіпались, як мука. Видко, що й тут були святі люди і ховались від світових бур, горя та спокус. Вогкість була подекуди дуже велика: иноді під ногами у них навіть хлюпала вода. Андрій мусів часто зупинити ся, щоб дати відпочити своїй супутниці, яка втомляла ся що хвилини. Невеликий шматок хліба, що вона з'їла, викликав тільки біль в жолудку, що відвик від їди, й вона ставала часто без руху по кілька хвилин на однім місці.

Нарешті перед ними з'явились малі залізні двері.

— Ну, слава Богу, ми прийшли, — сказала Татарка слабим голосом і підняла руку, щоб постукати, але не стало в неї сили.

Андрій замість неї вдарив міцно в двері; розляг ся гомін, який свідчив, що за дверми був широкий простір. Сей гомін змінив ся, мабуть натрапивши на високі склепіня. За яких дві хвилини задзвеніли ключі, і хтось, як здавалось, спускав ся по сходах. Нарешті двері відчинились; їх зустрів чернець, стоячи на вузьких східцях з ключами і свічкою в руках. Андрій мимоволі зупинив ся, побачивши католицького черця, який викликав таку ненависну погорду у козаків, що вони розправлялись з ними жостокійше, як з Жидами. Чернець теж відступив трохи назад, побачивши запорожського козака, але якесь незрозуміле слово сказане Татаркою, заспокоїло його. Він посвітив їм, запер за ними двері, повів їх сходами на гору, й вони опинились під високим темним склепінем монастирської церкви. Коло одного вітваря, що був обставлений високими поставниками й свічками, клячав ксьондз і тихо молив ся. Коло нього з обох боків клячали два молоді клирошани у філетових мантиях з білими кружевними шемізетками по верху і з кадилами в руках. Він молив ся, щоб Бог післав чудо: щоб виратував місто, підкріпив падаючого духа, післав їм терпеливість, про-

гнав спокусиика, що підмовляв до нарікань і малодушного, боязького плачу на землі нещастя. Кілька жінок, що виглядали як мари, клячали, обпершись і зовсім поклавши знеслені голови на спинки крісел і темних дерев'яних лавок, що стояли перед ними; кілька муштин, притулившись до кольон і пілястрів, на яких лежали бокові склепіння, клячали, сумно понуривши голови. Вікно з різнобарвним склом, що було над вівтарем, освітлювало ся рожевим румянцем ранку, і з нього впали на підлогу блакитні, жовті й іншої краски пасмуги світла, освітивши раптом темну церкву. Весь вівтар и своїй далекій заглиблені здавав ся мов осяяний; дим з кадиллиць став у новітрі мов веселкою освічена хмара. Андрій здивований, дивив ся з свого темного кута на те чудо, що викликало світло. В сю мить величній стогін органів наповнив раптом усю церкву; він ставав усе густіший, розростав ся, персїшов у великий гуркіт грому й відтак раптом обернув ся в небесну музику, полетів високо під склепіння своїми співучими звуками, що нагадували тонкі дівочі голоси, й відтак раптом обернув ся в густий рев та грім і затих. А ще довго гуркіт грому носив ся, тремтячи під склепіннями, й дивував ся Андрій величності музики, стояв з пів-роззявленим ротом.

В один час він почув, що хтось сіпнув його за полу жупана.

— Пора! - - сказала Татарка.

Воини перейшли через церкву, не примічені ніким, і вийшли на майдан, що був перед нею. Ранішня зоря давно жевріла на небі: все віщувало схід сонця. Майдан, що мав чотирикутну форму, був зовсім пустий; посеред нього стояли дерев'яні столики, які свідчили, що тут був ще може з тиждень тому ринок з харчовими припасами. Вулиця, яких тогді не бракувало, була одною купою висохлого болота. Навкруги майдану стояли невеликі кам'яні і глиняні одноповерхні доми, в стінах яких було видно дерев'яні палі і стовпи навхрест перев'язані дерев'яними поперечними, як взагалі будували доми тогдішні міщани, та як ще й нині можна бачити по деяких містах Литви і Польщі. Всі вони були покриті не в міру високими дахами з снілою віконцець і продухвин. З одного боку, майже коло самого косте-

ла, піднімала ся понад всі інші зовсім не подібна до других будівля, мабуть ратуш або якенсбудь інше урядове місце. Вона була на два поверхи і над нею зверху був введений двома дугами бсьведер, де стояв вартовий; великий циферник годинника вмурований був у дах. Майдан здавався мертвим, але Андрієви причув ся якийсь слабкий стогін. Роздивляючись, він запермітив на другім боці купку двох-трох людей, що лежали на землі майже без ніякого руху. Він почав уважійше дивитися, чи вони спали, чи були мертві, і в ту мить раткнув ся на щось, що лежало біля його ніг. То було мертве тіло жінки, мабуть Жидівки. Здавалось, вона ще була молода, хоч з її понівечених, виснажених черт годі було пізнати те. На голові в неї була червона шовкова хустна; перли чи буси в два ряди вкрашали її наушники; два-три довгі кучері випадали з під них на її висохлу шию з напруженими жилами. Біля неї лежало дитя, корчево ймнвши ся рученятами за її худі груди й скрутивши їх пальцями від мимовільної злості, що в них не було молока. Воно вже не плакало і не кричало, й тільки по тихих руках його черева можна було пізнати, що воно ще не вмерло, хнба бoretь ся з недалекою смертю. Вони повернули в улицю і їх раптом зупинив якийсь божевільний, що, побачивши в Андрія дорогоцінну ношу вчепивсь його як тигр, кричучи: »Хліба!«. Але сил в нього не було стільки, що божевілья; Андрій відтрунув його: він упав на землю. З жалю Андрій кинув йому один хліб, і тої, мов скажена собака, кинув ся його гризти, кусати і тут таки на вулиці в страшних корчах сконав, бо його жолудок давно відвик від їжі. Майже на кождім кроці вражали їх страшні жертви голоду. Здавалось, наче, не втерпівши мук по домах, люди вмисне вбїгали на вулицю: чи не трапить ся в повітрі щонебудь, щоб підкрїпнти сили. Біля воріт одного дому сидїла стара жінка, й не можна було сказати, чи вона заснула, чи вмерла, чи без памяти; бо вона вже нічого не чула й нічого не бачила й сидїла з понуреною головою нерухомо на однім місці. З даху другого дому висїло на мотузяній петлі натягнуте й висохле тіло: бідняга не міг витерпіти до кінця муки голоду й рішив покінчити самовбийством.

Андрій відтрупив його: він упав на землю. З жалю Андрій кинув йому один хліб. (Стор. 55).

Бачучи такі страшні позначки голоду, Андрій не втерпів і спитав Татарку:

— Та иевжеж вони не нашли зовсім нічого, щоб поратувати жите? Коли чоловіковн приходять ся до коутого, тогді — нема на те радн! — треба їсти все, чим досі гндував; тогді можна їсти й такі твари, що заборонені законом; все може піти на харч.

— Все вже поїли, — сказала Татарка, — всю худобу: ні коня, ні собаки, ні навіть миші не найдеш в цілїм місті. У нас ніколи не бувало ніяких припасів; все привозили з сіл.

— Але як же ви, вмираючи такою лютою смерткою, все таки думаєте оборонити місто?

— Та може б воевода й піддав ся, але вчора в ранці полковник в Буджаках пустив у місто ястреба з запискою, щоб не здавали міста; що він йде з полком на підмогу, жде тільки другого полковника, щоб іти разом. Тепер що хвилини ждуть їх. Але ось ми прийшли.

Андрій вже здалека бачив дім не подібний до інших, будований, видко, якимсь італійським майстром; він був зложеної з гарної тонкої цегли на два поверхи. Вікна нижнього поверха були вложені в високо виступаючі гранітові карнізи; горішній поверх складає ся весь з невеликих арок, які складали галерию; поміж них було видно залізні ґрати з гербами; по углах дому теж були герби. Надвірні широкі сходи з чорної цегли виходили на самий майдан. В низу сходів сиділо поодиому вартовому, які мальовничо й симетрично держались одною рукою за алябарди, що стояли біля них, а другою підпирали похилені свої голови й через те, здавалось були більше подібні до статуй, як до живих людей. Вони не спали і не дрімали, але здавалось, були байдужні до всього; вони навіть не звернули уваги на те, хто виходить по сходах. В горі на сходах вони побачили богато убраного й озброєного від голови до ніг вояка, який держав у руках молитовник. Він подививсь на них своїми змученими очима, але Татарка сказала йому одно слово, й він знову потупив очи в сторінки свого молитовника. Вони ввійшли в першу комнату, доволі простору, що служила за прийомну або передню; в ній було повно людей, що сиділи, як попало попід стінами, — вояків, слуг, писарів, виночерпіїв та иншої челяди, потрібної, щоб показати сан польського вельможі, не тільки військового, але і пана великих маєтків. В комнаті розносив ся чад від погаслої свічки; дві другі ще горіли в двох, майже в чоловіка завбільшки свічниках, що стояли на середині, хоч уже давно крізь широке вікно з ґратами заглядав ранок. Андрій хотів був іти прямо в широкі дубові двері, ви-

крашені гербами її снлою всяких візерунків, але Татарка сіпнула його за рукав і показала маленькі дверці в бічній стіні. Ними вони вийшли в сінні її підтак в комнату, яку він ночав щільно розглядати. Світло, що пробивалось крізь щільні віконниці, торкнулось дечого: малинових опон позолоченого примурку її картини на стіні. Тут Татарка сказала Андрієвн о-статнсь, сама-ж відчинила двері в другу комнату, з якої блиснуло світло вогню. Він почув шеліт і тихий голос, від якого все в ній затремтіло. Він бачив крізь відчинені двері, як майнула швидко струнка жіноча постать з довгою розкішною ко-сою, що падала на підлогу в гору руку. Татарка вернулась і сказала, щоб він увійшов. Він не тямив, як увійшов і як зач-нили ся за ним двері. В комнаті горіли дві свічки; перед обра-зом мигала лампадка; під ним стояв високій столик, по като-лицькому звичаю, з ступнями, щоб клякати підчас молитви. Але не довго шукали його очі. Він повернувся в другий бік і по-бачив жіночу постать, яка, здавалось, завмерла і скамяніла в якімсь бистрім руху. Здавалось, немов вона вся хотіла кину-тись до нього її раптом зупинила ся. І він теж стояв здивова-ний перед нею. Не такою думав він побачити її: то була не во-на, не та, що знав її колись; нічого в ній не було подібного до тої, але вона була в двоє красива, чарівніша, як тогді: тогді в ній було щось недокінчене, тепер се був твір, якому майстер дав останній рис кисти. Тамта була принадна, пустотлива дів-чина, се була красавиця-жінка у всій своїй розцвилій красі. По-вис почуте виявлялось в її піднятих очах, не врівки, не натяки на почуте, але все почуте. Ще сльози не встигли висохнути на очах і одягали їх блискучою вогкістю, що проїмала душу. Гру-ди, шия і плечі були замкнуті в ті чарівні границі, що придані зовсім розцвилій красі; волосє, яке колись розпадало ся лег-кими кучерями по її лиці, тепер було сплестене в густу, розкіш-ну косу, частина якої була підібрана, а частина розкинулася по всій довжині руки її тонкими, довгими чудовими кучерями падала на груди. Здавалось, усі черти її змінили ся що-до од-ної. Даремно силкував ся він найти бодай одну з тих, що жили в його памяти: не було ні одної! Хоч яка велика була блідість її обличчя, та вона не могла захмарити її чудову красу; навпаки,

вона немов убрала її в пориваючій, непереможно-побідній вираз. І почув Андрій в своїй душі якийсь острах і стояв нерухомо перед нею. Вона, бачилось, теж була вражена виглядом козака, що стояв перед нею у всій красі і силі молодецької мужности, що, здавалось, навіть у нерухомоти своїх членів проявляв свободу рухів. Твердою силою блистіли його очі, сміливою дугою вигнулись оксамітні брови, запалені щоки пашіли вогнем і мов шовк вилискував ся його молодий чорний вус.

— Ні, не моя сила подякувати тобі, великодушній лицарю, — промовила вона, і мов срібною хвилею покотив ся звук її голосу: — один Бог може відплатити тобі; не мені, слабій жінці...

Вона потушила свої очі; чарівними, сніжно-білими півкругами лягли на них повіки, обведені довгими, мов стріли, віями; чудове лице її нахилило ся її зарумяніло ся з низу. Андрій не знав, що сказати на те; він рад би був висловити все, що було в нього на душі, — так горячо висловити, як він почував, — але він не міг. Він почув, наче щось загородило йому уста; слова втратили голос: він почув, що не йому, вихованому в бурсі і в войовничім кочовім житю, відповідати на такі мови, і він розлютував ся на свою козацьку вдачу.

Тоді вийшла в комнату Татарка. Вона вже встигла накроїти шматочками принесеного лицарем хліба, принесла його на золотім полумиску й поклала перед своєю панною. Красуня глянула на неї, на хліб і підняла очі на Андрія, — багато було в тих очах. Той ласкавий погляд, що показував неміч висловити почуття, які обгорнули її, був більше зрозумілий Андрієви, як усі мови. Йому раптом стало легко на душі; здавалось, усе розв'язалось у нього. Всі хвилюваня душі, всі почуття, які досі наче хто здержував тяжкою уздечкою, почули себе на волі, і вже хотіли розлитись неспинним потоком слів, коли раптом красуня, обернувшись до Татарки, спитала неспокійно:

— А мати? Ти віднесла її?

— Вона спить.

— А батькови?

— Віднесла. Він сказав, що прийде сам подякувати лицареві.

Вона взяла хліб і піднесла його до уст. З невимовною роскішю дивився Андрій, як вона ломила його своїми білими пальцями й їла; і раптом він згадав біснуватого з голоду, що сконав на його очах, проковтнувши шматок хліба. Він поблід і вхопивши її за руку, закричав:

— Досить! Не їдж більше! Ти так довго не їла, для тебе хліб може бути отрутою.

І вона опустила свою руку, поклала хліб на полумисок і, мов слухняна дитина, вдивилась йому в очі. І нехай би чиенебудь слово виразило... але не можуть ні різець, ні пензель, ні всемогуче слово виразити того, що иногді ввижається в очах у дівчини, ані того почуття, що обгортає того, хто дивиться в такі очі.

— Царице! — промовив Андрій, повний і сердечних і душевних і всяких поривань: — чого тобі треба? Чого хочеш? — приказуй мені! Загадай мені найнеможливішу службу, яка тільки є на світі, і я зроблю її! Звели мені зробити те, чого не в силі зробити ні один чоловік, — і я зроблю, я погублю себе. Погублю, погину! І погубити себе задля тебе, кленусь хрестом святим, мені так солодко... але ні! не сила сказати цього. У мене три хутори, половина батьківських табунів моя, все що принесла батькови моя мати, що навіть переховує від нього — все моє. У нікого з наших козаків немає такої зброї, як у мене: за один держак моєї шаблі дають мені найкрасіший табун і три тисячі овець. І всього того я зречуся, кину, спалю, затоплю, як тільки ти скажеш одно слово, або тільки ворухнеш своєю тонкою чорною бровою! Але я знаю, що, може, верзу дурниці, і не до речі все те, що не мені, вихованому в бурсі і на Запорозжі, говорити так, як звичайно говорять там, де бувають королі, князі і все, що є найліпшого між вельможним лицарством. Я ба чу, що ти інше створиш боже, як ми всі, і далеко до тебе всім боярським жінкам та їх дочкам-дівчатам. Ми не достойні бути твоїми рабами; тільки небесні ангели можуть послугувати тобі.

З усе більшаючим здивуванням, вся немов ставши слухом, щоб не пропустити ні одного слова, слухала вона щирої, сердечної мови, в якій мов у зеркалі, проявляла ся молода, повна сили душа. І кожне просте слово його мови, що виходили пря-

мо з дна його серця, дихало силою. Вона подала вперед своє прегарне обличчя, відкинула далеко назад своє докучливе волосся і з відкритими устами довго дивила ся на нього. Відтак хотіла щось сказати й раптом зупинилась, згадавши, що не те призначене лицаря, що батько, брати і вся вітчизна його стоять позад нього суворими местниками, що страшні Запорожці облягли місто, що люта смерть жде їх з цілим містом... і її очі зайшлись сльозами; воиа вхопила хустку, шиту шовком, закрила нею своє лице, і в одну хвилину хустка стала мокра. І довго сиділа вона, відкинувши назад свою прегарию голову, прикусивши білосийжними зубами свою нижню губу, — немов почувши зичевя жало гадюки, — і не знимала з лица хустки, щоб він не бачив її болю.

— Скажи мені одно слово! — промовив Аидрій і взяв її за едвабиу руку.

Немов огонь розлив ся по його тілі від того дотику, і він стискав її руку, що без чутя лежала в його руці.

Але воиа мовчала, не піднімаючи хустки від свого лица, й сиділа иепорушно.

— Чого ти така сумна? Скажи мені, чого ти така сумна?

Воиа кинула від себе хустку, відкинула своє довге волосся, що падало їй на очі, і вся мов розлила ся в жалібних словах, промовляючи їх тихим-тихим голосом, немов той вітер, що піднявшись гарного вечера, пролетить по гущавиї надводного очерету: зашелестять, забренять і полинуть нараз жалібиї иїжии звуки, — і ловить їх з неясною тугою подорожній не чуючи ні погасаючого вечера, иї далекого торохтіия воза.

— Чи не гідна я вічного жалю? Чи не нещасна мати, що породила мене на світ? Чи не гірка доля судила ся мейї? Чи иеплотий ти кат мій, моя жостока доля? Ти всіх привела до моїх ніг: найліпших лицарів з усього шляхетства, иайбогатїйших панів, графів і чужоземних бароиів і весь цвіт нашого лицарства. Всім їм було вільно любити мене, й за велике щасте мав би кождий мою любов. Мейї досить було махнути рукою, і кождий з них, найкрасший вродою і родом, був би моїм мужем. І ні до одного з них ти не причарувала мого серця, люта доле; а причарувла ти мое серце, замість до иайкрасших лицарів на-

шої землі, до чужого, до ворога. За що ж Ти, пречиста Божа Мати, за які гріхи, за які тяжкі провини так невмолимо, так люто покарала мене? В достатках і розкошах минали мої дні; найліпші, найдорожчі страви їла я, солодкі вина спивала. І на що все те було? Задля чого було? Чи задля того, щоб нарешті вмерти лютою смертю, якою не вмирає остатній жебрак у королівстві? І не досить того, що перед сконом своїм мушу бачити, як у нстерпних муках будуть умирати батько й мати, за яких я двацять раз віддала-б своє жите; не досить всього того: треба, щоб перед сконом своїм я побачила й почула слова і любов, якої досі не бачила. Треба, щоб він словами своїми пошматував мое серце, щоб гірка моя доля стала ще гіркіша, щоб ще більше жаль було мені мого молодого віку, щоб ще страшнішою здавалась мені моя смерть, і щоб ще більше, вмираючи, дорікала я тобі, моя люта доле, Тобі — прости мій гріх — Свята Божа Мати!

І коли вона затихла, без краю безнадійне почуте відбилось на її обличчю; болючим сумом заговорила кожда його черта, і все, від сумно похиленого чола й потуплених очий до сліз, що застигли й засохли на тихо паленіючих щоках, все, бачилось, говорило: »Нема щастя на сім обличчю!«

— Не чувано на світі, не можна, не бути сього, — промовив Андрій, — щоб найкрасшій, найліпшій між усіх жінок судилась така гірка доля, коли вона родила ся на те, щоб перед нею, як перед святинею поклонялось усе, що є найліпшого на світі. Ні, ти не вмреш! Коли-ж випаде так, що вже нічим — ні силою, ні молитвою, ні сміливістю не можна буде відхилити гіркої долі, то ми вмремо разом, і вперед умру я, умру перед тобою, біля твоїх прекрасних ніг, і тільки мертвим розлучать мене з тобою.

— Не дури, лицарю, і себе і мене, — відповіла вона, тихо хитаючи прекрасною головою: — знаю я, на своє лихо, знаю добре, що тобі не можна любити мене; я знаю, яка твоя повинність і заповіт; тебе клануть батько, товариші, вітчизна, а ми — вороги тобі.

— А що мені батько, товариші й вітчизна? — Промовив Андрій, потрясши бистро головою й випрямивши весь рівний,

як надрічна сокорина, стан свій. — Коли воно так, то нема в мене нікого! Нікого, нікого! — промовив він ще раз тим же голосом і потвердив його тим рухом руки, яким тугий, упертий козак виявляє рішучість на діло нечуване й неможливе для иншого. — Хто сказав, що моя вітчизна Україна? Хто дав мені її за вітчизну? Вітчизна те, чого шукає душа наша, що для неї найліпше від усього. Вітчизна моя ти! Ось моя вітчизна! Сю вітчизну

Вояк кинулась йому на шию, обняла його білицми як сніг, чутковими руками і заридала. (Стор. 64).

понесу я в серці й носити-му, поки мого віку; нехай хтонебудь з козаків вирве її звідтіля! І все, що тільки єсть, продам, віддам, погублю за таку вітчину!

На одну мить остовпівши, мов прекрасна статуя, вона дивилась йому в очі і раптом заридала і з дивною жіночою рішучістю, на яку здатна буває тільки невраховано великодушна жінщина, сотворена для найкрасших сердечних почувань, вона кинулась йому на шию, обняла його білими як сніг, чудовими руками і заридала. В сю мить розляглись на вулиці невірні крики в супроводі сурми і литавр; але він не чув їх: він чув тільки, як чудові уста обливали його пахучим теплом свого дихання, як сльози її текли струмочками йому на лице й пахуче волосе, що все розпустило ся з голови, обмотало його цілого своїм темним блискучим шовком.

В ту мить вбігла до них Татарка з радісним криком:

— Вратовані, вратовані! — кричала вона, себе не памятаючи. — Наші прорвались у місто, привезли хліба, пшона, муки й звязаних Запорожців.

Але ніхто з них не чув, які то «наші» прорвались у місто, що привезли з собою й яких Запорожців звязали. Повний неземних почувань, поцілював Андрій пахучі уста, що припали до його щоки, й не zostались без відповіді пахучі уста. Вони обізвались тим самим, і в сім обопільно-злитім поцілунку почулось те, що тільки раз в житю даєть ся почути чоловікови.

І пропав козак. Пропав для всього козацького лицарства! Не побачити йому більше ні Запорожя, ні батьківських хуторів своїх, ні церкви Божої. Не побачити й Україні одного з хоробрійших синів своїх, що взялись боронити її. Вирве старий Тарас свого сивого чуба і прокляне і день і годину, коли породив на сором собі такого сина»

VII.

Шум і метушня були в запорожськiм таборі. Спершу ніхто не міг вияснити, як воно стало ся, що військо прорвалось у місто. Аж відтак виявилось, що весь переяславський курінь, який розложивсь був перед бічною брамою, був мертвецьки

пняий; нічо дивного, що половиину його перебито, а другу перевязано ще скорше, ніж могли здогадатись, в чім річ. Поки близші курії, пробуджені криком, всіпили взяти ся за зброю, військo вже входило в браму й остатії ряди його відстрілювались від сонних, напів-тверезих Запорожців, що в неладі киулись на них.

Кошовий дав наказ, щоб зібрали ся всі, і коли всі стали кругом і, знявши шапки, затихли, він промовив:

— Так ось що, паии брати, трапилось сеї иочи; ось до чого довів хмель! Ось яку наругу учинив сам ворог! У вас, видко, вже така поведенеція: дозволь наам подвоїти пай, то ви ладії так насмоктались, що ворог Христового вояцтва не тільки штапи здійме з вас, але й начхає вам у саму пику, а ви того й не почувете.

Козаки всі стояли з поиуреними головами, почуваячи свою провиниу; тільки одии незамайківський куріиний отамаи Кукубеико озвав ся:

— Стривай, батьку! — промовив він: — хоч воио й не по закону перечити, коли промовляє кошовий перед усім військом, та коли діло було не так, то вжеж треба озватись. Ти не зовсім по правді дорікаеш усьому війську християнському. Козаки були б винуваті й заслужили б на смерть, якби напились у поході, на війні, у тяжкій праці, але ми сиділи без діла, даремно нудились перед містом. Ні посту, ні нишого християнського воздержаня не було: якже ж могло бути, щоб на безділі та не напив ся чоловік? Гріха тут нема. А ось ми краще покажім їм, як нападати безвинних людей. Перше били добре, а тепер так побем, що й пят до дому не донесуть».

Річ куріиного отамаиа подобалась козакам. Воии попідиимали вже зовсім поиурені голови й бои то їх притакиули, промовивши:

— Добре сказав Кукубеико!

А Тарас Бульба, що стояв недалеко від кошового, промовив:

— А що, кошовий, мабуть правду сказав Кукубеико? Що ти на те скажеш?

— А що скажу? блажен і батько, що породив такого сина! Ще не велика мудрість сказати докірливе слово, а більша мудрість сказати таке слово, що б, не наругаючись над бідою чоловіка, підбадьорило його духа, як остроги підбадьорюють коня після водопою. Я сам хотів розважити вас після того, та Кукубенко здогадався уперед.

— Добре сказав і кошовий! — почувлось між рядами Запорожців.

— Добре слово! — сказали й другі.

І навіть сивочубі, що стояли мов сиві голуби, і ті кивнули головою й моргнувши сивим вусом, тихо промовили:

— Добре слово сказав!

— Слухайте ж, пайове! — говорив кошовий далі, — брати кріпость, дратись і підкопуватись, як то роблять чужі, німецькі митці — нехай їм хриі з такою роботою! — і не до речі і не козацьке діло. А міркуючи по всьому, ворог прорвав ся в місто не дуже з великим запасом: маж було щось мало з ним. Люд у місті голодний, все поїсть у мить, та ще й сіна коням . . . се вже не знаю, а хиба з неба киє їм вилами якийнебудь їхній святий . . . Тільки про те Бог знає, а їхні ксьондзи тільки на словах митці. Чи за сим, чи за тим, а все вони вийдуть з міста. От ви й розділяйтесь на три купи і ставайте на три дороги перед трьома брамами. Перед головною брамою пять курінів, перед другими по три куріні. Полковник Тарас з полком на засідку! Титарівський і тимошівський курінь на підмогу з правого боку табору! Щербинівський і стебликівський — верхній з лівого! Та виходіть з рядів, пайове молодці, хто з вас острый на слово, подражіть трохи ворога! У Ляха пустогорова вдача: лайки не витерпить, то може ще й інші вони всі вийдуть з брами. Курініні отамаи, огляньте гарянько свої куріні, в кого не достача, поповийть остраиками переяславського. Перегляньте все пайово! Дати на прохміле по чарці горівки й по хлібови на козака. Але правда, кождий ще від учорашиього ситий, бо нігде правди діти, понаїдались так, що я дивуюсь, як у ночі ніхто не лусиув. Та от ще один приказ: коли хтоисбудь, шинкар, Жид, продасть козакови хоч одии кухоль горівки, то я приблю

йому на самім чолі свиняче вухо й повішу, як собаку, горі ногами! До праці ж, братці! До праці!

Так робив розпорядки кошовий, і всі поклонились йому в пояс і, не надіваючи шапок, подивились до своїх возів; аж коли відійшли далеко, тогді наділи шапки. Всі почали готуватись: пробували шаблі, насипали порошу з мішків у порохівниці, підкочували і ставили мажі, вибирали коні.

Ідучи до свого полку, Тарас думав і не міг додуматись, де дів ся Андрій.

»Чи полонили б його разом з іншими і звязали сонного? Але ні, не такий Андрій, щоб живим віддав ся в полон«.

Між убитими козаками теж не було його видко. Задумав ся дуже Тарас і йшов попереду свого полку, не чуючи, що його давно вже хтось кликав.

— Кому мене треба? — спитав він нарешті, прочунавшись.

Перед ним стояв Жид Янкіль.

— Пане полковнику, пане полковнику! — говорив Жид, швидко хопуючись і перериваючи голос, морби хотів сказати щось дуже важне. — Я був у місті, пане полковнику!

Тарас глянув на Жида і здивував ся, що той уже послів бутн в місті.

— Який же враг тебе заніс туди?

— Я зараз розкажу, — промовив Янкіль. — Як тільки я почув у ранці гомін, і козакн стали стріляти, я ухопив кафтан і, не надіваючи його в рукави, бо хотів швидче довідати ся, від чого гомін, чого козаки так рано почали стріляти. Я взяв і прибіг аж до мійської брами якраз у той час, коли військо входило в місто. Дивлюсь, — попереду відділу пан хорунжий Галяндович. Він мій знакомий: вже три роки як винен сто червоних. Я за ним, ніби то, щоб виправити в нього довг, і увійшов разом з ним у місто.

— Як же ти — увійшов у місто та ще й довг хотів виправити? — спитав Бульба. — І він не звелів тебе повісити, як собаку?

— А, їй Богу, хотів повісити, — відповів Жид: — вже було його слуги зовсім вхопили мене й иакинули мотуза на шию, але я відмовивсь у пана, сказав, що подожду довг, скільки пан

захоче й обіцяв, що ще позичу, аби тільки поміг мені зібрати довги з інших лицарів; бо у пана хоруижого, — я все скажу по правді, — нема й одного червінця в кишені. Хоч він має й хутори і великі маєтки й аж чотири замки та степові землі до самого Шклова, а грошні у нього, як у козака, Біг ма'. І тепер, коли б не узброїли його брацлавські Жиди, то ні в чім було б і на війну їхати. Він і на соймі через те не був...

— Що ж ти робив у місті? Бачив наших?

— Як ні! Наших там багато: Іцко, Рахум, Шмуль, Хайво-лох, Жид — орендар...

— Та пропадь воин, собаки! — гукнув з пересердя Тарас. — Що ти мені тицеш своє жидівське кодро? Я питаю тебе про наших Запорожців.

— Наших Запорожців не бачив, а бачив одного пана Андрія.

— Андрія бачив! — аж кркнув Бульба. — Що ж ти, де його бачив?... в пивниці?... в ямі?... збещений? звязаний?...

— Хто ж би то смів взяти пана Андрія? Він тепер такий пишаний лицар... Далібуг, я й не пізнав! І наплічки в золоті, і парукавники в золоті, і шапка в золоті, і на поясі золото, скрізь золото. Так, як сонце на весі, коли в городі всяка пташка пищить і співає, і всяка травичка пахне, так і він увесь ясиє в золоті. І коня дав йому воєвода що найкрасшого; двісті червінців коштує один кінь.

Бульба остовпів.

— На що ж він надів чуже убрання?

— Тому, що воно ліпше, тому й надів. І сам їздить, і другі їздять; і він навчає, і його навчають: як найбогатший польський пан!

— Хто ж його присилував?

— Я не кажу, що його хтось присилував. Хиба пан не знає, що він по своїй волі перейшов до них?

— Хто перейшов?

— А пан Андрій.

— Куди перейшов?

— Перейшов до Ляхів; він уже тепер зовсім їхній...

— Брешеш, свиняче вухо!

— Як же можна, щоб я брехав? Хіба я дурний, щоб брехати? Хіба я не знаю, що Жида повісять, як собаку, коли він з'їде перед паном?

— Так се, по твоєму, виходить, що він продав вітчину і віру?

— Я ж не кажу, щоб він продавав що: я тільки кажу, що він перейшов до них.

— Брешеш, чортів Жида! Такого діла не було на християнській землі! Ти клепеш, собако!

— Нехай трава поросте на порозі мого дому, коли я клеплю! Нехай кождий наплює на могилу батька, матері, свекра й батька мого і батька матері моєї, коли я клеплю. Коли пан захоче, то я навіть скажу, через що він перейшов до них.

— Через що?

— У воеводи є дочка-красуня. Святий Боже, яка красуня!

Тут Жид усякими способами намагався показати на своїм обличчю красу: розложив руки, прищурило око, скривив на бік уста, немов посмакував чогонебудь.

— Ну, то що з того?

— Він для неї зробив усе і перейшов. Коли чоловік закохається, то він тогді все одно, що підешва, — намочи її в воді і гни, як захочеш, — вона й пігнеться.

Тяжко задумався Бульба. Він згадав що велика сила у слабої жінки, що багато дужих воинов погубила, що в Андрія вдача податлива до жінки. І стояв він довго, мов укопаний, на однім місці.

— Слушайте, пане, я все розкажу панови, — промовив Жид.

— Як тільки я почув гомін і побачив, що проходять у мійську браму, я вхопив з собою про всякий случай низку перлів, бо в місті є красуні і шляхтянки, а коли є красуні і шляхтянки, подумав я, то їм хоч і їсти нічого, а перли все таки куплять. І скоро тільки слуги хоруного пустили мене, я побіг до воеводи на двір продавати перли. Розпитав про все наймичку Татарку. »Буде весіле зараз, як тільки проженуть Запорожців. Пан Андрій обіцяв прогнати Запорожців.

— І ти не вбив його там на місці, чортового сина? — гукнув Бульба.

— За що убивати? Він перейшов по добрій волі. Чим чоловік винен? Там йому ліпше, туди й перейшов.

— І ти бачив його в лиці?

— Йй Богу, в саме лице! Такий славний вояк! Красний за всіх. Дай йому Бог здоровля, відразу мене пізнав; і коли я підійшов до нього, він і каже...

— Що ж він каже?

— Він каже, ні, вперед кивнув пальцем, а відтак уже каже: »Янкіль!« А я: »Пане Андрію!« »Янкіль! Скажи батькови, скажи братови, скажи козакам, скажи Запорожцям, скажи всім, що батько тепер мені не батько, брат не брат, товариш не товариш, і що з усіма ними буду битись!«

— Брешеш, чортів Юдо! — закричав Тарас, не памятаючи себе. — Брешеш, собако! Ти й Христа розп'яв, проклятий Богом чоловіче! Я тебе вбю, сатано! Тікай звідсіля, а ні — тут тобі й амінь!

І промовивши се, Тарас вхопив свою шаблю. Наляканий Жид пустив ся бігти, що духу, скільки зміг видержати його тонкі, сухі литки. Довго ще біг він, не оглядаючись, поміж козацьким табором і погім далеко по всім чистім полі, хоч Тарас і не думав гнати ся за ним, розміркувавши, що нерозумно зганяти свою злість на першім, хто попадеться ся.

Тепер він згадав, що бачив тої ночі Андрія, який ішов по таборі з якоюсь жіркою, і пошукла його сива голова, а все ж ще не хотілось йому вірнти, щоб могло статись таке соромне діло, щоб його рідний син продав віру і душу.

Нарешті він повів свій полк на засідку й сховав ся з ним за лісом, що одні зістав ся не спалений козаками. А Запорожці, і піші і кінні, виступили на три дороги перед три брами. Один за другим сунули куріні; уманський, поповичівський, канівський, стебликівський, незамайківський, гургузів, титарівський, тимошівський. Тільки одного переяславського не було. Сильно курнули його козаки й прокурили свою долю. Хто прокинувся звязаний в руках у ворога, хто й зовсім не покидав ся, у сні пішов у сну землю, а сам куріний отаман Хліб без шароварів і жупана опинив ся в лядській полоні.

В місті дочули рух між козаками. Всі висипали на вал, і перед очима козаків з'явилась жива картина: польські лицарі, один від одного красший, стояли на валу. Мідяні шапки з білим, як лебідь пірем, сяли мов сонця. На інших були легкі шапочки, то рожеві то блакитні, з перегиутими на бакнр верхами; контуші з вильотами; шиті золотом і просто лямовані шнурками; в богатых шаблі і зброя в дорогих оправах, за які дорого платили паии, — і багато всякого нишого вбраня. На переді пшшно та гордо, стояв у червоній шапці, прибраній золотом, буджацький полковник. Тяжкий був полковний, висший і товстийший за всіх; і широкій дорогий контуш ледви вмщав його тіло. З другого боку, ближе до бокової брами, стояв другий полковник, невеличкий чоловічок, увесь сухий; але малі бистрі очі його дивились остро з під густих брів, і повертав ся він швидко на всі боки, розказуючи тонкою, сухорлявою рукою; було видно, що, хоч дрібне в нього тіло, але він добре знає військову справу. Недалеко від нього стояв хорунжий, довгий — довжений, з густим вусом і не в міру червоним лицем: видно, любив паи міцні меди, добрі бенкети. І багато було видно за ним всякої шляхти, що узброїлась хто за свої червінці, хто за королівські, хто за жидівські гроші, заставивши все, що тільки найшло ся в прадідівських замках. Чимало було й усяких сенаторських блюдолизів, яких брали сенатори з собою на побіди задля почоту, й які крали з столів срібні чарки й після инішого почоту на другий день сїдали на козли поводили кіньми у якогонебудь паиа. Богато всякої всячини було там. Інший раз і випити не було за що, а на війну всі понаряжались.

Козацькі ряди стояли тихо перед мурами. Не було на нікім золота, тільки хиба деінде блищало воно на держакках шабель та на оправах рушниць. Козаки не любили багато прибирати ся на війну, прості були на них паицірі і жупани, і далеко чорніли й червоїди їхні чорноверхні шапки.

Два козаки виїхали наперед із запорожських рядів: один ще зовсім молодий, другий старійший, обидва острі на слово, та й на ділі не згірші козаки: Охрім Наш і Микита Голокопитенко. Слідком за ним виїхав і Демид Попович, присадкуватий козак, що давно пробував на Січі, був і під Адріанополем і бо-

гато натерпівсь на своїм віку: горів в огні і прибіг на Січ з об-
смаленою, почорнілою головою й обгорілими вусами; але від-
кохав ся знову Попович, пустив за ухо оселедець, виростив ву-
са, густі і чорні, як смола. І острій був на слово Попович.

— А гарні жупани на всім війську, та хотіп би я знати, чи
гарна сила у війська?

— Ось я вас! — кричав зверху товстий, полковник, — всіх
перевяжу! Віддавайте хлопц, зброю і коней! Бачили, як я по-
в'язав ваших? Вивсдіть їм на вал Запорожців!

І вивели на вал скручених шнурами Запорожців. Попереду
їх був курінний отаман Хліб, без шароварів і верхньої одежі,
— так як ухопили його п'яного. Понурив голову в землю ота-
ман, соромлячись наготи своєї перед своїми козаками й того,
що попав у полон, мов собака, сонний. І за одну ніч поспівала
міцна голова.

— Не журн ся, Хліб! Вручим! — гукали йому знизу ко-
закн.

— Не журись, друзяко! — озвав ся курінний отаман Боро-
датий. — Не твоя вина, що ухопили тебе голого: біда може
трапити ся кождому чоловікови; але сором їм, що виставили
тебе на наругу, не вкривши твоєї наготи.

— Ви, видко, на сонних люднй хоробре військо? — казав
поглядаючи на вал, Голокопитенко.

— Ось пострівайте, ми вам обріжем чуби! — відповідали
їм зверху.

— А хотілось би мені подивитись, як вони нам будуть обрі-
зувати чуби! — промовив Попович, повернувшись перед ними
на коні, і потім, подивившись на своїх, додав: — А хто зна? Мо-
же Ляхи й правду кажуть: коли виведе їх он той п'язатий, вони
мати-муть добрий захист.

— Чому ж, ти думаеш, мати-муть добрий захист? — спитали
козакн, знаючи, що Попович вже певно щось приліпить.

— А тому що позад нього сховаєть ся все військо і вже,
чортового батька, зза його черева засягнеш хоч одного з них
списом!

Всі козакн зареготались; і довго деякі з них похитували го-
ловою, кажучи: »Ну, вже Попович! Уже коли закрутять кому

— Не журися, Хліб! Виручим! — гукали йому з низу козаки. (Стор. 72).

слово, так тільки ну... Та так і не доповіли козаки, що таке »ну«.

— Відступайте, відступайте швидше від мурів! — закричав кошовий, бо Ляхи, здавалось, не витерпіли колючого слова, і полковник махиув рукою.

Ледви відступили козаки, як з валу грянули картечю. На валу заметушились, з'явився сам сивий воевода на коїї. Брама відчинилась, і виступило військо. По переду виїхали рівним строем гусари, за ними панцирники, далі латишки з списами, потім усі в мідяних шоломах, нарешті їхали осібно що ліпші шляхтичі, кожний одягнутий по своєму. Не хотіли горді шляхтичі ставати в ряди з ишшими, і в кого не було війська, той їхав сам з своєю службою. Потім зиову ряди і за ними виїхав хорунжий; за ним зиову ряди і виїхав товстий полковник; а по заду всього війська виїхав остатій низеиький полковник.

— Не давай їм, не давай їм шикуватись і ставати в ряди! — гукав кошовий. — Разом напірайте на них всі куріи! Кидайте всі иші брами! Титарівський курінь, нападай з боку! Дядьківський курінь, нападай з другого! Налягайте на зади, Кукубенко й Паливода! Мішайте, мішайте і розбивайте їх!

І вдарили з усіх боків козаки, збили й змішали Ляхів, і самі змішались. Не дали навіть стрільби підняти: діло пішло на шаблі та на списи. Всі збилися у купу, й кожному трапилась нагода показати себе.

Демид Попович заколов трох простих і двох ліпших шляхтичів збив з коий, промовляючи: »От добрі коні! Давно вже хотілось мені мати таких коней!« І погнав коий далеко в степ, гукаючи козакам, що стояли осторонь, щоб перейняли їх. Потім зиову пробився в купу, напав на збитих з коий шляхтичів, одного убив, а другому накинув аркана на шию, прив'язав до сідла й поволік його по всім полю, зиявши з нього шаблю з дорогим держакон і відв'язавши від пояса повий гаман з червінцями.

Кобіта, добрий козак і ще молодий, сцепився з одним з найхоробріших польських лицарів, і довго бились вои. Вже подужав був козак, і зломивши ворога, вдарив острим турецьким ножем в груди, але й сам не вберігся: тут таки луснула його

го горяча куля у висок. Звалнв його найзнатніший з панів, краса стародавнього роду княжого. Стрункий, як тополя, літав він на своїм буланім коні і багато вже показав лицарського юнацтва: двох Запорожців розрубав на двоє; Федора Коржа, доброго козака, перевернув з конем, стрілив по коневн, а козака засягнув з-за коня списом. Богатьом відрубав головн і руки і звалив козака Кобіту, загнавшн йому кулю у висок.

— Ось з ким би я хотів помірятись, хто дужчий! — гукнув незамайківській курінний отаман Кукубенко.

І припустивши коня, налетів на нього з заду й так крикнув дуже, що всі, що стояли поблизу, здригнулись від того нелюдського крику. Лях хотів раптом повернути свого коня й стати напроти нього, але кінь не послухав: наляманній страшеним криком, кинув ся в бік, і засягнув Ляха кулею з рушниці Кукубенко. Вбила ся в спину між лопатки горяча куля і звалнв ся він з коня. Але й тепер ще не піддав ся Лях, все ще силкував ся рубнути ворога, та ослабла рука і впала разом з шаблею. А Кукубенко взяв в обидві руки свій тяжкий меч і загнав його йому в самі побліднілі уста; вбнв меч два білі зуби, розсік на двоє язик, розтрощив горловнй позвонок і зайшов далеко в землю. Так і прибив він його там на вікн до сної землі. Жерелом брызнула в гору червона, як калина над рікою, шляхетська кров, і зачервонів ся весь золотом шнтнй жовтнй контуш його. А Кукубенко вже кинув його й пробнв ся з своїми незамайківцями в другу купу.

— Ех, покинув таке дороге вбранє! — промовив уманський курінний отаман Бородатий, повернувшнсь від своїх до місця, де лежав убитий Кукубенком шляхтич. — Я сім шляхтичів уже вбнв своєю рукою, а такого вбраня ще й на одному не бачив.

І поласив ся на здобич Бородатий: нагнув ся, щоб зняти з нього дорогу зброю, вийняв уже турецький ніж, оправлений у самоцвітне каміне, відв'язав від пояса гаман з червінцями, зняв з грудий торбинну з тонким білем, дорогим сріблом і дівочими кучерями, схованнми на спомин. І не почув Бородатий, як з заду налетів на нього червононосий хорунжий, якого він уже раз ізбнв з коня і дав таки добру щербину на спомин. Розмахнув

ся він з усеї сили і вдарив шаблею по нагиутій шиї. Не довелося до добра користолюбство козака: покотилась могуття голова й упало безголове тіло, далеко навкруги заросивши кровю землю. Полетіла в вирій сувора козацька душа, хмурачись і лютуючи, і разом з тим дивуючись, що так рано вилетіла з такого дужого тіла. Але не вспів хорунжий ухопити за чуба отаманську голову, щоби привязати її до сідла, а вже з'явивсь суворий местиик.

Як той яструб, що літаючи під небом, раптом зупинить ся мов розплатаний на однім місці і стрілою паде звідтіля на самчика — перепла, що обізвав ся біля дороги, — так Тарасів син Остап налетів раптом на хорунжого і в одну мить закинув йому мотуза на шию. Почервоїло ще дужче червоє лице хорунжого, коли здавила йому горло люта петля: він ухопивсь було за пістоль, але скорчена рука не змогла добре виміряти, і куля даром полетіла в полє. Остап тут таки, від його сідла відв'язав шовковий мотуз, що возив з собою хорунжий, щоб вязати ним браїцїв, і його ж таки мотузом зв'язав йому руки і ноги, причепив кінєць мотуза до сідла й поволік його через усе поле, грімко накликаючи всіх козаків уманського куріня, щоб ішли віддати остатию честь своєму отаманови.

Як почули умаїці, що їхнього куріниого отамана Бородатого нема вже на світі, покинули поле бою й побігли поховати його тіло; і тут таки почали радитись, кого їм вибрати за отамана. Нарешті рішили:

— На-що радитись? Ліпшого нам не ийти на отамана, як Бульбенко Остап; він, правда, молодший від нас усіх, але розум у нього, як у старого козака.

Остап, зиявши шанку, подякував усім козакам-товаришам за честь, але не став відмовлятись її молодостю її молодим розумом, зияючи, що в боєвий час не до того; замість того він таки зараз повів їх на купу Ляхів і вже показав їм усім, що не даром вибрали його за отамана. Почули Ляхи, що вже непереливки, відступили її перебігли поле, щоб зібратись на другім кінці його. А малєйкий полковник махнув рукою на чотири свіжі сотії, що стояли окремо коло самої брами, і грянули відтіля картечу в козацькі ряди; але мало кому дісталось: кулі

влучили в козацьких биків, що дико дивились на битву. Заревіли сполошені бики, повернули на козацький табор, поломили вози й богатих потоптали. Але Тарас в сю хвилину вискочив з засідки з своїм полком і з криком київ ся завертати. Все розбісіле стадо, сполошене криком, повернуло ся і київ ся на лядські полки, перевернуло київню, всіх зімняло і розкидало.

— Ой, спасибі вам, воли! — гукав Запорожці. — Служили ви нам у поході, а тепер і на війні послужили!

І вдарили ще дужче на ворога. Богато тогді перебили ворогів. Богато козаків визначило ся: Метелиця, Шило, обидва Писаренки, Вовтузенко й чимало ниших. Побачили Ляхи, що не переливки, розвинули хоругов і крикнули, щоб їм відчинили міську браму. Заскрипіла, відчиняючись зелізом кована брама і впустила стомлених пилом покритих їздців, що товпились, як вівці у вівчарю. Дехто з Запорожців погнав ся був за ними, але Остап зупинив своїх умаїців, промовивши:

— З далека, з далека, пани брати, від стій! Не годить ся наближатись до них.

І справді, в ту мить з мурів грянули гармати й поспали всім, що було під руками, і богатом перепало. В той час підїхав кошовий і похвалив Остапа, промовивши:

— От і новий отаман, а веде військо якби старий!

Оглянув ся старий Бульба, щоб подивитись, який там новий отаман, і побачив, що на переді всіх умаїців сидить на коні Остап, заложивши на бакир шапку, з отаманською палицею у руці.

— Ач, ти який! — промовив він, дивлячись на нього; і зрадів старий і почав дякувати всім умаїцям за честь до його сина.

Козаки знову підступили, готуючись їти в табор, а на міській валу знову появили ся Ляхи, вже в порваних вильотах. Запекла ся кров на богатих дорогих контушах і порохом припали гарні мідяні шоломи.

— А що, повязали? — гукнули їм знизу Запорожці.

— Ось я вас! — гукав з гори той самий грубий полковник, погазуючи мотуза; і все ще не переставали грозити запороше-

ці, втомлені вояки, а деякі перекинулись з обох боків острими словами.

Нарешті розійшлись усі. Хто ляг відпочати, втомившись у бою; хто прикладав землі до ран і драв, щоб перевязати їх, дороге вбранє, що здоймив з убитого ворога. Інші бадьорійші почали зносити тіла і віддавати їм остатню честь: шаблями, списами копали могили; шапками, полами виносили землю; зложили чесно козацькі тіла й засипали їх свіжою землею, щоб круки та орли не клювали їх очі. А лядські тіла привязали десятками до хвостів диким коням і пустили їх по всьому полю та довго гнались за ними, батогуючи їх з усіх боків. Розсатанілі коні летіли по дорогах, по горбах, через рови і потоки, і бились об землю закровавлені й запорошені лядські трупи.

Потім усі куріні сіли вечеряти й довго розмовляли про всякі пригоди що остались кожному з них на вічній спомин та перекази потомкам. Довго не лягали вони; а довше всіх не лягав старий Тарас, розгадуючи, чому Андрія не було між ворожим військом. Чи посоромивсь Юда вийти проти своїх, чи може Жид одурив, і він попав просто в неволю? Але бо згадав Тарас, що занадто було прихильне серце Андрія, до жіночої втіхи, і защеміло його серце і він тяжко покляв ся в душі проти Ляшки, що причарувала його сина. І він виконав би свою клятьбу: не повважав би на її красу, витягнув би за густу, роскішну косу і поволік би по всім полю поміж усіми козаками. Побились би об землю, закрівавлені й запорошені, її чудові груди і плечі, блискучі як той нетанущий сніг, що вкриває верхи гір. Розірвав би він на часті її роскішне біле тіло. Але не знав Бульба того, що Бог готує чоловікови завтра, і почав налягати на нього сон і нарешті він заснув. А козаки все ще гомоніли між собою. і всю ніч стояла біля вогню, роздивляючись пильно на всі боки, твереза варта.

VIII.

Ще сонце не дійшло до половини неба, як усі Запорожці зійшли ся на раду. З Січі прийшла вістка, що Татари, користуючись неприсутністю козаків, пограбували все, викопали

скарб, що козаки держали в сховку під землею, перебрали й забрали в полон усіх, хто остав ся, і захопивши стада худоби й табунні конні, погнали прямо до Перекопу. Тільки один козак, Максим Голодуха, вярвав ся по дорозі з татарських рук, заколов мрзу, відв'язав у нього мішок з цехнами і на татарськiм коні і в татарській одсжі півтора дня і дві ночі тікав від погоні, заїздив на смерть коня, пересів на другого, заїздив і того і вже на третім приїхав до запорожського табору, дізнавшись по дорозі, що Запорожці були під Дубном. Та тільки зміг він сказати, що лучилось таке лихо; але через що воно лучилось, чи заплин своїм звичаєм Запорожці, що остались на Січі, і п'яні попались у полон, і як Татари дізнались, де був закопанний військовий скарб, — про се нічого не міг сказати. Дуже втомлений був козак, запых увесь, лице опалгло йому сонцем та вітром; він упав тут так і заснув твердим сном.

В таких випадках водилось у Запорожців гнати ся в ту ж мить за грабителями, щоб дігнати їх по дорозі, бо полонені невільники опинились би на базарах Малої Азії в Смирні, на Креті і Бог знає де не з'явнлись би чубаті запорожські голови. Ось чому зібрались Запорожці. Всі до одного стояли вони в шапках, бо прийшли не того, щоб вислухати отаманських наказів, але порадитись як рівні з рівними.

— Давайіте раду наперед старі! — гукали з хорби. — Давай раду кошовий! — гукали другі.

І кошовий, знявши шапку, вже не так як старшина, а як товариш, дякував усім козакам за честь і промовив:

— Богато є між нами старших і на раду мудрійших, але коли вже мене пошанували, то моя рада — не гаяти часу і гнатись за Татариним; ви й самі добре знаєте, що таке Татарин: він не буде з награбованим добром дожидати нашого приходу, а мнтю розтратить так, що й сліду не найдеш. Так моя рада: йти. Тут ми вже погуляли. Ляхи знають, що то є козак; за віру, скільки сил було, пімстнлись; а користи з сього голодного міста небогато. Так моя рада — йти.

— Йти! — загомоніло грізно в запорожських курінях.

Але Тарасу Бульбі не по душі були такі слова, і він ще ннз ще насупив на очі свої хмарні чорносірі брови, немов ті кущі,

що поросли по високім тімені гори, верхівя яких засипав іглистий північний іней.

— Ні, неправдива твоя рада, кошовий! — промовив він. Ти не те кажеш: ти, видко, забув, що в полоні остають ся наші, захоплені Ляхами? Ти хочеш мабуть, щоб ми не пошаниували першого святого закону товариства, й покинули братів своїх, щоб з них живцем здирали шкіру, або четвертували на части козацьке тіло, щоб розвозили по містах і селах, як уже зробили вони з гетьманом та красшими синами України? Хиба мало наруг вони вчинили вже над нашою святиною? Що ж ми таке? питаю всіх вас. Який козак з того, хто киує товариша в пригоді, кинув його, як собаку, пропадати на чужині? Коли вже на те пішло, що кождий нехтує козацькою чсттю, що дозволяє плюнути собі в свої сиві вуси й пострікнути обидливим словом, то не пострікне ж ніхто мене. Сам один останусь.

Захитали ся всі, що стояли, Запорожці.

— А хиба ти забув, бравий полковнику, — промовив тогді кошовий, що коли ми тепер їх не визволимо, то жите їх пропаде у вічній неволі у поган, що гірше лютої смерти? Хиба забув, що в них тепер увесь наш скарб, здобутий християнською кровю?

Задумали ся всі козаки, не знаючи, що сказати. Нікому з них не хотілось надбати лихої слави. Тогді вийшов наперед найстарший віком у всім запорожським війську Касян Бовдюг. У великій чести був він у всіх козаків; два рази вибирали його кошовим, і на війні був сильно-дужий козак, але вже поставив ся і не бував ні в яких походах; він не любив і поради давати нікому, а любив старий вояка лежати в козацьким гурті й слухати про всякі пригоди й козацькі походи. Ніколи не втручав ся він у розмови, а тільки слухав та притискав пальцем золу в своїй носогрійці, якої не випускав з рота, і довго сидів потім, приплющивши очі, так що не знали козаки, чи спав він, чи все ще слухав. На всі походи оставав ся дома на Січі, а сей раз розібрало старого. Він махнув рукою по козацьки і промовив: »Ет, куди не йшло! Піду й я: може чим небудь стану в пригоді козакам!«. Усі козаки притихли, коли він вийшов перед раду,

бо давио не чулн від нього ніякого слова. Всім хотілось знати, що скаже Бовдюг.

— Прийшла черга й мені промовити слово, панн брати! — так почав він. — Послухайте, дітн, старого. Мудро сказав кошовнй; бо як голова козацького війська, повннен оберігати його і дбати про військовий скарб, — мудрійше нічого він не міг сказати. Ось що! Се нехай буде перша моя річ. А тепер послухайте, що скаже моя друга річ: велику правду сказав і полковник Тарас, дай Боже йому віку довгого і щоб таких полковників було у нас більше на Україні! Перша повнність і перша честь у козака — захистити товариство. От скільки живу я на світі, а не чував пани-брати, щоб козак покннув де або продав свого товариша. І сі і тамті наші товариші; менше їх, більше їх — однаково, всі товариші, всі нам дорогі. Так ось яка моя річ: ті, кому милі захоплені татарвою, нехай женуть ся за Татарами; а кому мнлі сі, що в лядській неволі й кому не хочеть ся покидати справедливого діла, нехай остають ся. Кошовнй повннен піти з одною половннюю за Татарами, а друга половнна нехай вибере собі наказного отамана. А наказним отаманом, коли хочете послухати старої голови, повннен бути не хто инший як Тарас Бульба. В нас нема нікого, щоб був йому рівний в лицарстві.

Так промовнв Бовдюг і замовк. І зраділи козаки, що напутнв їх старий на розум. Всі почали кидати шапки в гору й загукали:

— Спаснбі тобі, батьку! Мовчав, мовчав, довго мовчав, та ось, нарешті й промовив. Не даром казав, як збиралнсь у похід, що станеш козакам у пригоді — так воно й сталось.

— Що згодні ви на те? — спитав кошовнй.

— Всі згодні! — загукали козакн.

— Значить, раді кінець?

— Кінець раді! — гукали козаки.

— Слухайте-ж тепер військового наказу дітн! — промовнв кошовнй, виступаючи вперед, і надів шапку, — а всі Запорожці, скільки їх було, здіймили свої шапки й стояли з непокртими головами, потуїнвши очі в землю, як то було все між козаками, коли мав промовляти старшина. — Тепер розділяйтесь,

паии брати! Хто хоче йти, ставай праворуч; хто оставати меть ся, ставай ліворуч! Куди більша частина куріня перейде, туди й отамаи; куди менша частина перейде, приставай до другого куріня.

І всі почали ставати, хто праворуч, хто ліворуч; куди яко-го куріня більша частина переходила, туди й куріиний отамаи ішов; де була менша, та приставала до других куріинів. І вийшло трохи не по рівній частині на обох боках. Захотіли оставатись: майже весь незамайківський курінь, більша половина поповичівського куріня, весь умаиський курінь, весь канівський курінь, більша половина стебликівського куріня, більша половина тимошівського куріня. Всі прочі рішили йти догаияти Татар. Богато було на обох боках дужих і хоробрих козаків. Між тими, що рішили йти на вздогін за Татарами, був Череватий добрий старий козак, Покотиполе, Леміш, Прокопович Хома Демид Попович теж перейшов туди, бо був дуже завзятий козак — не міг довго висидіти на однім місці; з Ляхами вже поміряв ся силою, кортіло ще помірятись з Татариниом. Куріини були: Нестюгаи, Покришка, Невеличкий і багато ще инших славиих та хоробрих козаків захотіло показати силу й завзяті в бою з Татариниом. Чимало було теж дужих і добрих козаків між тими, що хотіли оставатись: куріини Демитровици, Кукубенко Вертихвіст, Балабаи, Бульбенко Остап; далі багато инших знаиких і дужих козаків: Вовтузенко, Черевиченко, Степаи Гуска Охрім Гуска, Микола іустий, Задорожний, Метелиця, Иваи Закрутигуба, Мосій Шило, Дегтяренко, Сидоренко, Писаренко потім другий Писаренко і багато инших добрих козаків. Вони були бувальці: ходили по аиатолських берегах, по кримських солоиокаках і степах, по всіх річках великих і малих, що вливались у Дніпро, по всіх дніпровських островах; бували у молдавицьких, волоських, в турецьких землях; зїздили все Чорне море двостереиними козацькими чайками; нападали по пів сїверній човнів уряд на богаті і величезні кораблі, потопили чимало турецьких галер і багато-багато вистріляли пороху на своім віку. Нераз драли на оиучі дорогі паволоки й оксаміти, нерідко череси набивали чистими цехиинами. А скільки кождий з них пропив і прогуляв добра, що другому б стало на весь вік, т

му й ліку не було. Все пустили по козацьки, частуючи весь мир і наймаючи музик, щоб веселило ся все, що живе на світі. Ще й тепер рідко в кого не було закопаного добра: срібних кухлів, ковшів і наручників, під очеретами на дніпрових островах, щоб не найшов Татарин, колиб ненадійно удалось йому напасти на Січ. Але не легко було б Татаринowi найти заховане, бо вже й сам хазяїн зачав забувати, де закопав його. Такі то були козаки, що хотіли остатнсь, щоб віддячити Ляхам за вірних то варншів і віру Христову. Старий козак Бовдюг захотів теж остатись, промовивши:

— Тепер вже не ті мої літа, щоб ганятнсь за Татарами, а тут є місце щоб лягти доброю козацькою смертю. Давно вже просив я у Бога, щоб коли прийдець ся кінчати житє, то щоб кінчати його на війні за святе християнське діло. Так воно й стало ся. Красшої смерти вже не буде в другім місці для старого козака.

Коли розділились усі й стали по обидва боки в два ряди курінями, кошовий пройшов поміж рядами і спитав:

— А що, пани брати, довольні одні другими?

— Всі довольні, батьку! — відповіли козаки.

— Ну, то розцілюйтесь і розпращайтесь один з другим, бо, Бог зна, чи доведеть ся нам на сїм світі ще побачитись. Слушайте свого отамана та робіть те, що самі знаєте: бо самі знаєте, що велить козацька честь.

І всі козаки, скільки їх було, розцілювались між собою. Перші почали отамани й, розправивши рукою сиві вуса свої, поцілювались навхрест, а потім взяли за руки й мово стискаючи їх, немов хотіли один у другого спитати: «Що пане брате, чи побачим ся чи не побачим ся?» Але не спитались, замовкли й задумались обидві сиві голови. А козаки всі до одного прощались, знаючи, що багато праці буде і тим і другим; але порішили зараз не виступати, а підждати темної ночі, щоб ворог не бачив, що зменшилось сили в козацькім війську. Потім усі пішли по курінях обідати.

По обіді всі, перед ким стелнлась дорога, лягли відпочивати і спали міцним та довгим сном, немов прочуваючи, що може се в остатне доводить ся їм заснути на такій волі. Спали до само-

го заходу сонця, а як сонце зайшло і на дворі трохи потемніло, почали мазати вози. Приладивши, пустили наперед вози, а самі, пошаркувавши ще раз з товаришами, тихо пішли слідом за возами; кіннця чинно, без погуку і поєвнсту на коний, злегка рушила слідом за пішими, і швидко всі пропали в темноті. Тільки ніогді доносився тупіт коний та скрип коліс, які ще не віддрилися або були не добре намазані через нічну темряву.

Довго ще ті товариші, що осталися, махали їм здалека руками, хоч нічого не було видно. А як вериулинь та етали на свої місця, та побачили при яених зорях, що половини маж уже не було на місці, що богатьох-богатьох товаришів не має, — не весело зробилося у кожного на серці, і всі задумались по неволі, понуривши в землю свої гулящі голови.

Тарас бачив, як заєумували козацькі ряди, і як еум, що не личив хороброму лицаретву, етав тихо обгортати козацькі голови; але він мовчав, бажаячи, щоб пройшов жаль, який викликало в їх душі розстане з товаришами. А тим часом готував ся враз і нечаяно розбурхати їх усіх, гукнувши по козацьки, щоб знову ще з більшою енлою, як перше, вериулаєсь до кожного в душу бадьорість, — до чого здатна тільки одна славяньська натура, широка й могутня натура, перед нишми — як те море перед мілкими ріками: коли час бурливий, воно реве і гремить, піднімаючи горами хвилі, яких не підняти безенним рікам; коли ж вітру нема і тихо, воно яенійше всіх рік рзетняє свою безмежу, як скло блискучу поверхню, вічний чар очам.

І звелів Тарас розвантажити своїм елугам один з возів, що стояв остороиь. Більшій і міцнійшій за всіх був він у козацькім таборі; подвійною, міцною шинною були обтягнуті його дебелі колеса; важко був він навантажений, вкритий допоиамн, грубним воловим шкірамн і обв'язаний туго смоленним шнуромн. На сїм возі були самі боклагн й барнла етарого доброго вина, що довго лежало в пивницях у Тараеа. Взав він його про запас на той торжественний час, щоб, коли лучить ся велика хвилина і таке діло, достойне передачі нащадкам, щоб кождому козакови дісталося вплити заповідного вина, щоб у величню хвилню й величне почуте обгорнуло душу чоловіка. Почувши полковничий наказ, челядь кинулаєсь до воза, шаблямн

перетяли міцні шнурки, поздіймали товсті волові шкіри й попо-
ни й поздіймали з воза боклагки й барнла.

— А беріть усі — промовив Бульба — всі, скільки вас є,
беріть, що в кого є: ківш або черпак, що коня напуває, або ру-
кавицю або шапку, а то й прямо підставляйте пригорщі.

І всі козакки, скільки їх було, брали — в кого був ківш, в
кого черпак, що ним коня напував, в кого рукавици, в кого
шапка, а хто підставляв свої пригорщі. Всім їм Тарасові слуги,
ходячки поміж рядами, наливали з боклагки і барнл. Але Тарас
не казав пити, поки не дасть знаку, щоб випили всі разом. Вид-
ко було, що він хотів щось сказати. Знав Тарас, що й як не сміє
не старе добре вино само по собі, що й як не здатие воно під-
бадьорити дух чоловіка, та коли до нього ще добре слово до-
дати, то в двоє міцніша буде сила вина і духа.

— Я частую вас, пани брати, — так почав Бульба, — не за-
те, що ви обрали мене своїм отаманом, хоч воно честь велика;
і не з приводу прощання з нашими товаришами: ні, не пора те-
пер на одно і друге; не така тепер перед нами хвилина. Перед
нами діло великого поту, великого козацького лицарства! Так
випемо, товариші, випемо разом, наперед за святу православ-
ну віру, — щоб прийшла, нарешті, та година, щоб по всьому
світу розійшлась і скрізь щоб була одна свята віра, і всі бу-
сурмени, скільки їх є на світі, щоб усі стали християнами! Та
за одним разом випемо і за Січ, щоб вона довго стояла на по-
гибель усьому бусурменству, щоб кожного року з неї виходили
лицарі, один одного ліпші, одні одного красніші. Та вже за-
разом випемо й за нашу власну славу, щоб згадали уиуки і смі-
ни тих унуків, що були колесні то такі, що не посоромили това-
риство і не видали своїх. Так за віру, пани брати, за віру!

— За віру! — підхопили дальші, і всі що були, й старі й мо-
лоді, випили за віру.

— За Січ! — гукиув Тарас і високо підняв над головою
руку.

— За Січ! — озвалось густим гомоном в передних рядах.

— За Січ! — промовили тихо старі, моргнувши сивим ву-
сом; і стрепенувались як молоді соколята, загомонили молоді:

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street 14609 USA
Rochester, New York
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

— Тепер остатній ковток, товариші, за славу і всіх християн, які живуть на землі! (Стор. 86).

— За Січ! — і чуло далеко поле, як поминали козаки свою Січ.

— Тепер остатній ковток, товариші, за славу і всіх християн, які живуть на землі!

І всі козаки до одного випили остатній ковток за славу і всіх християн, які живуть на землі. І довго ще лунало по всіх рядах поміж усіми курінями: »За всіх християн, які живуть на

землі!« Вже пусті були ковші, а козаки все ще стояли, піднявши руки; хоч весело дивилися їх очі, роз'яснені вином, але тяжко задумались воїни. Не про користь і здобич із війни тепер думали воїни, не про те, кому пощастить ся набрати червонців, дорогої зброї, шитих жупанів і черкеських коней; але про те задумались воїни — мов орли, що посідали на верхівнях кам'яних гір, крутих високих гір, з яких далеко видно море, що без краю розстелилось, засіяне, як малими пташками, галерами, кораблями й усякими човнами, обгороджене з усіх боків ледви видимими берегами з прибережними, мов мошка, містами й похилими, мов дрібна травиця, лісами. Мов орли оглядали воїни кругом себе все поле та свою долю, що чоріла в далині. Буде, буде все поле з облогами й дорогами засіяне їх білими кістками, щедро полите їх козацькою кров'ю й укрите розбитими мажками, розколотими шаблями й списами; далеко порозкидають ся їх чубаті голови з перекрученими й запеченими в крові чубами і в низ опалими вусами; будуть орли хижі злітати ся, щоб клювати їх козацькі очі. Але то добро велике козакови лягти в такому широкому полі, на вольній волі! Не погібає ні одне велике діло, і не поляже і не згине козацька слава! Буде, кобзар з сивою довгою бородою, а може й молодий душею, та білоголовий, співати про них свої могутні думи. І піде про них слава по всьому світу, і все, що тільки народить ся про них, буде згадувати їх: бо далеко розноситься могутнє слово, немов той гучний голос мідяного дзвона, в який майстер налив чимало дорогого срібла, щоб далеко рознесив ся той голос по полях, по хатах і по палатах, скликаючи рівно всіх до святої молитви.

IX.

В місті ніхто й не довідав ся, що половина Запорожців виступила в погоню за Татарами. З магістратської башти вартові замітили тільки, що частина возів потягулась за ліс; але догадувались, що козаки готували засідку; те ж думав і французський інженер. А тим часом слова кошового справдились, і в місті показала ся нестача харчів: по звичаю тогдішніх ча-

сів військо не розчислило, скільки йому потрібно буде. Попробували зробити вилазку, але половину смільчаків тут таки козаки перебили, а половину прогнали в місто з нічим. Жиди одначе скористувались вилазкою і пронюхали все: куди й чого пішли Запорожці, з якими отаманами, які курії і скільки їх, скільки осталося, і що вони думають робити, — одно слово, через кілька хвилин у місті все знали. Полковники підбадьорились і готовились до бою. Тарас вже по руху й по клетоті в містї пізнав усе те й робив розпорядки, строїв, роздавав накази, поставив у три табори курії, обставивши їх мажамп у формі кріпости, — рід битви, в якій козаки бували непобідимі; двом куріям звелів стати на засідку, повтикав частину поля острим кілем, поломаною зброєю і полотаними списами, щоб при нагоді загнати туди ворожу кінницю. І коли вже все було зроблено, як слід, промовив слово до козаків, не на те, щоб підбадьорювати їх, — він знав, що в них і без того дух міцний — а так самому хотілось висловити все те, що було на душі.

— Хочеть ся мені сказати вам, панове, що таке наше товариство. Ви чували від батьків і від дідів, у якій честі у всіх була колись земля наша: знали нас і Греки, і з Царгорода брали червінці, і міста у нас були пишні, і церкви і князі, князі наші, православні, а не католицькі недовірки. Все сплясндрували бурсурмени, все пропало; тільки й осталися ми, сироти, та як вдова по смерті чоловіка, сиротою, як і ми, осталась земля наша! Ось у який час подали ми, товариші, руку на братерство! Ось на чім стоїть наше товариство! Нічого свягійшого й нема над товариство! Любить батько дитину, любить мати дитину, любить дитина батька, матір; та все то не те, брати: любить і звір свою дитину. Але поріднитись душею, а не по крові, зможе тільки один чоловік. Бували й по інших землях товариства, але такого, як наше товариство, не було по всіх землях. Вам лучилось не одному погибати на чужині; бачиш, і там є люди, божі створіня, і розбалакаєш ся з ними, як з своїми; але як дійде до того, щоб вилити йому душу або щире слово почути — бачиш: ні! Розумні люди, та не те; такі ж люди, та не ті! Ні, брати, так любити, як зможе козацька душа, — любити не тільки розумом чи чим другим, а всім, що дав тобі

Бог і що тільки є в тобі — а... — сказав Тарас і махну пукою, потряс своєю головою й вусом моргнув і додав: — ні, як любити ніхто не зможе: Я знаю, погано завслось тепер на нашій Україні: дбають тільки про те, щоб у них були скирти хліба та табунн конний, та щоб у пивницях були цілі запечатані медн, переймають, чорт батька-зна які бусурменські звичаї, цурають ся своєї мовн, свій до свого не хоче заговорити, свій свого про дає, як бездушну товарину на ринку. Милость чужого короля, та й не короля, а якого небудь паскудного польського магната, який своїм жовтнм чоботом бє їх по морді, дорозшла їм від усякого братерства. Але й остатнього падлюкн, хочби який він був, хочби весь запаскуднв ся в сажі й низькопоклонстві, і в того, братн, хоч одробинка почутя до свого рідного. І прокиньеть ся воно колнсь, і ударить ся він тогді руками об полн, вхопивши себе за голову, прокляне він своє підле жите, готовнй муками викупити своє соромне діло. Най же знають вони всі, що таке на Україні товариство! Бо колн вже на те пішло, щоб вмерти, — то нікому з них так не доведеть ся умратн, як нам... нікому, нікому! Не вистарчнть у них на те їх мншачої смілостн!

Так промовляв отаман, і колн скінчнв свою річ, все ще потряс поснвілою в козацькнх справах головою. Всіх, хто сїз, пройняло наскрізь і дійшло до самого серця таке слово; навіть найстарші стояли нерухомо в рядах, понурившн снві голови в землю і сльоза тихо напливала їм в старі очі; повагом втирали вони її рукавом. І потім усі, немов змовившнсь, махнули разом рукою й потрясли бувалими головами. Мабуть богато дечого нагадав їм старнй Тарас, знакомого й найкрасшого, що буває в серці у чоловіка, який зазнав і горя і труду і відваги і всякнх невзгодин жнтьвнх, або хоч і не зазнав, та богато почув молодю, мов перла, душею на вічну радість своїм батькам родителям.

А тнм часом з міста вже вступило вороже військо, бючи в лнтаври й сурмячн в сурми; і пани, взявшнсь за під боки, внізднли окружені безчисленною силою челяди. Товстий полковник давав наказн. І почали вони наступати тісно на козацький табор, похваляючнсь, прицілюючнсь рушницями, блискаючи очима й вилнскуючнми мідяною зброєю. Як тільки побачили

козакн, що вже підійшли вони на постріл з рушницї, всі разом загреміли вони з семип'ятих пищалів своїх, і не зупиняючись все стріляли з пищалів. Далеко залунала тріскотня по полях і нивах, зливаючись у невтомний гук; димом затяглося усе поле, а Запорожці стріляли, не переводячи духу; задні тільки набивали та передавали переднім, дивуючи ворога, який ніяк не міг зрозуміти, як се стріляють козакн, не набиваючи рушниць. Уже не видно було за густим димом, що обняв обидва війська, не видно було, як то одного, то другого, не ставало в рядах; але почули Ляхи, що густо літають кулі, що не персливки; і коли відступили назад, щоб вийти з диму і обдвинути ся, то багатьох не дочекали у своїх рядах; а в козаків може другого-третього вбито на сотню. І все, не зупинялись, стріляли з пищалів козакн, не даючи їм хвилини відпочинку. Сам чужоземний інженер здивувався такій ніколи їм не виданій тактній, промовивши тут такн пів усіх:

— От браві молодці Запорожці! Отак треба битись і дружно по других землях! — І звелів повернути на табор гарматн.

Тяжко ревнули широкими гирлами чавунні гармати; задрожала і далеко загула земля і в двоє більше затигнулось димом усе поле. Почули запах пороху серед майданів і вулиць поближніх і дальших містах. Але цілці взяли надто високо і нагріті ядра вигнули за велику дугу; страшенно зарили в повітрі, перелітали через головн усього табору й зарились глибоко в землю. Ухопив себе за волосє Француз-інженер, бачучи такн гарматних майстрів, і почав сам приціляти гармати, не зважаючи на те, що невпинно пражили й сипали кулями козакн.

Тарас побачив ще з далека, що біда буде незамайківському куреню, й гукнув на весь голос:

— Вибрай ся швидче ізза возів, і сїдай на коний!

Але не поспіли б зробити сього козакн, колиб Остап не кинув ся в саму середину: вибив запали у шістьох гарматних, тільки не зміг вибити у чотирьох, — прогнали його назад Ляхи. А тим часом чужоземний капітан сам узяв у руку запал, щоб вистріляти з величезної гармати, якої козаки ніколи й не бачили. Страшенно дивилась вона своєю пащекою, і тисяча смертн виглядало звідтіля. І як гримнула вона, а за нею слідком ще три

иші, задрожала глухо чотири рази земля, — багато нарobili вои лиха! Не по одиім козакови заплаче стара мати, бючи себе сухими руками в старі груди; не одиа вдовою остаєгь ся в Глухові, в Немирові, Чернигові й по иших містах. Буде, бідолашия, вибігати що-дия на базар, заглядаючи кождому в очі, чи нема між ними ийдорозшого з усіх; але богато пройде через місто всякого війська й иіколи не побачить вона між ними ийдорозшого з усіх.

Мов не було половии иезамайківського куріня! Мов градом вибиває всю ниву враз, де що колос, то дорогий червінець був, — так їх вибило і положило!

Закипіли козаки! Як схопились усі! Як розлютував ся куріиний отаман Кукубенко, побачивши, що красшої половии його куріня нема! Врізав ся він з остатиіми своїми иезамайківцями в саму середину. З досади посік на капусту першого, що попав ся, богатьох їздців збив з коний, засягнувши списою і їздця і коня, прочистив дорогу до гармат і вже відбив одну гармату; а вже там, бачить, заходить ся умаиський куріиний отаман і Степан Гуска вже відбиває иайбільшу гармату. Кинув він їм сю роботу й повернув з своїми иезамайківцями в другу ворожу гушу; і там, де пройшли иезамайківці, — там уже вулиця; де повернулись там друга! Так і видко було, як таулиряди і мов сиопи падали Ляхи! А біля самих маж Вовтузенко, а з переду Черевичеико, а біля дальших маж Дехтяреико, а за ним куріиний отаман Вертихвіст. Двох шляхтичів уже підияв на спису Дехтяреико, та иатрапив иарешті из иеподатливого третього. Верткий і міцний був Лях, пишною зброєю озброєний і пів сотії самої челяди привів з собою. Помияв він тяжко самого Дехтяреика, звалив його на землю і вже замахиувшись на нього шаблею, закричав:

— Нема між вами, собаками, иі одного, що б посмів стати проти мене!

— А отже є! — промовив, виступивши на перед, Мусій Шило.

Дужий був він козак, иераз отаманував на морі й богато иатерпів ся всякої біди. Захопили їх були Турки коло самого Трапезуита і всіх забрали иевольииками на галери, закували їм

руки і ноги в залізі кайдани, не давали цілими тижнями пшо-на ї напували гіркою водою морською. Все витерпіли бідні невольники, аби не зрадити віру Христову. Не витерпів отаман Мосій Шило, потоптав ногами святу віру, поганою чалмою обвив свою грішну голову ї, зробившись довірцем паші, став ключником на кораблі і старшим над усіма невольниками. Дуже засумували через те бідні невольники, бо добре знали, що коли вже свій продасть віру і пристане до гнобителів, то тяжше ї гіркійше бути під його рукою, як під усяким иншим нехристом. Так воно ї стало ся. Всіх закував Мосій Шило в нові кайдани, посадивши по три в ряд; прикрутив їм до білої кости тверді ужівки, всіх набив по потилиці, частуючи буханцями. І коли Турки, зрадили, що добули собі такого вірного слугу, почали беикетувати ї, зрадивши свій закон, усі попились, він прийс усі шістьдесять чотири ключі, роздав невольникам, щоб відмикали себе, кидали кайдани в море та брали замість тих шаблі ї рубали Турків. Богато тогді набрали козаки здобчї ї повернули ся з великою славою на Січ і довго кобзарі славили Мосія Шила. Вибрали б його ї кошовим, та був він якнїсь чудний: нишого разу зробить таке діло, що ї наймудрійшому не придумати, а иногді прямо дурів козак. Пропив він і прогуляв усе, у всіх задовжив ся на Січі, а в додатку прокрав ся як вуличний злодюжка: в ночі забрав з чужого кур'ня всю козацьку зброю ї заставив у шиикаря. За такий соромний учинок приязали його на майдані до стовпа і положили кї, щоб кождий, від щирого серця, потягнув його по спині; але на найшлось ні одного такого на Запорожі, щоб підняв на нього кия, памятаючи колишї його заслуги. Такий був козак Мосій Шило.

— Отже є такі, що бють вас, собак! — промовивши він і кинув ся на Ляха.

Тай рубались воии! І наплечики і нагрудники погнулись у обох. Розрубав на нїм вражий Лях залізну сорочку ї засягнув вістрем самого тіла; заче воїла козацька сорочка. Але не позважав на те Шило ї замахиув ся всею жидавою рукою (тяжка була козацька рука!) і гримув його по голові. Розлетїлась мідяна шапка, захитав ся Лях і впав на землю, а Шило почав рубати ї хрестити заголомшеного. Не добивай козаچه ворога,

красше повернись назад! Не повіриув ся козак назад і тут таки оди з челядииків убитого загнав йому ножа в шию. Повсрнув ся тогді Шило і вже засягнув би був смільчака, але він пропав у порохівім димі. З усіх боків підиялась тріскотня з самопалів. Похитнув ся Шило і почув, що рана була смертельна. Упав він, ухопившись рукою за свою рану і промовив, звертаючись до товаришів:

— Прощайте, пани, брати, товариші! Нехай же стоїть на вічні роки православна земля наша і най буде вічна її слава!

І заплющив ослаблі свої очі, її полинула козацька душа з суворого тіла. А там уже виїздив Задорожийий з своїми, ломив ворожі ряди Вертихвіст і виступав Балабан.

— А що, пани, — спитав Тарас, перекликнувшись з куріними — чи є ще порох у порохівницях? Не ослабла ще козацька сила? Ще не гнуть ся козаки?

— Є ще, батьку, порох у порохівницях, не ослабла ще козацька сила, ще не гнуть ся козаки?

І наперли страшенно козаки: зовсім помішали всі ряди. Ни зенький полковиик ударив на збір і звелів викинути вісім писаних хоругов, щоб зібрати своїх, далеко розсипаних по всім полю. Всі Ляхи почали збігати ся під хоругви; але не встигли воии ще й вирівнатись, як уже курінний отамаи Кукубенко ударив з своїми незамайківцями в середину й насїв товстопузого полковника. Не видержав полковиик і, повіриувши коия, пустив ся, що сили тікати; а Кукубенко дадеко гнав його через усе поле, не даючи йому злучити ся з полком. Побачив те з бокowego куріия Степан Гуска й пустив ся за ним на впереями з арканом у руці, пригнувши голову аж на шию своему коневи і, наблизившись, відразу иакинув аркан йому на шию: весь по синів полковник, ухопив ся за аркан обома руками, силкуючись розірвати його, але в ту мить з великим розмахом заиалась йому у самий живіт смертельна списа. Так і остав ся, прибитий до землі. Але не втекти й Гусці! Не встигли оглянутись козаки, як уже побачили піднятого на чотирн списи в гору Степана Гуску! Тільки і встиг промовити неборака:

— Нехай же згинуть вороги і красуєть ся во віки наша Україна!... — І тут таки полинула козацька душа з тіла.

Оглянулись козаки, а вже таки з боку козак Метелиця чапире з своїми отаман Невсличкий; а біля маж преревертає ворога і бе Закругуба; а біля дальших маж третій Писаренко розігнав цілу ватагу; а там далі схопились і бють ся вже на самих мажах.

— А що паии, перекликиув ся отамаи, виїхавши попереду всіх, — є ще порох у порохівницях? Міцна ще козанька сила? Ще не гнуть ся козаки?

— Є ще, батьку, порох у порохівницях, ще міцна козацька сила, ще не гнуть ся козаки!

А вже упав у воза Бовдюг. Прямо в саме серце влучила його куля; але зібрав старий усі свої сили і промовив:

— Не жаль меї прощати ся з світом. Дай Боже всякому таку смерть! Нехай же пишаєть ся славою во віки наша земля!

І поинула до неба Бовдюгова душа, щоб розказати тим старим товаришам, які давио відійшли на той світ, як уміють битись на Україні й як уміють умирати за святу віру.

Курінний отамаи, Балабан, швидко теж повалив ся на землю. Дістались йому три смертельні рани від спис, від кулі й від тяжкого меча. А був він один з найхоробріших козаків; багато разів водив він під своїм отамануванем козаків на море, але найславійший був його похід на антолійський беріг. Богато набрали вони тогді цехимів, дорогої турецької габи, кинджків і всякого вбраня, але повертаючись зазнали тяжкого лиха: попали бідолахи під турецькі ядра. Як ударили з турецького корабля, — половина човнів закрутилась і перевернулась, потопивши чимало козаків, але привязані з боку човнів очеретом вратували човин від погібелі. Балабаи всіми веслами відплив далі, став проти сонця і через те зробив ся невидимий для турецького корабля. Всю ніч потім черпаками і шапками вибирали вони воду й латали пробиті місця; з козацьких штабів поробили вітрила, й таки втекли від найшвидшого турецького корабля. І не тільки, що повернули з достатками на Січ, ще привезли шиту золотом ризу архимаандритови Межигорського Спаса, а Покрові, що на Запорозжі, вбраие з чистого срі

бла. І славили довго потім кобзарі удачиість козаків. Тепер по-
ни: він головою, прочуваючи смерть, і тихо промовив:

— Здаєть ся мені, панн братн, що вмираю гарною смертю:
сімох зарубав, девятьох спнсою заколов. Потоптв конем до-
волі, вже не пригадаю, скілько кулею поклав. Нехай же віч-
но цвнте наша земля!... — І полнула його душа.

Козакн, козакн! не давайте найкрасшого цвіту вашого вій-
ська! Вже обступил Кукубенка; вже тільки сім козаків оста-
лось з усього незамайківського куріня; вже й ті ледн відбива-
ють ся; вже закривавилась на ньому одежа. Сам Тарас, побачив
ши його біду, поспішав на підмогу. Але пізно наспіли козаки:
вже встромил йому під саміське серце спнсу скорше, чнм про-
гнали ворога козакн. Тнхо схлиив ся він на руки козакам, що
підхопнл його, і ринула живим ключем молода кров, немов
те дорогоцінне вино, що несн в склянній посудині небережні
слугн: поховзлнсь на самім порозі й розбили дорогу посудину:
розлнлось на землю все вино, і вхопив себе за голову хазяїн;
він беріг його на ту гарну хвилину в житю, щоб коли приведе
Бог на старости літ зустріити ся з товаришем молодого віку,
то щоб було згадатн чнм давнє, колишнє, коли инакше й крас-
ше веселнв ся чоловік... Повів Кукубенко кругом себе очнма й
промовнв...

— Дякую Боговн, що дав мені вмерти на твоїх очах, то-
вариші! Нехай же після нас живуть ще красші, як ми жили...

І полинула його молода душа. Взяли її ангели на руки й
понесли на небо »Сідай, Кукубенко, одесиую Мене! — скаже
йому Христос. — Тн не зрадив товариство, соромного діла не
вчинив, не кнуив у біді люднй, зберігав Мою церкву«. Усіх за-
смутила смерть Кукубенка. Вже рідніли дуже козацькі рядн;
богатьох, богатьох хоробрих вже не дочислювались; але ще
стояли й держались козакн.

— А що, панн, — перекликиув ся Тарас з курінями — є ще
порох у порохівницях? Не пощербилсь ще козацькі шаблі?
Не втомилась ще козацька сила? Не гиуть ся козаки?

— Вистарчить, батьку, пороху, добрі ще шаблі, не втоми-
лась козацька сила, ще не гиуть ся козаки!

І знову вдарили козакн так, иачеб і втратн иїякої не малн.

Вже тільки три курінії отамани остались живі: червоноіла вже скрізь річками кров; високо гатили ся мости з козацького й во- рожого трупу. Глянув Тарас на небо, а то вже згряями літають круки! Ну, буде комусь пожива! А вже там підняли на списи Метелицю; вже голова другого Писаренка завертілась і заклі- пала очима! Вже підломив ся і гримув ся на землю на четверо розрубаний Охрім Гуска.

— Ну! — сказав Тарас і махнув хусткою. Зрозумів той знак Остап і кинув ся лавою, вирвавшись з засіки, на кіницію. Не витримали сильного напору Ляхи, а він їх гнав і нагнав гросто на те місце, де було повбиване в землю кіле й поломані списи. Почали спотикати ся коні і летіли через їх голови Ляхи. А в сю мить корсуниці, що стояли остаті за ма- жами, побачивши що вже можна засягнути ворога кулю, грим- нули враз з самопалів. Всі Ляхи збились і змішались, і підба- дьорились козаки.

— От і наша перемога! — почули ся з усіх боків запорожські голоси, заграли в сурми й викинули перемогу хоругв. Скрізь тікали й ховали ся розбиті Ляхи.

— Ну, ні, ще не зовсім наша перемога! — промовив Тарас, дивлячись на міську браму, і сказав правду Тарас.

Брама відчинилась і вилетів з неї гусарський полк, краса всіх кіниих полків. Під усіма їздцями були всі, як один, карі коні. Попереду всього полку летів лицар дужший і красший за всіх; так розвівалось з під мідної шапки його чорне волосе, і гадюкою вилась на руці дорога шарфа, шита руками першої красавиці. Так і остовпів Тарас, як побачив, що то був Андрій. А він тимчасом розпалений вогнем бою, бажаючи заслужити привязаний на руку дарунок, полетів як молодий швидкий хорт, красший, бистрійший і молодший за всіх у стаї. Підгук- нув йому досвідний ловець, — і він полетів, пустив, як одну черту, свої ноги, весь вигнувшись на бік, вириваючи сніг і по- дсять разів перебігаючи самого заяця в розпалі бігу. Зупинив ся старий Тарас і дививсь на те, як він прочищав перед собою дорогу, розганяв, рубав і в один бік і в другий. Не витерпів Тарас і закричав:

— Як?... своїх?... своїх, чортів синому, беш?...

Але Андрій не бачив, хто був перед ним, свої чи інші які-небудь; нічо. не бачив ніш. Кучері, кучері він бачив, да ті довгі кучері і подібні білому лебедю груди, і сийжну шию, і плечі, і все, що сотворено задля божевільних поцілунків.

— Гей, хлопята! Заманіть мені його к лісу, заманіть мені тільки його! — гукав Тарас.

І вискочило в ту мить трийцять наймоторніших козаків, щоб заманити його. І поправивши на собі високі шапки, вони пустились на впереді гусарам. Ударили з бок передніх, збили їх і відрізали від задних, дали по гостинцю тому й другому, а Голокопитечко дістав шаблю по спині Андрія, і в ту мить пустились утікати, скільки було козацької сили. Як скинів Андрій! Як збуитувалась у всіх жилах молода кров! Ударив він остриями острогами коия й увесь дух полетів за козаками, не оглядаючись і не бачучи, що позаду нього тільки двацять чоловіка поспішало за ним; а козаки летіли, скільки сили, на конях і прямо попрямували до ліса. Розігнав ся на коні Андрій і вже трохи не масть. Голокопитечка, коли враз чинсь дужа рука вхопила за поводи його коия. Оглянувся Андрій: перед ним Тарас! Затремтів він усім тілом і раптом побілів як стіна: так не обачий школяр, посварившись з товаришем і діставши від нього ляпаса лійкою по голові, розгорить ся як вогонь, скажно вискакує з лавки й женеть ся за маляканім товаришем, готовий розірвати його на куски, й раптом спотикаеть ся на вчителя, що входить у класу: вмить притихає скажений порив і падає безсильна злість. Так в одну мить пропала, якби не була зовсім, злість Андрія. І бачив він перед собою тільки страшиного батька.

— Ну, що ж ми тепер будем робити? — промовив Тарас, дивлячись йому прямо в очі.

Але нічого не промовив на те Андрій і стояв, потунивши в землю очі.

— Що, сику, помогли тобі твої Ляхи? —

Андрій мовчав.

— Так продати? продати віру? продати своїх? Стій же, злязь з коия!

Покірно, як дитина, зліз він з коня і стояв, ні живий ні мертвий перед Тарасом.

— Стій же й не ворухись! Я тебе породив, я тебе і вбю! — промовив Тарас і, відступивши крок назад, скинув з плечий рушницю.

Білий як полотно був Андрій; видно було, як тихо шепотіли уста його і як він вимовляв чиєсь імя; але то не було імя вітчизни, імя матері, або братів — то було імя красуні Ляшки. Тарас вистрілив.

Як колос пшениці, підрізаний серпом, як молоде ягня, що почуло під серпом смертельне вістре ножа, схилив він голову й повалив ся на траву, не промовивши її одного слова.

Зупинив ся синовбиєць і дивив ся довго на бездушне тіло. Він і мертвий був прегарний: мужнє лице його, що недавно було повне сили й непереможного для жіночого серця чару, все ще виявляло чудову красу; чорні брови, як жалібний аксамит, відрізняли його поблідлі черти.

— Чим не козак був? — сказав Тарас. — І станом високий, і чорнобривий, і лице як у дворянина, і рука міцна була в бою! Пропав, пропав без слави, як та собака!

— Батьку, що ти зробив? Се ти вбив його? — спитав, над'їздаючи, Остап.

Тарас хитнув головою.

Пильно дивив ся мертвому в очі Остап. Жаль йому стало брата, і він промовив:

— Поховаймо ж його, батьку, чесно, щоб не ругались над ним вороги та не рознесли його тіла хижі круки.

— Поховають його й без нас! — промовив Тарас. — Найдуть ся в нього голосілиці!

І хвилині зо дві думав він, чи кинути його на поталу вовкам-сіроманцям, чи пошанувати його лицарську хоробрість, яку хоробрий повинен пошанувати у всякого, хтоб він не був, — аж бачить, біжить конем Голокопитенко:

— Біда, отамане, поміцніла лядська сила, прибула підмога! Не встиг промовити Голокопитенко, скаче Вовтузеико:

— Біда, отамане, свіжа прибуває сила!... Не встиг промовити Вовтузеико, Писареико біжить уже без коня:

— Батьку, що ти паробив? Се ти вбив його? — спитав, пад'їзджаючи, Остап. (Стор. 98).

— Де ти, батьку? Тебе шукають козаки! Вже вбито куріного отамана Невеличкого, вбито Задорожного, вбито Черевиченка; але стоять козаки, не хочуть умирати, не побачивши тебе; хочуть, щоб хоч глянув ти на них перед смертю».

— На коня, Остапе! — гукнув Тарас, поспішаючи, щоб застати ще козаків, щоб подивити ся ще на них та щоб вони подивились перед смертю на свого отамана. Але ще не виїхали

вони з ліса, як уже ворожа сила окружила з усіх боків ліс і сирізь між деревами появились їздці з шаблями і списами.

— Остапе!... Остапе, не піддавай ся!... — гукав Тарас, а сам вихопив шаблю й почав рубати перших, що попались. А на Остапа вже наскочило разом шестеро; та не в добрий час, видно наскочили: з одного покотилась голова, другий перевернув ся, відступивши; третьому списа проломнла ребро; четвертий був відважнійший, ухилив голову від кулі, й зарила ся коневі в груди горяча куля, — став дубом скажений кінь, упав на землю й затолочив під собою їздця.

— Добре, синку!... Добре, Остапе!... — гукав Тарас. — Ось я слідком за тобою.

А сам усе відбивав ся від ворога. Рубає і бе Тарас, роздає гостинці тому й другому, а сам дивить ся все вперед на Остапа; і бачить він, що вже знову причепилось до Остапа трохи не осьмеро в купі.

— Остапе!... Остапе! — гукав Тарас, пробиваючи ся до нього й рубаючи на капусту всякого, хто тільки навсрнув ся. — Ех Остапе, Остапе!...

Але немов тяжким каменем ударило його самого в ту мить. Все закрутилось і перевернуло ся в його очах. На мить замигали перед ним голови, списи, вогонь, листе з дерева, що замигало йому прямо в очі. І упав він, як підрубаний дуб, на землю. І туманом повило його очі.

Х.

— Довго ж я спав! — промовив Тарас, прочумавшись, мов після тяжкого п'яного сну і силкуючись розпізнати, що кругом нього.

Страшенну неміч чув він у всім своїм тілі. Ледви маячили перед ним стіни і кути невідомої йому комнати. Нарешті замітив він, що перед ним сидить товкач і, здавалось, прислухується до кожного його віддиху.

— »Еге, — подумав собі Товкач: — заснув би ти може й на віки«.

Але не промовив ні слова, погрозив пальцем і дав знак, щоб мовчав.

— Та скажи ти мені, де я тепер? — спитав знову Тарас, силкуючись нагадати усе, що було.

— Мовчи! — промовив суворо товариш. — Що тобі хочеться знати? Хиба не бачиш, що весь порубаний? Вже два тижні, як ми з тобою женемся, не віддихаючи, і як ти в горячці плетеш усяку дурницю. Ось у перше заснув спокійно. Мовчи ж, коли не хочеш накоїти сам собі лиха.

Але Тарас усе силкувавсь позбирати думки, щоб нагадати минуле.

— Та мене ж оточили були і вхопили зовсім Ляхи? І не міг я ніяким чином вибитися з юрби?

— Мовчи кажу тобі, чортів сину! — гукнув Товкач сердито, як нянька, що їй терпцю не стало, кричить непосидючий дитині. — Що тобі з того, як вискочив? Досить того що вискочив! Найшлись люди, що не покинули тебе, — ну їй годі, буде з тебе! Нам ще не одну нічку тікати разом. Ти думаєш, що пішов за ціну простого козака? Ні, твою голову оцінювали на дві тисячі червінців.

— А Остап? — крикнув раптом Тарас, напружуючись, щоб устати, і раптом нагадав, як Остапа вхопили і звязали на його очах що він тепер у лядських руках.

І обгорнуло горе стару голову. Зірвав він усі перевязки з ран своїх і жбуринув їх далеко від себе, хотів щось таке сказати, та замість того почав він плести безглузді нісенітниці. А тим часом товариш стояв перед ним, лаявся й сипав, як з мішка жостокими докірливими словами. Нарешті вхопив він його за руки й ноги, сповнив, як дитину, поправив усі перевязки на ранах, загорнув його в волову шкіру, привязав улюбки й, прикріпивши шнурами до сідла помчався далі з ним в дорогу.

— Хоч неживого, а доведу тебе! Не попусти, щоб Ляхи поглумились над твоєю козацькою вродою, щоб на кусні рвали твоє тіло та кидали його в воду. Нехай же, хоч і буде орел клювати з твого лоба очі, то нехай вже красше степовий, наш орел, а не лядський, не той, що прилітає з лядської землі. Хоч неживого, а доведу тебе на Україну!

Так говорив вірний товариш. Гнав без віддиху день і ніч і привіз його неприятного в саму Запорожську Січ. Там почав

він лічити його невтомимо травами й усяким ліками; найшов якусь знахарку-Жидівку, яка цілий місяць поїла його всяким зіллям і нарешті Тарасови стало легше. Чи то ліки, чи його залізна сила взяла гору, досить, що через півтора місяця став Тарас на ноги; рани загоїлись і тільки шрами на тілі показували, як глибоко колінь був порубаний старий козак. А проте видко було, що він став похмуренний і сумний. Грн глибокі зморшки насунулись на його чоло і вже більше не сходили з нього. Оглянув ся він кругом себе: все нове на Січі, всі старі товариші повмирали. Н. одного з них, що стояли за справедливе діло, за віру і братерство. І ті, що пішли з кошовим в погоню за Татарами, і тих уже не було давно: всі наложили головами, всі погинули, хто в кровавім бою поклав свою голову, хто в неволі загинув, не витерпівши наруги; і самого старого кошового давно вже не було на світі, і нікого з колишніх старих товаришів; і вже поросла травою колишня кнпуча козацька сила. Чував він тільки, що бенкет був бучний: всю перебито посуду, нігде не осталося вина ні краплини, рознесли гості й челять усі дорогі кубки, — і смутний стоїть хазяїн дома, думаючи:

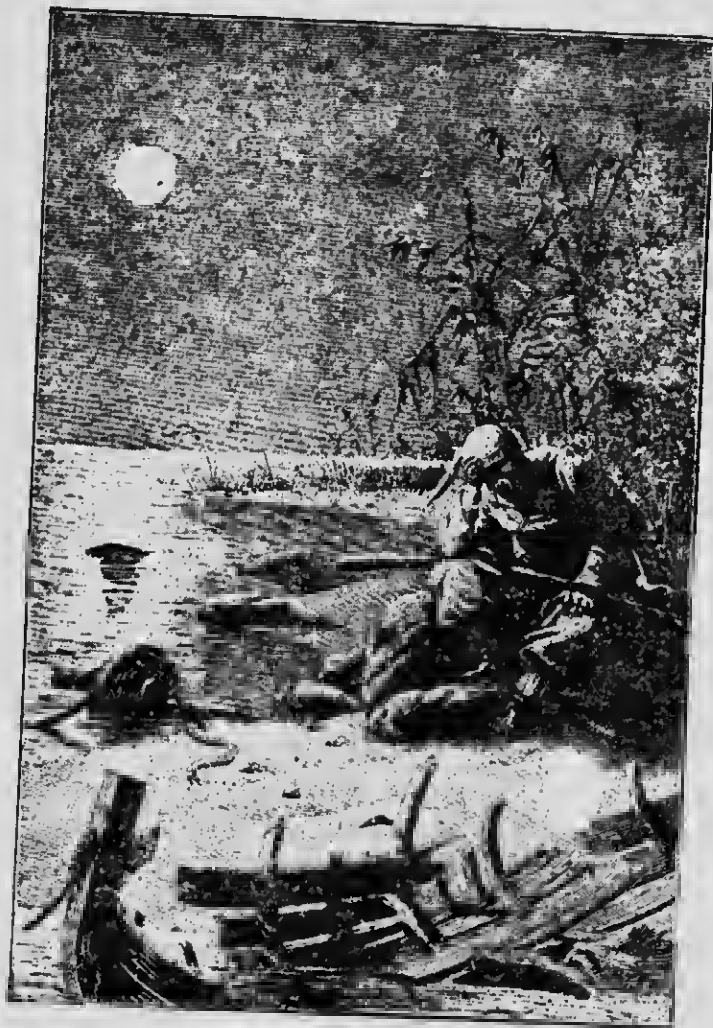
— Краще б того бенкету й не було.

Даремно пробували розвеселити Тараса; даремно сиві кобзарі приходили по два й по три розважати й славити вчинки Тараса, — суворо й байдужно дивив ся він на все і на його нерухомім обличчю пробивалося невнимове горе, і тихо, понуривши голову, шепотів він:

— Сину мій! Остапе мій!

Запорожці збирались у морський похід. Двіста човнів спустили вони на Дніпро і Мала Азия побачила їх, з голеними головами і довгим чубам як вогнем і мечем руйнували її цвітучі береги; бачила чалми своїх мешканців магометан розкидані, мов квіти, по змочених кровю полях або пригнані хвилею до берегів. Вона бачила чимало завалених дехтем шаровар, жилих рук з чорними нагайкамн. Запорожці поїли й поломали весь виноград; в мечетах оставили цілі купи гною; перські дорогі шалі драли на очкури й підперізували ними завалені

дехтем жупаин. Довго ще потім находили в тих місцях запорожські коротенькі люльки. Весело плули козаки назад; за ними гнав ся десятигарматний корабель і, стріляючи з усіх гармат, розігнав їхні легкі човна, як птахів. Третя частина їх потонула у морських хвилях але останні знову зібрались до купи і приплили до гирла Дніпра з дваццятьма бочівками, повними цехнів. Але все те вже було байдуже Тарасови. Він їхав у лу-

Довго свдів він там, схиливши голову на груди і все шепотів:
— Остане мій! Остане мій! (Стор. 104).

ги й на степ, іїби на лови, але його набої все остались цілими. І поклавши рушицю, повеи невимовної туги, сїдав він на березі моря. Довго сидів він там, схиливши голову на груди і все шепотїв:

— Остапе мій! Остапе мій!

Перед ним, розстелившись, блищало Чорне море; далеко десь в очеретї кигикала чайка; білий вус його сріблив ся, і сльо за падала одна за другою.

І не витерпїв иарештї Тарас.

— Хоч би там що було, а поїду дізнатись, що з ним: живий він? чи в могилї? чи вже може і в могилї нема його? Дізнаюсь, щоб там не було!

І через тиждеиь упиив ся він в Умаїї, узброєний, на коиї, з списою, шаблею, подорожною боклагою при сїдлі, похідним горшком з саламахою, пороховими иабоями, путами на коия і всяким иншим зиадібем. Він підїхав просто до брудиїї невеличкої хатки, в якїї два малеиькі вікоиця ледви було видко, так були закуреїї, хто зиа чим; димар був заткаий шматииами, й дїрава стрїха вся вкрита воробцями. Купа всякого смїтя лежала перед самими дверми. З вікиа визирала голова Жидівки в очїпку з потемиїлими перлами.

— Чоловік дома? — спитав Бульба, злїзаючи з коия і привязуючи поводи до зелїзого гака, що був біля самих дверей.

— Дома, — відповіла Жидівка і зараз же вишесла корчик з пшеицею коиеви й кухоль пива лицареви.

— Де ж твїй Жид?

— Він у другїїй комиатї, молить ся, — відповіла Жидівка, кланяючись і бажаючи »на здоровля«, коли Бульба підїїс до гусь кухоль.

— Остаиь ся тут, иагодуй і иапїй мого коия, а я піду, поговорю з ним на одинцї. У мене є до нього діло.

Сей Жид був відомий Яикіль. Він вже опиив ся тут і був ореидарем і корчмарем; прибрав по трохи всїх околичних паиив і шляхтичїв у свої руки, висмоктував поволи всї гроші й дуже дав гочути свое жидівське істиоваие в сїм закутку. На три милї кругом не було иї одной доброї хати: все порозвалювалось, остали самї злидиї та дранте: немов після пожежі або чу-

ми спустів увесь край. І коли б ще років з десять пожив там Янкіль, то він мабуть спустошив би й ціле всеводство.

Тарас увійшов у комнату. Жид молив ся, накрившись доволі брудним богомілем, і повернувся, щоб остатній раз плюнути по звичаю своєї віри, коли раптом очі його зустріли Бульбу, що стояв позад нього. Так і замгтіли перед жидовим очима перш усього дві тисячі червінців, що були обіцяні за Тарасову голову; але він посоромився своєї ненаситності й силкувався придушити в собі вічну думку про золото, яка, мов павка, смокче Жидову душу.

Слухай, Янкіль! — промовив Тарас до Жида, який почав кланятись перед ним і запер оберсно двері, щоб їх не побачили. Я виратував тобі жите, — тебе б були розірвали Запорожці, як собаку, — тепер твоя черга, тепер ти зроби мені послугу!

Лице у Жида трохи зморщилось.

— Яку послугу? Коли таку послугу, що можна зробити, то чому й не зробити?

— Не балакай нічого. Вези мене у Варшаву.

— У Варшаву? Як у Варшаву? — промовив Янкіль, а брови й плечі його піднялись до горн від здивованя.

— Не кажи мені нічого. Вези мене у Варшаву. Що б і не було, а я хочу ще раз побачити його, сказати йому хоч одно слово.

— Кому сказати слово?

— Йому, Остапови, мому синові.

— Хиба пан не чув, що вже...

— Знаю, знаю все: за мою голову дають дві тисячі червоних. Знають вони, дурні, ціну їй! Я тобі п'ять тисяч дам. Ось тобі дві тисячі завдатку, — і Бульба висипав з шкур'яного гаманця дві тисячі червінців, — а решту, як вернусь.

Жид у мить вхопив плахтину і накрив ним червінці.

— Ай, гарне золото! Ай, добре золото, — промовляв він, обертаючи на всі боки червінець у руках і пробуючи його на зубах. Я думаю, той чоловік, у якого пан забрав такі червінці, й годни не прожив на світі: побіг заразісінько до річки і втопився після таких славних червінців.

— Я б не просив тебе. Я б може й сам найшов дорогу у Варшаву, але мене можуть якнебудь пізнати й захопити кляті Ляхи, бо я на вигадки не здатний. А ви, Жиди, на те тільки й створені. Ви хоч самого чорта обманите; ви знаєте всі штуки; ось через що я до тебе прийшов. Та й у Варшаві я сам нічого б не вдіяв... Зараз запрягай воза і вези мене!

— А паи думає, що так прямо взяв кобилу, запряг та й гайда: »гей, вьо, сива!« Пан думає, що так, як є, не сховавши, можна везти пана!

— Ну, то ховай, ховай, як знаєш; може б у порожню бочку, або що?

— Ой, ой! І пан думає, що можна його сховати в бочку? Пан хіба не знає, що кождий подумає, що в ёйці горівка?

— Ну, то пай думає, що горівка.

— Як? Пай думає, що горівка? — охнув Жид і вхопив себе обома руками за пейси, а потім підняв до горн обидві руки.

— Ну, чого ж ти так остовпіз?

— А пай хіба не знає, що Бог на те дав горівку, щоб усякий її пробував? Там усе ласунки, шляхтич буде бігти пять верств за бочкою, продовбає дірочку й, побачивши, що не тече, подумає: » Жид не повезе порожньої бочки; мабуть тут щось не те! Схопити Жиду, звязати Жиду, забрати у Жиду всі гроші, посадити в тюрму Жиду!« Бо все, що тільки є поганого, все звалюють на Жиду; бо Жиди всякий за собаку має; бо думають, що коли він Жид, то вже не чоловік!

— Ну, то покладь мене на віз з рибою!

— Не можна пайе, їй Богу, не можна. По всій Польщі люди голодні тепер, як собаки: і рибу розкрадуть і пайа найдуть...

— То вези мене, хоч на чорті... тільки вези!

— Слухайте, слухайте, пайе! — промовив Жид, підсунувши рукави в гору й підійшовши до нього з розсгавленими руками. — Ось що ми зробимо. Тепер будують скрізь кріпости і замки, з Німеччини наїхали французькі інженери, через те по дорогах везуть багато цегли й каменя. Пан най ляже на дні воза, а верх я закладу цеглою. Пан собі дужий і міцний і через те йому буде байдуже, коли буде трохи важкенько, а я на споді у возі зроблю дірочку, щоб годувати пайа.

— Робн, як хочеш, тільки везн!

І через годину віз з цеглою виїхав з Умяна, запряжений двома жидівськими шкапамн. На одній з них сидів високий Янкіль, і довгі кучеряві пейен його розвівали ся з під жидівської ярмуркч, коли він підтрясав ся на коняці, довгий, як верства, поєтавлена при дорозі.

XI.

В той час, коли се діялось, на пограничних місцях не було ще ніяких митників та об'їздчиків, сеї страшної біди підприємчвих людей, і через те всякий віз, що хотів. Коли-ж хто її обшукував та ревізував, то робив се більше за дтя ясної втіхи, особливо, коли на возі лежало дещо, що приманювало око, а власна рука мала міць і вагу. Але до цегли охочих зовеїм не було і без перешкоди в'їхав віз головною брамою до міста. Бульба, лежачи в своїй тіній клітці, чув тільки шум, крики возниць і більш нічого. Янкіль, підплигуючи на своїй низенькій, пилом припалій коняці, повернув, покрутивши трохи вулицями, в темну й вузьку вулицю, що звалась Болотною або Жидівською, бо тут справді жили Жиди майже з усеї Варшави. Ся вулиця була дуже подібна до виверненої утроби заднього двора. Сонце, здавалось, не заглядало сюди ніколи. Зовеїм почорнілі деревяні хатки, з силою протягнутих з вікон жердок, робили темряву ще більшою. Денеде червоїла між ними цегляна стінка, але й вона в богатях місцях вже зовеїм почорніла. Иногді тільки в горі витинкуватий кусок стінь, обхоплений сонцем, блищав нестерпно для очей білзною. Тут усе начеб хто позбирав неподібне одно на друге: ринви, лахміте, лупина, вкинуті клепки з розбитого шафлика. Всякий, хто тільки мав що непотрібне, викидав те на вулицю і робив проходом втіху задоволити веї свої почутя сею поганю. Іздець сидючи на коні, трохи-трохи не досягнув рукою жердок, перекнутих через вулицю з одної хатн на другу, на яких висіли жидівські панчохи, коротенькі штанці і копчеиа гуска. Иногді доволі гарненьке личко Жидівки, вбране почорілими перламн, визирало з старого віконця. Купа Жиденят, заваляних, обідраних з кучерявн-

ми головами, верещала й качала ся в болоті. Рудий Жид, з веснівками по всім лиці, що через те було подібне до воробячого яйця, визирнув з вікна і зашварготів до Янкіля на своїй жидівській мові, і Янкіль зараз же вїхав у двір. Вулицею йшов другий Жид, зупинив ся і теж пристав до розмови і коли Бульба викарабкав ся нарешті з під цегли, він побачив трьох Жидів, що шварготіли дуже палко.

Янкіль звернув ся до нього й сказав, що все буде зроблено, що його Остап сидить у місцевій вязилиці і хоч тяжко буде перемовити сторожу, одначе він надїєть ся, що зробить так, щоб вони побачились.

Бульба вїйшов з трьома Жидами в комнату.

Жиди почали знову шварготіти між собою своєю незрозумілою мовою. Тарас поглянув на кожного з них. Щось здавало ся, глибоко потрясло його: на грубим і байдужним обличі його загорів ся могутній вогонь надії, — тої надії, що загляне индї до чоловіка і в остатні хвилини розпуки; старе серце його почало бити ся дужче, немов би в юнака.

— Слухайте, Жиди! — промовив він і в голосі його почув ся иаче захват: — ви все на світі зможете зробити, викопаете зо дна моря; і пословиця така давно вже зложила ся, що Жид сам себе вкраде, коли захоче вкрасти. Виратуйте мені мого Остапа! Дайте йому змогу втекти з диявольських рук. Ось я сьому чоловікови обіцяв двацять тисяч червінців, — я додам ще двацять. Всі, які у мене є, дорогі кубки й закопане в землі золото, хату й остатию одєжу продам і зроблю з вами умову на все житє, що все, що добуду на війні, ділити му з вами на половиину.

— О, не можна, любий пане, не можна! — промовив, зітхнувши, Янкіль.

— Ні, не можна! — промовив і другий Жид. Всі три жиди переглянулись по собі.

— А, якби спробувати? — промовив боязко третій, поглядаючи на тих двох. — Може Бог поможе.

Всі три Жиди зашварготіли по иїмецьки. Бульба, хоч і як илпружував своє вухо, нічого не міг розібрати; він чув тільки дуже часто слово »Мардохай«, і біль нічого.

— Слухайте, пане! — промовив Янкіль. Треба порадити ся з таким чоловіком, з таким, якого ще й на світі ніколи не було. Уї-уї, то такій мудрий, як Соломон, і коли він нічого не вдіє, то вже ніхто на світі не вдіє. Сидіть тут; ось ключі, не пускайте нікого!

Жиди вийшли на вулицю.

Тарас пер двері і дивив ся в маленьке віконечко на ту брудиу жидівську вулицю. Три Жиди зупинились на серед вулиці й почали розмовляти досить з запалом; до них пристав швидко четвертий, нарешті пятий. Він чув знову: «Мардохай, Мардохай». Жиди все поглядали в одну бік вулиці; нарешті в кінці її зза драгитивої хатини з'явилась нога в жидівськiм патнику і майнула по кафтаана.

— А Мардохай, Мардохай! — закричали всі Жиди в один голос.

Худий Жид, трохи низшій від Янкіля, але дуже вкритий зморшками, з товстезною верхньою губою, підійшов до кетерпеливого гуртка, і всі Жиди на перебіг почали розказувати йому щось, а Мардохай кілька раз поглядив на маленьке віконечко, і Тарас догадав ся, що розмова ішла про нього. Мардохай махав руками, слухав, перебивав мову, часто плював на бік і, задираючи полн кафтаана, заєовував у кишені руки й виймав з відтіля якісь брязкала, показуючи всім препогані штани. Нарешті всі Жиди підняли такий крнк, що Жид, який стояв на сторожі, мусів дати знак, щоб замовкли; і Тарас почав уже боятись, чи безпечно тут йому, але нагадав, що Жиди не можуть инакше розмовляти, тільки на вулиці, і що їхнього шварготаия сам чорт не розбере, і заспокоїв ся.

Через дві хвилини Жиди всі разом увійшли до нього в комнату. Мардохай приближив ся до Тараса, поплескав його рукою по плечах і промовив:

— Коли ми та Бог захочемо зробити, то вже буде так, як треба.

Тарас подивив ся на того Соломона, якого ще не було на світі, і якась надія заблмала в нього в душі. Справді вгляд його міг викликати деяке довіре; верхня губа у нього було якеєь етрахіте; товстоть її певно збільшалась від якихсь сто-

Мардохай приближив ся до Тараса, поплескав його рукою по плечах і промовив:
— Коли ми та Бог захочемо зробити, то вже буде так, як треба. (Стор. 109).

роніих причини. У бороді сього Соломона було тільки п'ятиай-
цять волосків, тай то тільки з лівого боку. На всьому ж лиці у
Соломона було стільки знаків від побоїв, побраиних за відвагу,
що він безпечно давно вже й лік загубив їм і звик уважати їх
за родимі.

Мардохан вийшов з своїми товаришами, повними по-
диву для його мудрости. Бульба остав ся сам. Він був у дивнім
стайі: він почував у перве на своїм віку якусь тривогу. Душа його

го була мов у пронасницї. Він не був тим колшнім, испохитим, кріпким як дуб; він був тснер малодушній, слабій. Він тремтів, почувши найлскший шелест, або побачивши нову жидівську постать, що з'явила ся в кінці вулиці. В такім стані пробував він увесь дснь, ис їв, не пив, і очі його не відвертались ні на хвилниу від исвеличкого вікоичка на вулицю. Нарешті, вже у вечсрі з'явнв ся Мардохай і Янкіль. Серце у Тараса завмерло.

— Що? Як? Удалось? — спитав він їх з нетерпеливостю дикого коня.

Але перше, ніж Жиди почали відповідати йому, Тарас запримітнв, що у Мардохая вже не було й остатнього пейса, якній, хоч і не дуже чепурний, все ж таки кучеривнв ся з під ярмурки. Видко було, що він хотів щось сказати, але намолсв таких дурниць, що Тарас нічого не розібрав. Та й сам Янкіль прикладав дуже часто руку до рота, немов би болів на прсстуду.

— Ой, любий пане! — промовнв Янкіль, — тспер зовсім не можна! Йй-Богу, не можна! Такий погаиний народ, що йому слід би на саму голову наплювати. От і Мардохай те саме скаже. Мардохай робив таке, чоґо ще ніхто на світі не робнв; але Бог не схотів, щоб так було. Трн тнсячі війська стоїть, і завтра їх усіх будуть карати смертю.

Тарас поднвнв ся в очі Жидам, але вже спокійно, без гніву.

— А коли пан схоче побачитись, то завтра треба рано, так щоб ще й сонце не зійшло. Вартові згодили ся й одни левентаробіцяв. Тільки най їм не буде на тім світі щастя, ой веймір! Який жадний народ! І між ними таких нема: по пів сотні червінців я дав кождому, а левентареви...

— Добре. Веди мене до нього! — промовив рішучо Тарас, і вся твердість його всриулась до нього в душу.

Він згоднв ся на те, щоб переодягтись за чужоземного графа, що прїхав з німецької землі, як раднв йому Янкіль. Уже й одсжу вспів принести з собою догадливий Жид. Була вже ніч. Хазяїн дому, відомний уже рудий Жид з веснівками, внтягнув тонкий сїнник, иакритий якоюсь рогожею, і постелнв на лаві для Бульби. Янкіль ляг на підлозі, постелнвши другий такий самий сїнник. Рудий Жид внпнв невеличку чарку якоїсь иастойни, скинув кафтан і зробившнсь у своїх панчохах і патниках

омовив:
тор. 109).

пятнай-
к лнці у
відвагу,
жати їх

имн по-
днвнім
уша йо-

трохи подібним до курятка, пішов з своєю Жидівкою в щось таке, що подобало на шафу. Двоє Жидеят, як дві малеюькі хатні собачки, лягло на підлозі біля шафи. Але Тарас не спав; він сндів иерухомо і легко тарабанив пальцями по столі; він держав у зубах люльку і пускав дим, від якого Жнд з просоия чхав і закутував у простирало иіс. Тільки почало сіріти на дво-рі, він уже штохнув ногою Янкіля.

— Вставай, Жиде, і давай свою графську одержу.

За хвилину одяг ся він; почорнив вуса, брови, надів на ті-мя малеюьку темиу шапочку — і иїхто з близшнх козаків не пі-знав би його. На погляд здавалось йому не більш як трицять пать літ. Здоровий румяиець грав на його щоках, і иавіть шра-ми подавали йому більшої поваги. Одежа, вбраиа золотом, ду-же була йому до лнця.

Вулиці ще спали. Ні одна крамарська душа шс не показу-валась на місті з кошиком у руках. Бульба і Янкіль підійшли до будику, що був подібний до сндячої чаплі. То був иизький, широкий величезний, почориїлий будинок, в яким з одного бо-ку стирчала, як шия чориогуза, довга башта, а поверх неї ку-сеиь покрівлі. Сей будинок служив для ріжиих цілий: тут була й касария і вязишця і иавіть суд. Бульба й Янкіль увійшли в браму й опниились серед просторої салі або критого двору. Ма-ло не тнсяч людей спало покотом. Просто йшли низеюькі две-рі, перед якими снділи два вартові і бавили ся якоюсь грою, біючи один одного пальцями по долоиї. Вои мало звертали у-ваги на те, хто прийшов, і тільки тогді обернули голови, як Янкіль промовив:

— Се ми; чуєте паиове, се ми.

— Ідїть! — промовив один з иих, відчиияючи одию ру-кою двері, а другу підставляючи свому товаришеви для ляпаса.

Вои війшли у вузкі й темиї сїи, яким знов дійшли до та-кої ж салі з малеюькими віконцями в горі.

— Хто йде? — гукиуло кілька голосів, і Тарас побачив чи-мало вояків у повиїй зброї. — Нам нікого не велсно пускати!

— Се ми! — кричав Янкіль. Йй Богу, ми, ясиі паиове!

Але ніхто не хотів слухати. На щасте, під ту хвилину надійшов якийсь черевань, з усього видко, що старший, бо лаяв ся дужче за всіх.

— Паіе, се ж ми; ви вже нас знаєте, і паі грабя ще буде дякувати...

— Пропустіть, сто дітьків чортовій мамі! І більш іікого не пускайте. Та шабель щоб ііхто не скидав і не собачив ся на підлозі...

Що далі наказував красиомовий черевань, вже не чули Бульба і Яикіль.

— То ми... то я... то свої! — запевняв Яикіль, стрічаючись з ким. — А що, можна тепер? — спитав він одного з вартових, коли вони нарешті прийшли до того місця, де сїни вже кінулись.

— Можна; тільки не знаю, чи пропустять вас у саму тюрму. Тепер уже нема там Яна; замість иього стоїть там другий, — відповів вартовий.

— Ой вей! — зітхнув тихо Жид, — се погаю, любий пане!

— Ведн! — промовив уперто Тарас. Жид послухав.

Біля дверей до льоху стояв гайдук з вусами в три ряди. Верхній ряд ішов назад, другий прямо в перед, третій в ннз, і се робило його дуже подібним до кота. Жид зігнув ся в три погубелі і майже боком підійшов до иього.

— Ваша ясиовельможність! Ясновельможий паіе!

— Се ти, Жиде, до мене говориш?

— До вас, ясиовельможий паіе!

— Гм... а я тільки гайдук! — промовив усач з повеселілими очима.

— А я, ій Богу, думав, що то сам воевода. Ай, ай, ай... — і Жид покрутив головою і розставив пальці. — Ай, який поважний вигляд! Йй Богу, полковник, зовсім полковник! От тільки на один палець додати то вже й полковник!... Треба би пана посадити на коня, такого скорого, як муха, тай нехай муштрує полки!

Гайдук поправив иижній ряд вусів і очі його зовсім розвеселились.

— Що то за иарід — вояки! — промовив далі Жид. — Ох, веймір, що за гарий иарід! Шиурочки, бляшечки... так від них блищить, як від сонця; а дівчата, де тільки вздрять вояка... ай, ай... — і Жид знову покрутив головою.

Гайдук закрутив рукою верхні вуса й пропустив крізь зуби щось подібне до іржайя коняки.

— Прошу папа зробити послугу — промовив Жид. — Ось князь приїхав з чужого краю, хоче подивитись на козаків. Він ще з роду не бачив, що то за люди, ті козаки.

Поява чужоземних графів і баронів була в Польщі не нова; воїни часто приїздили тільки з одної цікавості, подивитися на той майже півазиятський куток Європи: бо Московщини й України воїни мали вже за Азію. І тому гайдук, уклонившись доволі низенько, уважав за потрібне декілька слів докинути від себе.

— Я не знаю, ваша ясненьможність, — заговорив він — чого вам хочеться дивитися на них. То собаки, а не люди. І віра в них така, що ніхто не поважає.

— Брешеш ти, чортів сию! — гукив Бульба. — Сам ти собака! Як ти смієш казати, що нашу віру не поважають! То вашу еретицьку віру не поважають!

— Еге, еге! — промовив гайдук — тепер я знаю. голубчику, хто ти: ти сам з тих, що сидять у мене. Постріжай же, я покличу наших.

Тарас побачив свою необачність, але впертість і досада не дали йому подумати, якби поправити похибку. На щасте Яикіль в ту ж хвилину почав сам:

— Ясненьможний папе! Як же можна, щоб граф та був козак? А як би він був козак, то де б він дістав собі таке вбрання й такий вигляд графський.

— Балакай собі! — і гайдук уже роззявив був широкий рот свій, щоб крикнути.

— Ваша королівська величність! — Мовчіть! Мовчіть ради Бога! — зарепетував Яикіль. — Мовчіть! Ми вже вам заплатимо так, як ще ви ніколи не бачили: ми дамо вам аж два золоті червінці.

— Овва! два червінці! Що мені два червінці! Я циркуликови даю два червінці за те, щоб він мені тільки половину голови виголив. Сто червоних давай, Жиде! — І гайдук закрутив верхній ряд вусів. — А коли не даси сто червінців, зараз закричу!

— І нащо так багато? — гірко промовив Жид, розв'язуючи свій шкіряний гаман; але його щасте, що в гамані більше не було, і що гайдук далі сотні числити не вмів.

— Пане, пане, ходімо швидче! Бачите, який тут народ негарний! — забелькотав Янкіль, бачучи, що гайдук перебирав на руці червінці, немов жалуючи, що мало заправив

— Що ж ти, чортів гайдуче, — промовив Бульба — гроші взяв, а показати не думаєш? Ні, ти повинен показати! Вже коли гроші взяв, то мусиш показати!

— Йдіть, йдіть до чорта! А ні, то я в сю ж мить дам знати і вас тут... Швидко ноги наплечі, кажу вам!

— Пане, пане! Ходім! Йй Богу, ходім! Цур їм, най їм проснить ся таке, що тільки плюнути треба, — кричав бідний Янкіль.

Бульба поволи, похиливши голову, повернув ся і пішов назад, а за ним Янкіль, тяжко докоряючи, бо гриз його жаль за марно потраченими червінцями.

— І на що було зачіпати; Най би, собака лаяв ся! То вже такий народ, що не може не лаятись! Ой веймір, яке щасте посилає Бог людям! Сотня червінців за те тільки що нас прогнав! Анаш брат: йому й пейси обірвуть і з морди зроблять таке, що й дивитись бридко, і ніхто не дасть сто червінців. Ох, Боже мій! Оже мій!

але ся невдача більший вплив мала на Бульбу; вона світила ся пожираючим вогнем у його очах.

— Ходім, — промовив він нараз, немов стрепенувшись. — Ходім на майдан. Я хочу пробачити, як будуть його мучити.

— Ой пане! Нащо йти? Ми-ж уже тим не поможем.

— Ходім! — уперто промовив Бульба і Жид, як нянька зітхаючи, поплів ся слідом за ним.

Майдан, де мала відбувати ся кара, не тяжко було найти: народ сунув туди з усіх кінців. В той дикий вік се було одно з найцікавіших видовищ не тільки для черні, але й висших кру-

гів. Богато старих побожних жінок, сила молодих боязких папичок, папів, яким потім цілу ніч ввижались криваві трупи, які кричали з просою так, як тільки може крикнути паний гусарий, не пропускали нагоди подивитися ще раз. «Ах, які муки!» кричало багато з них в гістеричній пропасниці, закриваючи очі й відвертаючись; і все таки стояли й дивилися досить довгецько. Йиший і рота роззявив і руки витягнув уперед. бажав би вискочити всім на голови, щоб звіттіля побачити видіііше. З юрби вузецьких, невеличких і звичайних голов висовував свою товсту піку різник, який стежив за всею процедурою як знавць, байдужио перекидаючись словами з оружейником, якого називав кумом, бо в свята напивався з ним в однім шиюку. Одні розмовляли палко, другі навіть билися об заклад; але найбільше було таких, що на весь світ божий і не все, що діється на світі, дивлять ся, колупаючи пальцем в носі. На переді, біля самих учасів, що склали мійську гвардію, стояв у військовім убраню молодий шляхтич, чи може тільки здавав ся шляхтичем, який надів на себе рішучо все, що тільки мав, так що дома осталась тільки подерта сорочка та старі чоботи. Два лапцюшки, одні поверх другого, висіли в нього на шиї з якимсь дукачем. Він стояв з коханою своєю Юзею і без упину оглядав ся, щоб хто не завалев її шовкового вбраня. Він їй пояснив усе так, що вже нічого не можна було більше додати.

— Ось отсе, серденько Юзисю, — толкував він — весь на-род, що ви тут бачите, прийшов на те, щоб подивитися, як будуть карати смертью злочинців. А ось той, серденько, що ви бачите, держить сокиру й інші струменти, то кат і він буде їх карати. І як почне їх колесувати й інші роботи муки, то злочинець ще буде живий; а як відрубає йому голову, то він серденько, зараз же й помре. Вперед буде кричати й рухатися, але як тільки відрубать голову, тогді вже він не зможе ні кричати, ні їсти, ні пити, — через те, серденько, що в нього вже більше не буде голови. — І Юзися всего того слухала з ляком і цікавостю.

Дахи домів були мов маком усіяні народом. З стрихових вікон визирали яксь чудні морди з вусами й немов би очіпки на головах. На бальконах, під наметами, сиділо магіатство.

Гарненька ручка панни-рєготухи, виблискуючи мов сніг на сонці, держались за поруче. Ясновельможні панн, добре годовані, дивили ся поважно. Хлоп у блискучім убраню з вильотами розносив усякі напнткн й наїдкн. Часом якась жартоблива чорноока панна брала своєю чарівною ручкою ласощі або овочі й кидала в народ! Юрба голодних лицарів підставляла свої шапки, і якнї-небудь довгий шляхтнч, що піднимавсь над юрбу цілою головою, в полннїям червонім контуші з почорнілими, колись золотими шнурками, перший хапав своїми довжезними руками, цілював здобич, притуляв її до серця і потім клав у рот. Сокіл, що висів у золотій клітці під бальконом, теж дивив ся навкругн: перегнувши на бік дзюба і піднявши лану, він з увагою розглядав юрбу. Ось юрба враз загула, і з усіх боків почувлось:

— Ведуть... ведуть!... козаки!...

Вонн йшли без шапок, з довгнми чубами; бороди у них теж попідростали. Вонн йшли не боязко, не понуро, але з якоюсь тихою гордістю; їх одежа з дорогого сукна зносила ся й тіпалась на них старим лахмітем; вони не оглядались і не кланялись народовн. Попереду йшов Остап.

Що почув у серці старий Тарас, коли побачив свого Остапа? Що діялось тогді в його душі? Він дивив ся на нього з юрби і не пропустив ні одного його руху. Вони підійшли до самого місця кари. Остап зупинив ся. Йому першову приходилось випити гірку чару муки. Він глянув на своїх і, піднявши руку в гору, промовив гучним голосом:

— Даї же, Боже, щоб усі, які тут стоять, єретикн, не почувн нечнстнї, як мучить ся християнин! Щоб нікто з нас не промовив ні слова! — Після сього він підійшов до помосту.

— Добре, синку, добре! — тихо промовив Бульба і понурив у землю свою сиву голову.

Кат зірвав з Остапа старе лахміте, йому звязали руки й ноги в навмисне зроблені штанки... Але не будемо жахатн читачів картнною пекельних мук, від яких до гори встає волосе. Вони зродили ся в той дикий, лютнй вік, коли чоловік жив одним кровавим воевничим житем і в нїм загартував свою душу так, що вже її не почував у собі нічого людяного. Даремно дехто,

що вибив ся над свій вік, розпннав ся проти сих жестоких кар. Даремно король і багато лицарів з світлим розумом і чулою душою вневняли, що такі жостокі кари зможуть тільки розпалити до пімсти козацький нарід. Але сила короля і розумних поглядів була нічим перед свавільством вссильного польського магнатства, яке своєю безглуздістю, недостачею всякої обачности, дитячим самолюбством, пустою гордостю зробило з сойму карикатуру уряду.

Остап терпів усі муки як велитень. Ні крику, ні стогону не було чути навіть тогді, коли почали пробивати йому кости на руках і ногах, коли страшний хряск кісток розійшов ся серед мертвої тиші в найдальші кутки, коли панянки відвернули свої очі, — нічого навіть подібного на стогін не вирвало ся з його уст, і не здригнулось його лице.

Тарас стояв у юрбі, похилив голову і враз гордо підняв свої очі, і немов притакуючи, тихо промовляв:

— Добре, синку, добре!

Але коли повели його на остатні смертельні муки, здавалось, немов би почала ломитись його сила. І повів він кругом себе очима: Боже! самі незнані, самі чужі обличя! Хочби хто-небудь з рідних, близьких був при його смерті! Він не хотів би чути плачу та жалів старенької матері або несамсвитого голосілля жінки, що рве на собі волосе і бе себе в білі груди; він хотів би побачити кріпкого чоловіка, який розумним своїм словом освіжив би його і потішив перед сконом. І впав він на силах і крнкнув у немочі душі:

— Батьку! де ти? Чи чуеш те все?

— Чую! — залунало серед мертвої тиші, і мільон народу разом здригнув ся.

Частина кінних вояків кинулась пильно оглядати юрбу народа Янкіль поблід, як смерть, і колн їздці трохи відступили від нього, він з острахом оглянув ся назад, щоб подивитись на Тараса; але Тараса вже коло нього не було: за ним і слід пропав.

XII.

Найшов ся слід Тараса. Сто дваїцять тисяч козацького війська з'явилося на границях України. То вже не був який небудь малий загін, що ходив на здобич або в погою за Татарами. Ні, се підняв ся весь народ, бо вже не стало терпцю, — підняв ся, щоб пімститись за иаругу своїх прав, за зневагу своїх звичаїв, прадідівської віри, за соромний глум над церквами, за гнет, за уїю, за безсоромне пануванє Жидів на християнській землі — за все, що иакипіло з давних давен на душі і розпалювало сурору иенависть козацьку. Молодий, але міцний духом гетьман Острииця став на чолі всеї безчисленої козацької сили. Разом з ним був старий, бувалий товариш його й порадиик Гуия. Вісім полковників вели дваиайцяти-тисячні полки. Два генеральїи осаули і генеральний буичучий іхали за гетьманом. Генеральний хоружий орудував головною хоругвою; багато ииьших хоругов маяла в далиї; буичукові товариші несли буичуки. Богато було ще всякої військової старшини: обозних, військових товаришів, полкових писарів, а з ними пішого й кїиного війська; майже стільки, скільки було реєстрових козаків, иабрало ся й доброволців. З усіх усюдів піднялось козацтво: від Чигирини, від Переяслава, від Батурина, від Глухова, з иизу Діїпра і з усіх його верхів і островів. Безліч коний та безкоиечна валка возів тягула ся полями. І поміж тими козаками, поміж усіма полками иайчільїиший був оди полк і полковником його був Тарас Бульба. Все давало йому перевагу над иишими: і старі літа, і бувалість, і вміє кермувати своїм військом, і иадзвичайна иенависть до ворога. Навіть самим козакам здавалась уже иадто великою його безпощадна лютість і жстокість. Тільки вогоиь та шибеницю призначала його сива голова і поради його на військової радї дихали тільки одною руїною.

Не треба описувати всі битви, в яких вславили себе козаки, иі всього, що лучилось підчас сеї війни: все те записано на сторїнках літописі. Відомо, яка то була війна, піднята за віру: нема дужчої сили, як віра. Грізна воиа й иепоборна, як иерукотворна скеля серед бурливого, вічно зміниого моря. З самої се-

редии морського дна піднімає вона до неба свої непроломні стіни, вся збудована з одного цілого каменю. З усіх боків її видко і дивить ся вона прямо в очі навколо ревучим хвилям. І горе кораблєви, що напливе на неї! На тріски розлітають ся його безсилі снасти, тоне її торощить ся на порох усе, що є на ньому, її жалібним криком погибаючих наповняєть ся кругом усе повітре.

На сторінках літописі зображено докладно, як утікали польські залоги з освободжених міст; як поперевишували безсовісних Жидів-арендарів; який безрадий був коронний гетьман Микола Потоцький з своєю численною армією проти сеї непоборної сили; як розбитий та розпуджений потопив він у невеличкій річці ліпшу частину свого війська; як облягли його в невеличкім містечку Полоннім грізні козацькі полки і як, доведений до краю, польський гетьман присягнув, обіцяючи, що король і уряд вволить у всім волю козаків і поверне їм усі колишні права і привілеї. Але не такі були козаки, щоб піддати ся на те: знали вони добре вже, що таке лядська присяга. І Потоцький не гарцював би більше на шістьтисячнім своїм коїї, чаруючи очі паничок і викликаючи заздрість шляхетства, не верховодив би на сеймах, даючи розкішні бенкети сенаторам, коли б не вратувало його православне духовенство, що було в містечку. Коли вийшли всі попи в ясиих ризах з образами й хрестами, а попереду сам архиерей з хрестом у руці в пастирській митрі, всі козаки похиляли голови й поздймали шапки. Нікому б не поступились вони в той час — ні самому королеви, але супроти своєї церкви християнської не посміли й пошанували духовенство. Згодив ся гетьман разом з полковниками пустити Потоцького, взявши від нього присягу, щоб вільні були християнські церкви, щоб не було старої ворожнечі й не чинено ніякої кривди козацькому війську. Один тільки полковник не згодив ся на такі умови. Той один полковник був Тарас Бульба. Вирвав він пасмо волося з своєї голови й крикнув:

— Ей гетьмане і полковники не робіть ви такого бабського діла! Не вірте Ляхам: продадуть собаки!

Коли ж військовий писар прийіс умови й гетьман приклав «рукою власною», він зняв з себе дорогу турецьку шаблю з най

ліпшої кричі, переломив її на двоє, як тріску, і кинувши далеко від себе оба кінці, промовив:

— Прощайте ж! Як двом кінцям сеї шаблі не злучити ся в одну й не скласти одну цілу шаблю, так і нам, товариші, не бацитись більше на сім світі. Тільки памятайте мое остатнє слово (тут голос його піднявсь до надзвичайної силн і сум обгорнув усіх від його пророчих слів): перед смертною годиною своєю ви згадаєте мене! Думаєте, купили спокій і згоду: думаєте, станете панувати? Будете панувати, але иньчим пануванем: здеруть з головн твоєї, гетьмане, шкіру, набють її гречаною по ловою й довго показувати муть по всіх ярмарках! Не вратуєте й ви, панове, своїх голів! Згинете в гнилнх льохах, замуровані в камяні стінн, колн нас, як баранів, не зварять у казанах живнми!

— А ви, хлопці! — промовив він, звертаючись до своїх — хто з вас хоче віертн своєю смертю, не по бабачому, у запічку лежачи, або по пьяному під тином біля шинку, як те стерво, а чесною козацькою смертю, усі на одній постелі, як молодий з молододою? Чи може захочете вернутись до дому та поробитись не довірками та возити на своїх спиннах польських ксьондзів?

— За тобою, пане полковнику, за тобою! — гукнулн всі що бувн в Тарасовім полку, і до них перейшло чимало иньших.

— А коли за мною, так за мною ж! — промовив Тарас, насуваючи глнбше собі шапку на голову і грізно глянувши на всіх, що остались, поправив ся на своїм коні і гукнув: »Не дорікати ме ніхто нам обидливим словом! А ну, гайда, хлопці, в гості до католнка!

І по сім слові ударив він коня, й рушив за ним табор із ставозів, а за ним багато кінних і піших козаків; і обернувшнсь грозив він поглядом усім, що остались, — і гнівний був його погляд. Ніхто не зважив ся зупиняти їх. На очах усього війська відходив полк, і довго ще повертав ся Тарас і все грозив.

Сумний стояв гетьман і полковники, задумали ся всі і мовчали, немов уражені якимсь тяжким прочутом. Не дурно про рокував Тарас: так воно все й сталось, як він сказав. Не багато часу минуло, після зрадливого вчинку під Кансвом, а вже за-

стромлено гетьманську голову на палі разом з найпершими його старшинами.

А що ж Тарас? Тарас тимчасом гуляв по всій Польщі з своїм полком, сналив вісімнайцять містечок, близько сорок костелів і вже доходив до Краква. Богато перебив він усякої шляхти, ограбував найбогатші і найкрасші замки; порозпечатували і порозливали козаки предвічні меди і вина, бережио сховані в панських пивницях; порубали й попалили дорогі сукна, одежі й инше добро, що було по коморах. »Нічого не жалуйте!« промовляв до своїх Тарас. І не пошанували козаки чорнобривих панночок, білогрудих і яснооких дівчат; не було їм захисту і по церковних вівтарях: палив їх Тарас разом з вівтарями. Не одні білі, як сніг, руки, піднимали ся з вогню до неба з плачем та стогоном, від якого здригнула б ся сама земля і степова трава від жалю полягла б до долу. Але не слухали нічого жостокі козаки й, наткнувши на списи їхніх немоглят, кидали до них у полум'я. »Се вам, вражі Ляхи, поминки по Остапови!« промовляв Тарас. І такі поминки по Остапови справляв він у кождім селі, поки польський уряд не побачив, що вчинки Тарасові були більш як звичайне розбишачтво і тому ж таки Потоцькому поручили з п'ятьма полками доконче зловити Тараса.

Шість день тікали козаки околичними дорогами від погоні; ледви витримували коні сей надзвичайно швидкий побіг і тим ратували козаків. Але Потоцький на сей раз справив ся добре з порученєм: не спочиваючи, гнав ся за ними й дігав їх коло Дністра, де Бульба задля спочинку отаборивсь у розваленій кріпости.

Над самою кручею дністровою стояла вона з своїм розбитим валом і розваленими мурами. Румовинем тз куснями побитої цегли засіяний був верх кручі, що кожної хвилини міг урватися і полетіти в низ. Отут, з двох боків, що прилягали до поля, обступив його коронний гетьман Потоцький. Чотири дні бились і боронились козаки, відбиваючись цеглою й каменем. Але не стало припасів і сили, й рішив Тарас пробитись крізь ворожі ряди. І вже пробивсь були козаки і може б ще раз послужили їм бистрі коні, — коли нараз серед найшвидшого бігу зупинив ся Тарас і гукиув:

— Стій випала люлька з тютюном; не хочу, щоб і люлька попалась вразим Ляхам! — І нахилив ся старий огман і почав шукати в траві люльку з тютюном, його вірну товаришку на морі й на землі, в походах і дома. А тимчасом налетіла ватага Ляхів і вхошла його під могутні плечі. Потряс він усім своїм тілом, але не посипали ся вже, як колись, на землю гайдуки, що держали його.

Потряс він усім своїм тілом, але не посипали ся вже, як колись, на землю гайдуки, що держали його. (Стор. 123).

— Ох старість, старість! — промовив він, і заплакав старий кремезний козак. Але не старість була тому вина, а сила: більш як тридцять гайдуків ученилось йому за руки й ноги.

— Повалнлась воропа! — кричали Ляхи. — Тепер би тільки вигадати, яку б йому, собаці, найкрасшу честь віддати.

І присудили за гетьманським дозволом спалити його живцем перед усім військом. Недалеко стояло сухе дерево, що грім розбив його верхівя. Привязали Тараса зелізними ланцюхами до стовбура, цвяхами прибили йому руки й підняли його високо, щоб усім було видко козака, і почали розкладати під деревом вогонь. Але не на вогонь дивився Тарас, не про вогонь він думав, на котрім мали його спалити; дивився він у той бік, де відстрілювались козаки: йому з гори було видко все, як на долоні.

— Займайте, хлопці, займайте швидче — гукав він — гору, що за лісом: туди не підступлять вони! — Але вітер не доніс його слів. — От пропадуть, ні за що пропадуть! — промовив він з розпукою і глянув униз, де блищав Дністер. Радістю засяли його очі. Він побачив чотири човна за корчави й, зібравши всю силу свого голосу, гукнув:

— До берега! До берега, хлопці! Спускайтесь попід горою стежкою, що ліворуч. При березі стоять човни, всі беріть, щоб не було погоні!

На сей раз вітер подув з другого боку, і всі слова почули козаки. Але за сю раду його так гримнуло по голові, що все перевернулось йому в очах.

Пустились козаки що духу було по узбічній доріжці, а вже погоня за плечима. Бачуть вони, крутить ся і гнеть ся доріжка й відскакує на бік. »А, панове товариші, куди це йшло!« промовили всі, на хвилину зупинились, підняли нагайки, свиснули і татарські коні їх, відбившись від землі, простягнули ся в повітрі, як змії, перелетіли через пропасть і шубовснули в Дністер. Тільки два не доскочили до ріки, впали з високости на каміні й пропали там на віки з кіньми, навіть не крикнувши. А козаки вже плили з кіньми по ріці й відв'язували човни. Зупинились Ляхи над пропастю, дивуючись нечуваному козацькому ділу і думали: скакати їм, чи ні? Один молодий полковник, сміливий,

горячої крові, рідний брат гарної Лянки, що пригартувала бідного Андрія, довго не думаючи, кинув ся з конем за козаками. Перевернувся три рази в повітрі з конем своїм і прямо гримнув ся на острі скелі. На шматки розірвало його остре каміне, і пропав він у пропасти, мозком змішаним з кровю обризкав корчі, що росли по нерівних стінах безодні.

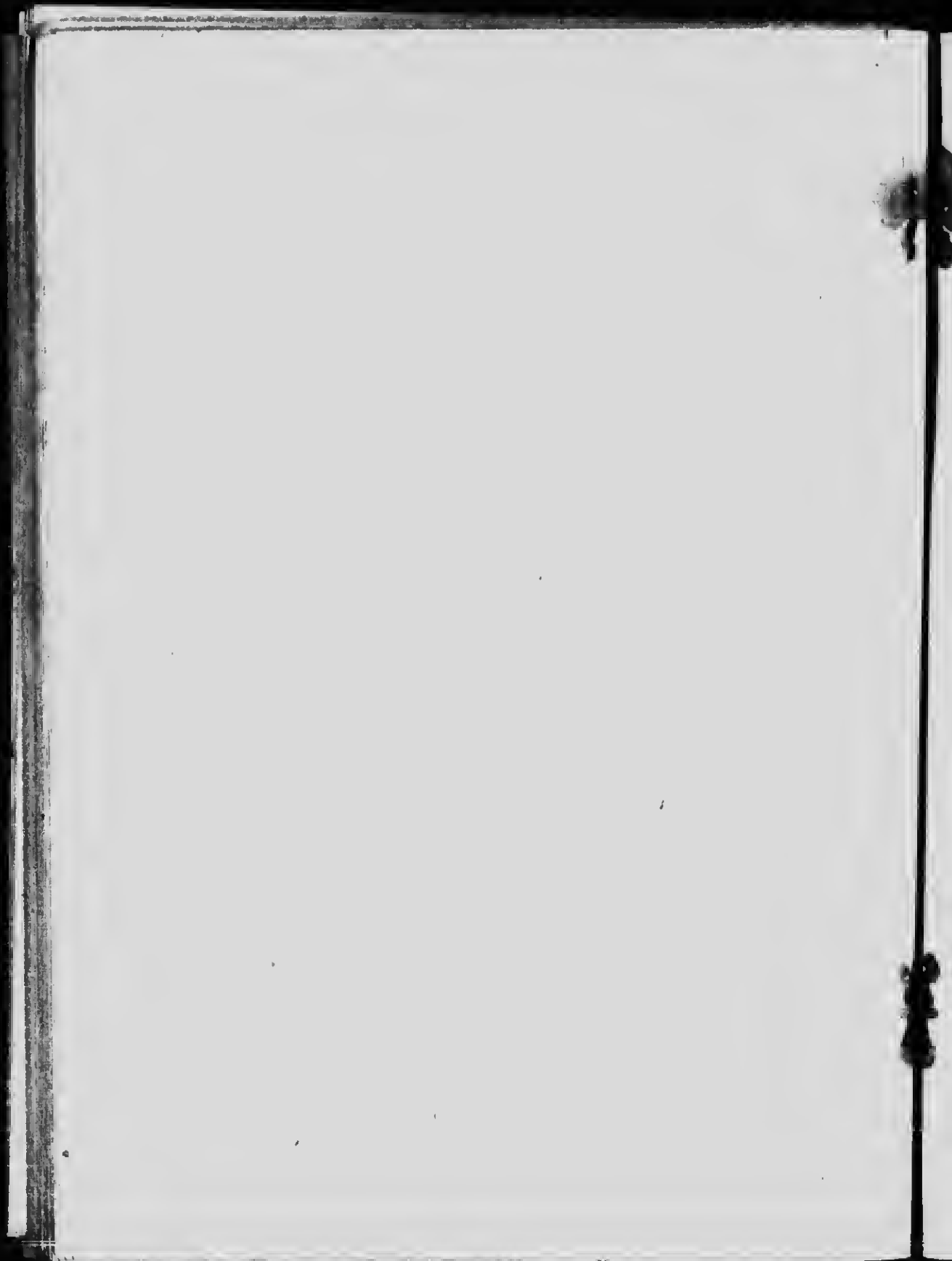
Коли прочуив ся Тарас Бульба від удару і глянув на Діїстер, козакі вже були на човнах і гребли веслами; кулі спалились на них зверху, але не досягали. І засяли радістю очі в старого отамаана.

— Прощайте, товариші! — гукав він до них зверху, — згадуйте мене і на ту весну прибувайте сюди знову та гарненько погуляйте! А що, взяли, чортові Ляхи? Думаєте, є щонебудь на світі, чого б злякав ся козак? Підождіть же, прийде час — дізнаетесь ви, що то є православна наша віра!

А вже вогонь підняв ся в гору, захопив його ноги, обіймаючи полум'ям усе дерево... Та хиба є на світі такі ноги, муки і така сила, щоб перемогла козацьку душу!

Немала ріка Діїстер, багато на ній заток, густого очерету, мілини та глибоких місць; блищить склом вода, по якій лунає дзвікий клекіт лебедів, і пиший гоголь бисто несець ся по ній, і безліч куликів, червонодзьобих турухтанів і всякого иншого птаства в очеретах і на побережі. Козакі швидко плили вузкими двостережними човнами, разом гребли веслами, обережно минали мілину, полохаючи птаство, і розмовляли про свого отамаана.

КІНЕЦЬ.

Найновіший і найпрактичніший
РУСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ ЛИСТІВНИК

або підручник до писання листів в обох язиках: руським і англ.; в справах промислових, торговельних і т. п.

З залученем взірців різних урядових, письм, приписів почтових, правил етикети (товариських приписів) щоденного житя, контрактів, оголошень, векслів (нотів), правних приписів щодо видання векслів, приповідок і діалектів (наріччя руських) англійських і т. п.

Отсей підручник є призначений особливо до ужитку Українців в Канаді і Злуч. Державах північної Америки, застосований до потреф і условин їх житя. Того рода листівник є конечно потрібний для Українців в ко респонденції (писаню листів з Англіяцями і на відворот). Уложив М. Б. Ясенівський, 288 сторін. Ціна.... 75ц

В твердій оправі. \$1.00

Бібліотека „Канадійского Фармера“.

Канадійський Фармер найстарша газета в Канаді котру читає
приблизно 15-000 людей видає ряд гарних книжок для ширшої
просвіти і науки серед наших поселенців і видає що місяці 2
або 3 книжки. Дотепер вишли:

Ч. 1).	Мисль і Ціль Життя.....	10ц
Ч. 2).	Національні Відносини о Бельгії. — Богдан Хмельницький
и Галичнині.....	15ц
Ч. 3).	Що Кождий Фармер Повинен Знати. — Практичний інструмент
для кожного фармера.....	25ц
Ч. 4).	Семен Палій Герой Укротського Народу. — Певіда Хмельницького
під Зборажем.....	10ц
Ч. 5).	У акрані Слони. — Оповідана з життя українськах индивіду
дів. — Ціна.....	15ц
Ч. 6).	Борба Слуг. — Фантистична повість.....	40ц
Ч. 7).	Маруса. — Присвончує си Анні Григорійній Книці.....	25ц
Ч. 8).	В Ноділю Рано Зіле Копала. — О. Нобилітський.....	75ц
Ч. 9).	Як живє Український народ.....	10ц
Ч. 10).	Природа могого лісу.....	10ц
Ч. 11).	Мисль про Картоплю і Бендхарство.....	60ц
Ч. 12).	Герой капіталу.....	20ц
Ч. 13).	Дві мислі.....	10ц
- Канадійські Оповідани. — Збірна гарних оповідань з канадійського
життя. — А. Нонна..... 15ц

КОЖДИЙ УКРАЇНЕЦЬ ПОВИНЕН ЧИТАТИ

„Канадійский Фармер“

Є са найкраща, і найбільша, національна, популярно-просвітна
і політична часопись для всіх верста Українського Народу,
и виходить у Вінніпегу кожного тижня о п'ятницю.

ХТО ЩЕ НЕ ЧИТАВ

„Канадійского Фармера“

НЕХАЙ ЗАПРЕНУМЕРУЄ ЙОГО СОБИ ВИСИЛАЮЧИ
ЛИШ \$2.00, НА АДРЕСУ:

CANADIAN FARMER
P. O. Box 3656 St. B. Winnipeg

А буде отримувати часопись через цілий рік.

Образи народні.

Нині вже були на Україні образи українські і картини, але
ни було ще талил, ни іслики тепир можна набути

В РУСЬКІЙ КНИГАРНІ.

Гляньмо киперед на образи!

Се дни проносилі, великі образи: **ПЕРШИЙ** — се слакний
малюнок українського артиста-малара п. Інасюни:

ВІЗД БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ДО КИЄВА;

а **ДРУГИЙ** — се сликний малюнок українського зртиста-
малари п. Красіцького:

За тими обоми образами ниликний попир був ни дикш и ота-
рім краю, оли і в Канаді, і в Америці, одночи тепир з причини
ілийи тижно їх спренадити аі старого крзю. Та удало си україн-
сьному Бюроу и першій змирнаанській фірмі в Нью Йорку ни-
конати причудлі репродукції тих кброола у талій великості ни
були и старім крзю на найліпшім, трюкнім, картононім озпері.
Репродукції никононо ток зеваним «сьаїгло-друном», що нигли-
дають коче оригінали.

ВЕЛИЧИНА ОБРАЗІВ ТАКА: нисоні на 28 цаліи, а довгі
на 22 цалі.

**ЦІНА (ВЖЕ З ПЕРЕСИЛКОЮ) ЗА ОДИН ОБРАЗ \$1.50;
ЗА ДВА ОБРАЗИ \$2.50.**

Сі образи можуть бути прирасою галі і принатних німнат.
Нодають ся ковіть до прирас голі підчас концертін і сьинт
Шовчениіаськил.

Тарос Шючнини	50ц.
Іниі Фрико	50ц.
Богдан Хмельницький	50ц.
Іноі Котлярівський	50ц.
Милайло Понлиі	50ц.
Милайло Паллиі	50ц.
Кайбільші Сииі України	25ц.
Мирослан Січинський	25ц.

Ruska Knyharnia

848-850 Main St.

Winnipeg, Man.

